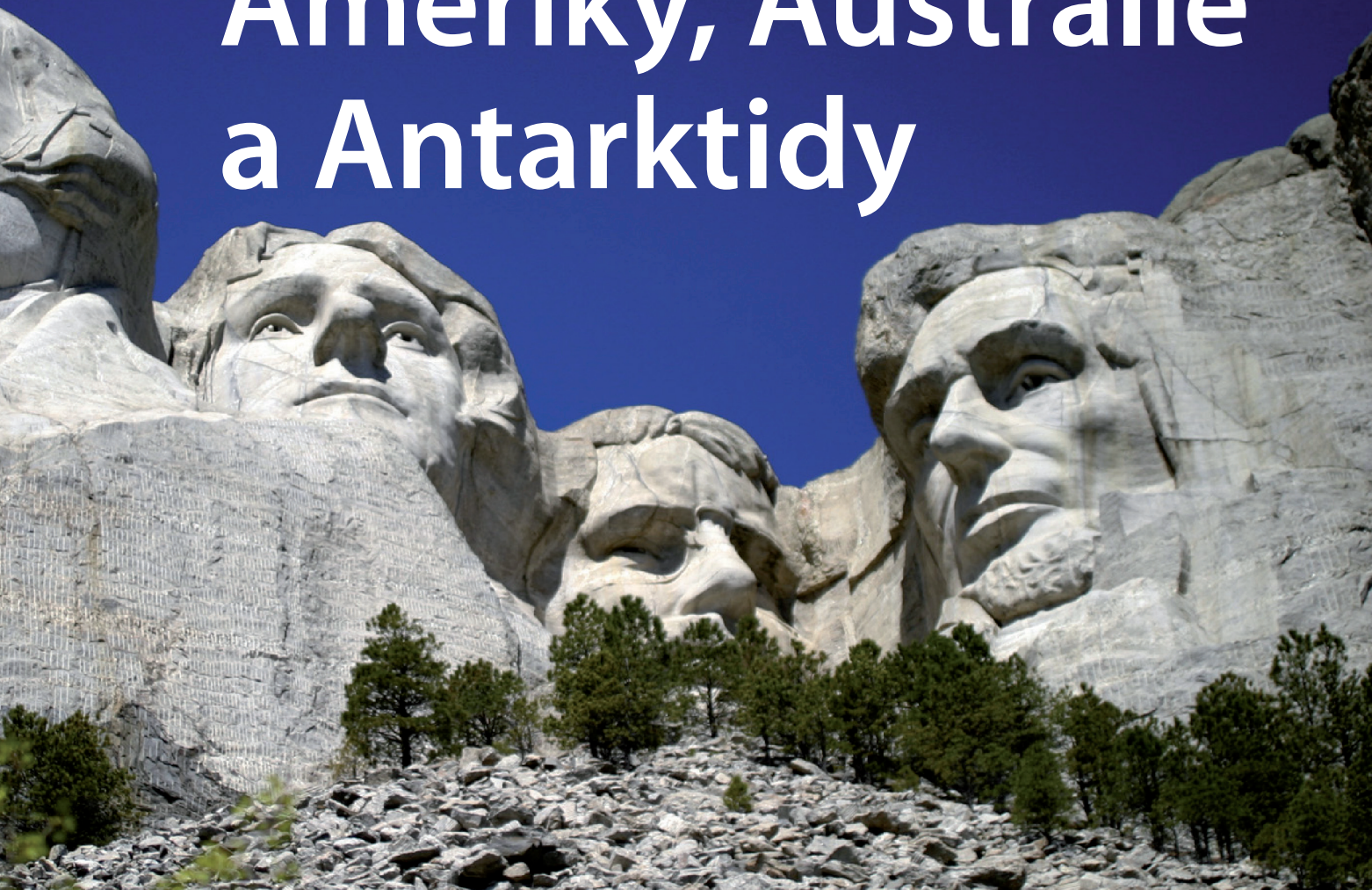

Regionální geografie

anglosaské Ameriky, Austrálie a Antarktidy

David Šebesta, Miloš Fňukal, Milan Tláskal

Univerzita Palackého v Olomouci
Přírodovědecká fakulta

Regionální geografie anglosaské Ameriky, Austrálie a Antarktidy

David Šebesta, Miloš Fňukal, Milan Tláškal

Olomouc 2013

Oponenti: RNDr. Šárka Brychtová, Ph.D.
RNDr. Tatiana Mintálová, Ph.D.
Mgr. Petr Zemánek, Ph.D.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Název projektu: Rozšíření akreditace studia učitelké geografie na PřF UP v Olomouci
o kombinovanou formu

Reg. číslo: CZ.1.07/2.2.00/18.0014

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní,
správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© David Šebesta, Miloš Fňukal, Milan Tláškal, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-244-3898-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-244-3899-3 (online verze)

Obsah

Úvod.....	7
Předpokládané vstupní znalosti	7
Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem	7
Vysvětlivky k ikonám.....	8
1 Anglosaská Amerika – poloha.....	9
2 Geologie a geomorfologie Anglosaské Ameriky	12
2.1 Geologie.....	12
2.1.1 Laurentinská platforma.....	12
2.1.2 Paleozoická vrásová pásemná horstva.....	12
2.1.3 Severoamerické alpidy (Kordillery).....	13
2.1.4 Velké pánevní a plošinné jednotky a vulkanické oblasti	13
2.2 Geomorfologie	14
2.2.1 Grónsko.....	14
2.2.2 Kanadské arktické souostroví.....	14
2.2.3 Laurentinská vysočina.....	15
2.2.4 Vnitřní roviny	15
2.2.5 Appalačské pohoří.....	16
2.2.6 Pobřežní nížiny.....	17
2.2.7 Velké roviny (planiny)	17
2.2.8 Kordillery.....	18
3 Klima Anglosaské Ameriky	21
3.1 Faktory ovlivňující klima Anglosaské Ameriky	21
3.2 Klimatické pásy v Anglosaské Americe.....	22
3.2.1 Arktický pás.....	22
3.2.2 Subarktický pás	23
3.2.3 Humidní mírně studený pás	23
3.2.4 Humidní středně teplý pás.....	25
3.2.5 Aridní pás	26
3.2.6 Tropický pás	27
4 Hydrologie Anglosaské Ameriky	29
4.1 Řeky a jezera Anglosaské Ameriky.....	29
4.1.1 Řeky a jezera severní části Anglosaské Ameriky.....	30
4.1.2 Řeky východní části Anglosaské Ameriky.....	31
4.1.3 Povodí Mississippi.....	31
4.1.4 Řeky a jezera západní části Anglosaské Ameriky.....	32

5	Biogeografie a pedogeografie Anglosaské Ameriky.....	33
5.1	Biogeografické poměry Anglosaské Ameriky.....	33
5.1.1	Všeobecné poměry.....	33
5.1.2	Floristické členění Anglosaské Ameriky	34
5.1.3	Vegetační kryt Anglosaské Ameriky	35
5.1.4	Fauna Anglosaské Ameriky	36
5.1.5	Fauna Anglosaské Ameriky podle základních vegetačních zón	37
5.2	Pedologické poměry Anglosaské Ameriky.....	37
6	Dějiny Anglosaské Ameriky.....	39
6.1	Historický a územní vývoj USA.....	39
6.1.1	Kolonizace	39
6.1.2	Boje za nezávislost.....	40
6.1.3	Rozšiřování území a občanská válka.....	41
6.1.4	USA na počátku 20. století	43
6.1.5	Světová hospodářská krize a 2. světová válka	43
6.1.6	Poválečný vývoj.....	44
6.2	Historický a územní vývoj Kanady	45
6.2.1	Objevné plavby	45
6.2.2	Kolonizace	45
6.2.3	Cesta k nezávislosti.....	47
6.2.4	Kanada ve 20. století.....	47
7	Politicko-geografické poměry Anglosaské Ameriky.....	49
7.1	Politickogeografické poměry USA	49
7.2	Politickogeografické poměry Kanady.....	53
8	Obyvatelstvo Anglosaské Ameriky	56
8.1	Obyvatelstvo USA	56
8.1.1	Základní demografické údaje USA	56
8.1.2	Rasové a etnické složení obyvatelstva USA.....	57
8.1.3	Náboženské vyznání v USA.....	59
8.1.4	Jazyková struktura USA.....	59
8.2	Obyvatelstvo Kanady.....	60
8.2.1	Základní demografické údaje Kanady	60
8.2.2	Původ obyvatelstva Kanady	60
8.2.3	Náboženské vyznání v Kanadě.....	61
8.2.4	Jazyková struktura Kanady.....	61
9	Hospodářství USA a Kanady	63
9.1	Hospodářství USA.....	63
9.1.1	Obecná charakteristika.....	63
9.1.2	Zemědělství v USA	63

9.1.3	Průmysl a těžba v USA	64
9.1.4	Zahraniční obchod USA.....	65
9.2	Hospodářství Kanady.....	66
9.2.1	Obecná charakteristika	66
9.2.2	Zemědělství v Kanadě.....	66
9.2.3	Průmysl a těžba v Kanadě.....	67
9.2.4	Zahraniční obchod Kanady	68
10	Austrálie a Oceánie, Antarktida	70
10.1	Vymezení a poloha regionu	70
10.2	Fyzicko-geografická charakteristika Austrálie a Oceánie.....	70
10.2.1	Geologie	71
10.2.2	Geomorfologie.....	71
10.2.3	Klima	74
10.2.4	Hydrologie.....	74
10.2.5	Pedologie.....	75
10.2.6	Biogeografie	75
10.3	Historie osídlování Austrálie a Oceánie	76
10.4	Australský svaz.....	78
10.4.1	Politické uspořádání.....	78
10.4.2	Obyvatelstvo.....	79
10.4.3	Hospodářství	80
10.5	Oceánie	82
10.5.1	Melanésie	82
10.5.2	Mikronésie.....	82
10.5.3	Polynésie	83
10.6	Nový Zéland.....	83
10.7	Antarktida	84
10.7.1	Poloha Antarktidy	84
10.7.2	Led a voda v Antarktidě.....	84
10.7.3	Podnebí Antarktidy	85
10.7.4	Biogeografie Antarktidy	85
10.7.5	Objevování a výzkum Antarktidy.....	86
10.7.6	Smlouva o Antarktidě.....	86
	Závěr	88
	Použité zdroje.....	89
	Profil autorů	90

Úvod

Vážení studenti, do rukou dostáváte studijní oporu Regionální geografie Anglosaské Ameriky, Austrálie a Antarktidy. Tento text je vytvořen v souladu se zásadami pro tvorbu distančních studijních opor, proto má možná pro Vás poněkud nezvyklou podobu. Je primárně určen studentům kombinované formy magisterského studijního oboru Učitelství geografie pro střední školy. Cílem pracovníků katedry geografie je zpracovat pro ně studijní opory tak, aby i ve specifických podmínkách „domácí přípravy“ kombinované s pátečními tutoriály získali stejnou sumu znalostí jako účastníci prezenčního studia.

Přípravu kombinované formy studijních oborů Geografie (učitelská) a Učitelství geografie pro střední školy zajistil projektový tým Operačního projektu Vzdělání pro konkurenceschopnost – CZ.1.07/2.2.00/18.0014 „Rozšíření akreditace studia učitelské geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci o kombinovanou formu“, do kterého byla zapojena většina členů katedry geografie, mj. všichni vyučující. Z prostředků projektu byla hrazena zejména příprava studijních opor. Ty jsou zpracovávány podle jednotné metodiky a byly během akademických let 2012–13 a 2013–14 ověřeny ve výuce. Na základě připomínek a námětů studentů dostal tento studijní text svou konečnou podobu.

Předpokládané vstupní znalosti

Text je „šit na míru“ studentům, kteří maturovali ze zeměpisu, předpokládá proto zvládnutí středoškolského učiva. Autoři dále u svých čtenářů očekávají předchozí absolvování bakalářského studijního oboru Geografie (Zoborová, učitelská), tj. mimo jiné základů fyzické geografie a základů humánní geografie, které jsou nezbytné pro porozumění terminologii používané ve studijní opoře. Písemné úkoly, které budete v předmětu vypracovávat, by měly mít formální i obsahovou úroveň odborných textů (používání odborné terminologie, citační aparát, uvážlivý výběr odborných zdrojů, atd.).

Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem

Během semestru studenti zpracují v písemné formě 6 kontrolních úkolů (dva dlouhé a čtyři krátké). S těmito úkoly budou seznámeni tutorem na prvním setkání. K odevzdávání úkolů, k diskuzím s kolegy a k dotazům tutorovi budou studenti využívat e-learningový portál katedry geografie Přírodovědecké fakulty UP v Olomouci, který je dostupný na internetové adrese <http://geomoodle.upol.cz/>. Výukový portál katedry tak tvoří organický doplněk této studijní opory.

Vysvětlivky k ikonám

Průvodce studiem

Prostřednictvím průvodce studiem k vám promlouvá autor textu. V průběhu četby vás upozorňuje na důležité pasáže, nabízí vám metodickou pomoc a nebo předává důležitou vstupní informaci ke studiu kapitoly.

Příklad

Příklad objasňuje probírané učivo, případně propojuje získané znalosti s ukázkou jejich praktické aplikace.

Úkoly

Pod ikonou úkoly najdete dva druhy úkolů. Buď vás autor vybídne k tomu, abyste se nad nějakým problémem zamysleli a uvedli svůj vlastní názor na položenou otázku, nebo vám zadá úkol, kterým prověřuje získané znalosti. Správné řešení zpravidla najdete přímo v textu.

Pro zájemce

Část pro zájemce je určena těm z vás, kteří máte zájem o hlubší studium dané problematiky. Najdete zde i odkazy na doplňující literaturu. Pasáže i úkoly jsou zcela dobrovolné.

Řešení

V řešení můžete zkontrolovat správnost své odpovědi na konkrétní úkol nebo v něm najdete řešení konkrétního testu. Váží se na konkrétní úkoly, testy! Nenajdete zde databázi správných odpovědí na všechny úkoly a testy v textu!

Shrnutí

Ve shrnutí si zopakujete klíčové body probírané látky. Zjistíte, co je pokládáno za důležité. Pokud shledáte, že některému úseku nerozumíte, nebo jste učivo špatně pochopili, vraťte se na příslušnou pasáž v textu. Shrnutí vám poskytne rychlou korekci!

Kontrolní otázky a úkoly

Prověřují, do jaké míry jste pochopili text, zapamatovali si podstatné informace a zda je dokážete aplikovat při řešení problémů. Najdete je na konci každé kapitoly. Pečlivě si je promyslete. Odpovědi můžete najít ve více či méně skryté formě přímo v textu. Někdy jsou tyto otázky řešeny na tutoriálech. V případě nejasností se obraťte na svého tutora.

Pojmy k zapamatování

Najdete je na konci kapitoly. Jde o klíčová slova kapitoly, která byste měli být schopni vysvětlit. Po prvním prostudování kapitoly si je zkuste nejprve vyplnit bez nahlédnutí do textu! Teprve pak srovnajte s příslušnými formulacemi autora. Pojmy slouží nejen k vaší kontrole toho, co jste se naučili, ale můžete je velmi efektivně využít při závěrečném opakování před testem.

1 Anglosaská Amerika – poloha

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- přesně popsat hranice Anglosaské Ameriky,
- charakterizovat absolutní polohu Anglosaské Ameriky,
- přesně lokalizovat nejdůležitější ostrovy a poloostrovy Anglosaské Ameriky.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **20 minut**.

Průvodce studiem

Téma úvodní kapitoly Vám nastíní informace o „geografickém rámci“ Anglosaské Ameriky. Možná trochu formalita, ale chceme-li pochopit nějaké prostorové vztahy, není to možné bez toho, abychom se v daném prostoru orientovali. Postupujme logicky od základních stavebních kamenů – a pusťme se do práce!

Pojem **Anglosaská Amerika** je používán jako protipól k mnohem častěji a šířeji užívanému pojmu Latinská Amerika, kterým je míněna nejen celá Jižní Amerika, ale celé území pod převažujícím latinským (resp. románským) vlivem, t. j. území pod vlivem románských jazyků španělštiny, portugalštiny a (s jistými výhradami) francouzštiny. V protikladu k tomu se pod pojmem Anglosaská Amerika míní území pod převažujícím anglosaským vlivem. Z tohoto vysvětlení vyplývá, že kritéria pro vymezení tohoto pojmu jsou hlavně geografická, resp. politická, neboť za jižní hranici takto vymezené Anglosaské Ameriky je kladena politická jižní hranice USA, mezi jimi a Mexikem.

Anglosaská Amerika

Zde se uváděné socioekonomogeografické vymezení pojmu Anglosaská Amerika liší od fyzickogeografického vymezení pojmu **Severní Amerika**, jejíž jižní hranice je kladena do nejužšího místa Tehuantepecké šíje na území jižního Mexika, popř. není-li samostatně vymeňována Střední Amerika, až do nejužšího místa Panamské šíje na území Panamy. Pojetí členění amerického kontinentu se liší dle zemí a autorů, my se však tedy přidržíme nejužšího možného pojetí (tak, aby byla Anglosaská Amerika „doplňkem“ Latinské Ameriky s Karibikem). Anglosaská Amerika je tedy v našem pojetí tvořena dvěma kontinentálními státy, USA a Kanadou, jež svou rozlohou (v případě USA i počtem obyvatel) patří mezi největší a zároveň nejvyspělejší a politicky i ekonomicky nejvlivnější státy světa.

Severní Amerika

Pro vymezení tohoto celku však nehovoří jen motivy sociální a historické výjimečnosti. Také příroda celé Latinské Ameriky je v mnoha směrech odlišná. Tropické klima a narůstající převaha živočišných i rostlinných druhů neotropické oblasti výrazně odlišuje celek Latinské Ameriky od Anglosaské Ameriky.

Kontinentální kra severoamerického kontinentu představuje svým tvarem trojúhelník se základnou v sousedství pólu a s vrcholem v tropických šířkách severní polokoule. Tento protáhlý tvar ji situuje do všech základních klimatických pásů, od arktického až po tropický.

K pevninskému území takto vymezené Anglosaské Ameriky ještě patří velké množství ostrovů. Především je to největší ostrov světa Grónsko, u něhož byla jasně prokázána souvislost jeho krystalického jádra s kanadským štítem. Dále sem patří rozsáhlé Kanadské arktické souostroví tvořené vrcholky hor a pahorkatinami zvedajícími se z mělkého kontinentálního šelfu.

Na severovýchodě kontinentu leží velký ostrov Newfoundland a mnoho ostrovů menších, na severozápadě lemují kontinent ostrov Vancouver, od něhož se na sever táhne řetěz několika souostroví ukončený vulkanickým obloukem Aleutských ostrovů. Všechny severní ostrovy leží na šelfu a jsou genetickou součástí kontinentu, jenž se zde noří pod mořskou hladinu. Výjimku tvoří pouze Aleuty, které vznikly na zlomu oceánského dna.

Území Anglosaské Ameriky je tedy součástí amerického kontinentu, který Evropané objevili na sklonku středověku. Objevem nových území za Atlantským oceánem začala éra novověkých světových dějin, v nichž jsou propojeny osudy Starého a Nového světa, Evropy a Ameriky.

Přitom je však třeba si uvědomit, že ne vždy v geologické minulosti existovala pevnina Anglosaské Ameriky v té podobě, jak ji známe dnes. Dávno předtím, než začali první Evropané kolonizovat americký kontinent, bývala souvislost mezi Evropou a dnešní Anglosaskou Amerikou patrně mnohem těsnější. Podle všeobecně přijímané teorie kontinentálního driftu tvořily kdysi oba kontinenty spolu s Grónskem jedinou pevninu a pravděpodobně až v průběhu paleogénu se mezi nimi otevřel Atlantský oceán. Geologický vývoj ale probíhal v Severní Americe samostatně a projevil se také zcela odlišným uspořádáním morfostruktur. Horská pásma jsou zde na rozdíl od Evropy nápadně protažena od severu k jihu, tedy v polodníkovém směru, a to má zásadní vliv na tvary reliéfu, klima, půdy i rozšíření flóry a fauny.

Vyvrásněním Kordiller, které zatížily západní část kontinentu, byla také spojena Severní a Jižní Amerika. Naopak souvislost s Asií byla přerušena až v průběhu kvartéru. V oblasti Beringova průlivu existoval pevninský most, po němž se stěhovaly z kontinentu na kontinent mnohé druhy rostlin a zvířat. Tudy také přišli z Asie do Ameriky první lidé.

Krajní body Za nejsevernější bod Anglosaské Ameriky se považuje mys Morrise Jesupa (*Kap Morris Jesup*) v Grónsku (83°40' s. š.) a za nejj jižnější můžeme (i když s určitými výhradami) označit mys Sable (*Cape Sable*, 25°7' s. š.) v nejj jižnějším výběžku poloostrova Floridy (nejj jižnější bod celého severoamerického kontinentu leží mnohem j jižněji na mysu Punta Mariata na poloostrově Azuero v Panamě 7°12' s. š.). Nejj východnější bod leží rovněž v Grónsku, představuje ho mys Nordøstrunden (11°39' z. d.). Nejj západnější výspou je Wrangellův mys (*Cape Wrangell*) na aleutském ostrově Attu (172°27' v. d.).

Nejvyšším vrcholem území Anglosaské Ameriky je Mount McKinley (6 194 m), který leží na Aljašce, nejj nižším místem je příkopová proláklina Death Valley (údolí Smrti, 86 m pod úrovní hladiny oceánu) v Kalifornii.

SHRNUTÍ

Pojem Anglosaská Amerika je vyčleňován na základě socioekonomických kritérií a není totožný s fyzickogeografickým pojmem Severní Amerika. Území Anglosaské Ameriky tvoří dva velmi politicky i ekonomicky vyspělé státy: USA a Kanada. Pobřeží Anglosaské Ameriky je velmi členité a tvoří je velké množství ostrovů a souostroví. Největším z nich je největší ostrov světa Grónsko. Dnešní území Anglosaské (i celé Severní) Ameriky prodělalo složitý geologický vývoj a ne vždy mělo tvar a podobu, jakou má dnes. V dřívějších geologických dobách bylo spojené s Evropou i Asií.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak se liší území Anglosaské a Severní Ameriky?
2. Se kterými kontinenty byl severoamerický kontinent v geologické minulosti spojen a kdy došlo k oddělení?

3. Kterou éru vývoje lidstva odstartovalo objevení Ameriky?
4. Uveďte a ukažte na mapě nejvýznamnější ostrovy a souostroví provázející území Anglosaské Ameriky.
5. Vyhledejte na mapě krajní body území Anglosaské Ameriky.

Pojmy k zapamatování

Anglosaská Amerika

2 Geologie a geomorfologie Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- popsat geologický vývoj Anglosaské Ameriky,
- vysvětlit vznik hlavních pohoří a nížin v oblasti,
- nazvat hlavní orografické systémy v oblasti.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut.**

Průvodce studiem

Následující kapitola se bude zabývat tím, jak Severní Amerika geologicky vznikla a jak se utvářel její povrch. Ten má v místních poměrech zásadní význam pro život lidí, předurčil historický vývoj kontinentu i jeho osídlení. Pojďme se na něj tedy podívat blíže...

2.1 Geologie

*Severoamerická
litosférická deska*

Z geologického hlediska je celý kontinent tvořen **severoamerickou litosférickou deskou**. Jádrem Severní Ameriky a Grónska je laurentinská platforma, jejíž část na území USA a Kanady označujeme jako kanadský štít. Vrásová pásemná horstva, která platformu obklopuje, dělíme podle toho, jaké vrásnění bylo v jejich vývoji poslední a rozhodující; východogrónské kaledonidy, appalačské hercynidy, franklinské hercynidy (franklinidy) a severoamerické alpidy. Hercynidy (hercynské vrásové struktury) jsou doplněny četnými paleogenními a neogenními zlomy, které omezují hrástové a příkopové struktury. Severoamerické Alpidy (Kordillery) jsou součástí souvislého cirkumpacifického horstva a představují nejvýraznější horskou pásemnou strukturu Severní Ameriky. Dále zde rozlišujeme plošně rozsáhlé pánevní a plošinné jednotky (na severu arktické nížiny, mezi Skalnatými horami a kanadským štítem vnitřní plošiny, kolem Mexického zálivu pobřežní atlantské plošiny) a vulkanické oblasti.

2.1.1 Laurentinská platforma

Laurentinská platforma

Laurentinská platforma zaujímá rozlohu přes 7 mil. km² a zabírá sever, střed a východ Kanady, část kanadských arktických ostrovů a téměř celé Grónsko. Jedná se o konsolidovanou oblast, tvořenou převážně z prekambričských hornin, které vystupují na povrch v oblasti kanadského štítu a Grónska. Tyto dvě části jsou od sebe odděleny strukturou riftového typu, která vznikla koncem křídy. Dnešní povrch platformy byl snížen denudací trvající celá dlouhá geologická období a zbroušen opakovaným zaledněním v kvartéru.

2.1.2 Paleozoická vrásová pásemná horstva

Finální fáze vzniku těchto horských systémů proběhly (jak už název napovídá) v paleozoiku (prvohorách).

Východogrónské kaledonidy jsou tvořeny vrásno-zlomovým pásmem vyvrásněným během několika fází (hlavní fáze kaledonská, druhá fáze devonská, třetí fáze karbonská). Ve svrchním karbonu nastoupilo období platformního epikontinentálního vývoje, v němž nastal celkový pokles okraje Grónska. Teprve během paleogénu nastupuje celkový výzdvih oblasti, s ním spojená silná eroze, projevuje se zlomová tektonika a po hlubinných zlomech v zemské kůře vystupuje bazaltový vulkanismus.

Východogrónské kaledonidy

Appalačské hercynidy (appalačidy) jsou tvořeny několik tisíc km dlouhým pásemným horstvem lemujícím severoamerický kontinent podél jeho jihovýchodního pobřeží. Jedná se o komplikovaný orogen, který vznikl v několika geotektonických cyklech. Hlavní paleozoické cykly navázaly na nejstarší svrchnoproterozoický cyklus. Ke kulminaci tektogeneze došlo ve spodním ordoviku, koncem devonu a karbonu.

Appalačské hercynidy

Franklinské hercynidy (franklinidy) jsou tvořeny dlouhým horstvem od Melvillova poloostrova přes Ellesmerův ostrov až k severnímu pobřeží Grónska. Hlavní orogeneze zde proběhla koncem devonu až v nejstarším karbonu a vytvořila dvě pásemná pohoří (jihovýchodní a severozápadní). Pro tuto oblast jsou příznačné symetrické antiklinální a synklinální struktury, později porušené směrnými přesmyky, a nedostatek metamorfních přeměn, pouze ojediněle se vyskytují intruze granodioritů a dioritů. Zvláštní postavení v rámci oblasti franklinid má Sverdrupova pánev (arktické mladoalpidy), která jediná z celé oblasti franklinid byla postižena paleogenním vrásněním a stlačena v jednoduché synklinorium. Nachází se zde svrchnopaleozoické a křídové bazalty a hojně žíly gaber, které nasvědčují, že pánev by mohla představovat zárodek riftové zóny s nedokončeným vývojem.

Franklinské hercynidy

2.1.3 Severoamerické alpidy (Kordillery)

Jsou součástí cirkumpacifického horstva, které začíná na západě v aleutickém ostrovním oblouku a v délce 9 500 km pokračují až do oblasti jižního Mexika. Šířka pohoří kolísá od 650 do 1 600 km. V pestré mozaice pohoří se střídají jednotlivá horstva (např. Skalnaté hory, Brooksovo pohoří, Mackenziovo pohoří, Kaskádové pohoří, Sierra Nevada, aj.) s podélnými údolními, popř. plošinami (Velké Kalifornské údolí, Mexická plošina). Ráz jednotlivých úseků významně ovlivňují rozlehlé náhorní plošiny vulkanického původu (Kolumbijská plošina, Koloradská plošina) a deprese (Velká pánev).

Severoamerické alpidy prošly ve svém vývoji řadou geotektonických cyklů od archaika do neogénu, hlavní horotvorné pohyby zde proběhly v mezozoiku a kenozoiku. Tyto fáze bývají označovány jako nevadská (jura–křída), laramijská (křída–paleogén) a alpinská (paleogén–neogén). Kordillery tvoří tři paralelní pásma: Tichooceánské (Pobřežní pásmo), Vnitřní údolí a roviny a Skalnaté hory. Konec horského systému Kordiller tvoří pohoří Sierra Madre Occidental, Sierra Madre Oriental, Sierra Madre del Sur (Popocatepetl, Citlaltepetl) a ukončení horského systému Kordiller představuje Tehuantepecká šíje. Na přelomu neogénu a kvartéru vzniká na několika místech tichomořského pobřeží nejmladší horský systém – **aleutidy**. Jejich doprovodným členem jsou stejně staré a na mnoha místech dosud činné vulkány, které završují vývoj alpidního orogenu.

Aleutidy

2.1.4 Velké pánevní a plošinné jednotky a vulkanické oblasti

Tyto oblasti na povrchu Severní Ameriky jsou mnohdy společné laurentinské platformě i okrajovým paleozoickým orogenům. Největší oblasti pánví a plošin se nacházejí mezi úpatími Skalnatých hor a výchozy laurentinské platformy, další pokrývají poměrně rozlehlé území v oblasti Kanadského arktického souostroví. Jejich základní rozdělení je na vnitřní plošiny (patří sem vlastní vnitřní plošiny a arktické vnitřní plošiny) a pobřežní plošiny (sem patří arktické pobřežní plošiny, plošiny Mexického zálivu a atlantská nížina).

- Vnitřní plošiny* **Vnitřní plošiny** se nacházejí mezi okrajovými vrásovými pohořími a jsou vyplněny sedimenty několika geologických období. **Vlastní vnitřní plošiny** jako hlavní pánevní jednotka začínají na severu u Beaufortova moře a pokračují k jihu až do Mississippské nížiny. Výplň tvoří prakticky neporušené sedimenty stáří od svrchního proterozoika až do křídý. Relativně samostatnou jednotkou je Appalačská plošina (plató), která je stejného stáří jako appalačidy (paleozoikum). Horniny jsou zde prakticky horizontálně uloženy zvláště v oblasti Velkých kanadských jezer, typicky je to vidět na profilu Niagarských vodopádů. **Arktické vnitřní plošiny** lemují severní okraj kanadského štítu a přiléhají až k jižnímu okraji franklinid. Neporušená sedimentární souvrství kambrického a devonského stáří spočívají na jejich prekambričském podloží. V zálivu poloostrova Boothia přistupují navíc i sedimenty křídý a paleogénu o mocnosti pokryvu až 3 000 m.
- Pobřežní plošiny* **Pobřežní plošiny** jsou různého typu i stáří a jsou vyvinuty při pobřežích Severního ledového oceánu na Aljašce, na některých ostrovech Kanadského arktického souostroví (Banksův ostrov, Perryho ostrovy) a na značné ploše při pobřeží Mexického zálivu. **Arktické pobřežní plošiny** jsou pokryty sedimenty pliocenního až pleistocenního stáří a značně porušeny zlomy, které jsou paralelní s pobřežím. **Pobřežní plošiny Mexického zálivu** se nacházejí okolo celého zálivu od poloostrova Yucatánu až k Floridě. **Atlantská nížina** má stejné postavení jako předchozí plošiny. Podkladem těchto plošin jsou paleozoické formace, na kterých spočívají triasové kontinentální sedimenty (pískovce, jílovce).
- Vulkanické oblasti* **Vulkanické oblasti** reprezentuje při východním a západním pobřeží Grónska a na pobřeží Baffinova ostrova thulská vulkanická provincie s výstupy mocných výlevů a žil bazaltů paleogenního stáří.

2.2 Geomorfologie

Geomorfologicky můžeme území Anglosaské Ameriky rozdělit na osm velkých oblastí, které jsou popsány v následujících kapitolách.

2.2.1 Grónsko

- Grónsko* **Grónsko** (*Gronland / Kalaallit Nunaat*) je strukturálně součástí severoamerického kontinentu. Zaujímá plochu 2 176 000 km², jeho délka je 2 650 km a šířka 1 200 km. Mys Morrisese Jesupa je nejsevernějším výběžkem souše na severní polokouli. Prekambrické horniny tvoří tři zdenudované, ploché klenby, ale značnou část ostrova budují paleozoické horské systémy, jejichž hřebety se zvedají do výšek kolem 2 000 m a nejvyšší štíty přesahují 3 000 m. Východní a západní pobřeží prostupují hory a stýkají se v jižním cípu ostrova. Mezi horami je obrovský pokryv pevninského ledovce (plocha 1,8 mil. km²), jehož mocnost dosahuje v centrální části do výše 3 200 m a na jižním obvodu přes 2 500 m. Maximální výšky dosahují hory na jihovýchodě v blízkosti pobřeží fjordového typu, a to nejvyšší hora ostrova Gunnbjørn Fjeld (3 700 m n. m.) nebo jižně od ní Mont Forel (3 383 m n. m.). V paleogénu byla na ostrově významná vulkanická činnost, jejímž výsledkem je čedičový pás táhnoucí se napříč ostrovem zhruba podél 70° s. š.

2.2.2 Kanadské arktické souostroví

- Arktické souostroví* **Kanadské arktické souostroví** (*Canadian Arctic Archipelago*) je charakteristické střídáním ostrovů s četnými zálivy a průlivy Severního ledového oceánu, většinou již vysoko za severním polárním kruhem. Zaujímá plochu 1 294 000 km² a tvoří jej 25 ostrovů větších než 2 000 km² a bezpočet malých ostrůvků i skalních útesů o celkové ploše 60 000 km².

Jedná se o území 2 500 km dlouhé a téměř 2 000 km široké. Reliéf prošel složitým geomorfologickým vývojem, který se částečně podobá vývoji severní Evropy. Celkový pokles severního okraje kontinentu počátkem kvartéru způsobil rozsáhlou mořskou záplavu, při níž se většina mezihorských a předhorských pánví změnila v průlivy a z říčních údolí se staly zálivy. Pouze nejvyšší místa bývalé krajiny zůstala nad hladinou. Ale přes tento dočasný ostrovní stav zůstává celé souostroví součástí severoamerické pevniny, neboť s ní má nejen společný kontinentální šelf, ale i velkou podobnost ve tvarech reliéfu.

Povrch je jednak hornatý, s vrcholy pokrytými ledem, např. na ostrovech Ellesmere / Umingmak Nuna (2 616 m n. m. – nejvyšší vrchol Arktických ostrovů Barbeau Peak), Axel Heiberg (2 134 m), Devon / Tatlutit a Baffin / Qikiqtaaluk, jednak plochý, nížinný s jezery, např. na ostrovech Victoria / Kitlineq, Prince of Wales, King William / Qikiqtaq a Banks.

2.2.3 Laurentinská vysočina

Laurentinská vysočina (Laurentian Highland), často nazývaná Kanadský štít (Canadian Shield), zaujímá zhruba polovinu celé Kanady. Jedná se o velmi rozsáhlý celek, charakterizovaný téměř jednotnou geologickou strukturou, převážně plochým reliéfem s výraznými znaky pevninského zalednění, subarktickým klimatem a typickou vegetací lesotundry a boreálního lesa. Zaujímá rozlohu asi 4 mil. km². Na severu zasahuje k Severnímu ledovému oceánu a téměř obklopuje Hudsonův záliv, na východě zasahuje k Atlantskému oceánu, jižní hranice lemují nížinu řeky Sv. Vavřince a nížiny kolem Velkých jezer, západní hranici tvoří zhruba linie spojující jezera Winnipeg, Velké Otročí a Velké Medvědí. Její hranice jsou výrazné jak geomorfologicky, tak geologicky. Východní část tvoří Labradorský poloostrov. Hudsonův záliv má charakter pohřbené platformy. Reliéf kanadského štítu se jeví jako série mírně zvlněných plošin. Hlavní povrchové rysy prozrazují sice stáří, dlouhé působení eroze a denudace, ale přesto je to stále rozčleněná pahorkatina, ukloněná k severu a severozápadu. Průměrná nadmořská výška celé oblasti se pohybuje kolem 350–450 m, v níž leží staré zarovnané povrchy, ale na východě, při labradorském pobřeží, se zvedají vrcholy Torngatských hor do výše 1 676 m. Po ústupu kontinentálního ledovce začal odlehčený kontinent opět stoupat. To můžeme pozorovat zejména na mořském pobřeží, kde staré pobřežní terasy vystupují až 180 m nad úroveň dnešní oceánské hladiny.

Laurentinská vysočina

Charakteristický pro celou oblast je morénový reliéf nevelkých výšek a kuestový okraj Kanadského štítu. Největší výšky dosahuje hora Mount Eliot (1 344 m) v **Labradorské vysočině**, někdy je uváděno, že je jižním výběžkem Kanadského štítu i pohoří Adirondack a nejvyšší vrchol oblasti je Mount Marcy (1 629 m). Nížina Hudsonova zálivu, tzv. Arktická nížina, na severu oblasti je velmi plochá.

Labradorská vysočina

2.2.4 Vnitřní roviny

Vnitřní roviny (*Interior Lowlands*) mají rovinný až mírně zvlněný povrch uvnitř kontinentu, na východě jsou ohraničeny Kanadským štítem, Velkými jezery a Appalačemi, na západě Velkými planinami, na jihu nížinou řeky Mississippi a na severu zhruba řekou Saskatchewan.

Vnitřní roviny

Představují rozsáhlý celek ve tvaru trojúhelníku, jehož vrchol směřuje k deltě Mississippi. Tvoří je rozsáhlé plošiny, roviny a nížiny. Reliéf není všude ideálně rovný, i když roviny jsou nejčtetnější, ale hojně zastoupení mají i pahorkatiny položené v různých nadmořských výškách – od 90 do 550 m. Zhruba lze říci, že okrajové části jsou vyzdvižené a střed tvoří několik velkých pánví, z nichž největší jsou pánev Velkých jezer a pánev řeky Mississippi. Výrazné tvary vtisklo zdejšímu povrchu zalednění, jehož čelní morény tvoří hranici mezi glaciálním a fluviálním reliéfem. Území zaujímá rozlohu asi 750 tisíc km².

Rozlišujeme zde tři menší oblasti: Centrální roviny (Central Lowlands) zahrnují centrální, nejnižší položené roviny a nížiny, Vnitřní plošiny (Interior Plateaus) okrajové, vyzdvižené plošiny na jihovýchodě a Vnitřní vysočiny (Interior Highlands) sdružují vysočiny na jihozápadě. Celé území leží v povodí dvou řek: řeka sv. Vavřince odvádí na severu vody z oblasti Velkých jezer a řeka Mississippi protékající celým územím je hlavní vodní tepnou nejen Vnitřních rovin, ale celého kontinentu. Reliéf je rozčleněný do celé řady terénních stupňů, od nížin v okolí jezer a řek až po vápencové náhorní plošiny a vysočiny na východě. I zde se projevila přítomnost několikerého kontinentálního zalednění. Čtyři etapy severoamerického zalednění se nazývají podle států, v nichž jsou stopy jejich maximálního rozšíření nejvýraznější. Jsou to: nebraskan, kansan, illinoian a wisconsin, z nichž nejrozsáhlejší byl třetí v pořadí. Zatímco nízký střed rovin modeloval ledoec, jihovýchodní a jihozápadní vyzdvižené oblasti podléhaly periglaciálnímu zvětrávání a zvýšené erozi. Oblast Vnitřních vysočin tvoří dvě vysočiny Ozark Plateau a Ouachita Mountains, navzájem oddělené širokým údolím řeky Arkansas a lišící se i morfologicky.

2.2.5 Appalačské pohoří

Appalačské pohoří

Pásmo **Appalačského pohoří** (Appalachian Mountains) postupuje rovnoběžně s pobřežní nížinou od státu Alabama v Mexickém zálivu na jihozápadě až na ostrov Newfoundland v Kanadě na severovýchodě. Představují staré horstvo středních nadmořských výšek, které bylo vyvrátněné již koncem paleozoika a které je již silně zdenudované. Pro oblast je typické mírné teplé podnebí, hustá říční síť a vertikální zonalita půd i vegetace. Pohoří má většinou charakter středohor až vrchovin podobných starým hercynským pohořím Evropy, včetně hor českého masívu. Jen výjimečně se zdejší hřbety zvedají nad 1 500 m. Většinou zde převládá mírně zvlněná krajina s širokými údolními, jimiž protékají vodnaté řeky, a s nevysokými pásmy hor, jejichž vrcholy jsou buď ploché nebo měkce zaoblené. Ve východních Appalačích se místy zvedají zašpicatělé monadnockové kopce zvláště odolných hornin.

Na severovýchodě se Appalačské pohoří zvolna vynořuje z Atlantského oceánu a ze zálivu sv. Vavřince a směřuje k jihozápadu. Od Atlantského oceánu je začíná obklopovat stále širší pruh pobřežních nížin a od západu rozlehlé roviny vnitrokontinentální. Pohoří je dlouhé celkem 2 300 km a maximální šířky přes 800 km dosahuje přibližně na 42° s. š. Zhruba od New Yorku začíná mezi Appalačemi a pobřežními nížinami vystupovat linie vodopádů, pověstná fall-line, která sice není topograficky nijak zvláště výrazná, ale přesto se spolehlivě projevuje nevyrovnaností spádových poměrů na všech tocích, které směřují k Atlantskému oceánu. Na této linii přecházejí koryta řek z krystalických hornin Piedmontu (východního podhůří Appalač) do měkkých sedimentů pobřežních nížin a tvoří vodopády. Kromě toho se hranice projevuje výraznou změnou půd a vegetace. Západní hranici představuje 300–400 m vysoký stupeň, který odděluje Appalačské pohoří od ostatních krajinných celků, ležících na západ.

Orograficky Appalače členíme na severovýchodní a jihozápadní větev. Severovýchodní Appalače dosahují nejvyšších výšek ve východním pásmu Novoanglické hornatiny (New England Upland) v Bílých horách (White Mountains; Mount Washington 1 917 m). Jihozápadní Appalače se dále dělí na čtyři podoblasti: Piedmont, Starší Appalače, Mladší Appalače a Appalačskou plošinu. Piedmont je podhůří na východním úpatí Appalačů v nadmořské výšce 100–300 m. Starší Appalače se dělí na severu na Hudsonskou vysočinu a na jihu na Pensylvánské hory, jejichž jádro tvoří Allegheny a jejichž východní okraj, pásmo Blue Ridge s Mount Mitchellem (2 037 m), představuje nejvyšší pohoří na východ od Mississippi. Mladší Appalače jsou odděleny Velkým appalačským údolím od Starších Appalačů, mají mírně zvlněný povrch a jejich půdy jsou vhodné pro zemědělství. Appalačská plošina (Appalachian Plateau) lemují Mladší Appalače na západě a severozápadě. Jedná se o plošinu s výškami 600–1 200 m, která je rozryta hlubokými údolními vodními toků.

2.2.6 Pobřežní nížiny

Pobřežní nížiny (*Coastal Plains*) Atlantského oceánu a Mexického zálivu mají rovinný reliéf s minimální nadmořskou výškou, subtropické klima i vegetaci a lagunové pobřeží. Tvoří úzký pás, táhnoucí se od mysu Cod podél atlantského pobřeží až na nejj jižnější výběžky poloostrova Florida a odtud pokračují podél Mexického zálivu až k pohraniční řece Rio Grande. Na tomto severoamerickém úseku činí délka pobřežních nížin 3 500 km.

Pobřežní nížiny

Na sever od mysu Cod byly staré pobřežní nížiny postiženy mořskou záplavou a změnily se v kontinentální šelf. Ovšem ani na jihu zcela neunikly mořské transgresi. Zejména v Mexickém zálivu jsou téměř z poloviny zaplavené. Šířka nížinného pásu nepřesahuje 200–300 km. Výjimkou je poloostrov Florida a aluviální nížina řeky Mississippi, kde jsou nížiny rozsáhlejší. Území tvoří víceméně vodorovně uložené a částečně zpevněné sedimenty, které se na okraji kontinentu ukládají od konce křídý. Původ sedimentů je mořský i suchozemský. Jejich mocnost se různí: od několika desítek metrů až po několik km. Kontinentální šelf západní Floridy je plošně rozsáhlejší než sám poloostrov.

Nejvýraznější je **Atlantská nížina** (*Atlantic Coastal Plains*), pro kterou je typické pobřeží značně členité hlubokými zálivy (estuárii). Má chladné přímořské klima a přirozenou vegetaci pouze v podobě borových lesů na písčítých terasách. Směrem k jihu se nížina rozšiřuje až na 150 km a u jižního konce Appalačí směrem k západu přechází v **Mississippijskou nížinu** (*Mississippi Plain*). Ta je jedním z nejpozoruhodnějších aluviálních území světa, začíná na soutoku Ohia a Mississippi a dále postupuje v délce téměř 1 000 km a šířce 80–100 km k Mexickému zálivu. Zde tvoří Mississippi výraznou deltu.

Atlantská nížina

Mississippijská nížina

2.2.7 Velké roviny (planiny)

Velké roviny (*Great Plains*) známé všeobecně jako kanadsko-americké prairie (viz též kapitola o flóře, resp. vegetačním krytu) se táhnou podél Skalnatých hor od delty řeky Mackenzie na severu až k řece Rio Grande na jihu. Jedná se o úzké, dlouhé pásmo, které se bez přerušení táhne přes celý středozápad kontinentu, v délce přes 3 500 km. Oblast tvoří série plošin, mezi nimiž místy vystupují klenby a klesají pánve. Tvoří přechodnou zónu mezi vysokohorskou oblastí na západě a nížinami uprostřed kontinentu. Klesají stupňovitě k východu k Vnitřním rovinám, a to z výšky 1 800 m až na 450 m. Oblast trpí nedostatkem srážek, větrnými erozemi, horkými léty a mrazivou zimou. Hluboká, polovyschlá koryta řek směřují od západu k východu, od bariéry Skalnatých hor do nížin a rovin v centru kontinentu. Ale i uprostřed těchto vysokých náhorních plošin se objevují zajímavé krajinné celky s velmi svérázným reliéfem (badlandy, písčné duny, rozrušené klenby a pánve, srázné tektonické stupně, vulkanická tělesa v podobě vypreparovaných sopouchů, lakolitů, žil a lávových příkrovů). Geomorfologicky zajímavá je oblast Llano Estacado, což je polopouštní krajina s písčnými přesypy, vyschlými koryty řek, tabulovými horami s jeskyněmi a propastmi, dále např. mesas a kaňony jižně od coloradského Puebla nebo národní park Badlands v Jižní Dakotě aj.

Velké roviny

Velké roviny lemují po celé západní straně v délce přes 3 500 km okrajové hřbety Skalnatých hor. Východní hranice rovin už není tak zřetelná. Na severu sousedí se strukturálními rovinami kanadského štítu, kde je přechod geomorfologicky neznatelný, protože všechny případné nerovnosti překrývá plášť glaciálních sedimentů. Na jihu je rozhraní zřetelně tektonickými stupni, které jsou zároveň hranicí mezi paleozoickými sedimenty Vnitřních rovin a mladšími vrstvami Velkých rovin. Zcela na jihu v Texasu sousedí roviny s pobřežními nížinami, od nichž je odděluje známý zlomový svah, Balcones escarpment.

Velké roviny se rozdělují na severní a jižní, přičemž hranicí jsou čelní morény pevninského ledovce. Pro **severní Velké roviny** jsou charakteristické tundry až lesostepi a morénové valy

táhnoucí se rovinami stovky kilometrů. Pro **jižní Velké roviny** jsou typické písečné duny, hluboké erozní rozčlenění plošin a místy ještě travnaté prairie.

Pokud jde o geologický vývoj, hlavní rozdíl mezi Velkými a Vnitřními rovinami spočívá v tom, že sedimentární obal Vnitřních rovin končí paleozoikem, zatímco na Velkých rovinách pokračují ještě vrstvy mezozoické i mladší. Převážnou část území pokrývají usazeniny křídových moří, na západě překryté paleogenními a neogenními vrstvami z denudovaných Skalnatých hor. Pleistocenní sedimenty se vyskytují v oblasti zalednění, zatímco na jihu leží spraše, deltové nánosy, písečné duny a fluvio-glaciální materiál. Základním povrchovým tvarem jsou roviny a mírně ukloněné plošiny. Celkový sklon území od západu k východu je značný a přispěl k hlubokému rozčlenění kdysi souvislých rovin na menší celky. Na severu rovin zůstaly morénové nánosy mocné až 50 m.

2.2.8 Kordillery

Kordillery **Kordillery** (*Cordilleras*) tvoří nejrozsáhlejší horský systém kontinentu, který se rozkládá na západ od Velkých rovin a nížiny Mexického zálivu. Východní část tvoří téměř neporušená horská bariéra táhnoucí se od Beringova moře až k Mexiku, západní pobřežní část je přerušována nížinami a hlubokými depresiemi. Spolu s jihoamerickými Andami jsou vůbec nejdelším pásemným pohořím světa (přes 15 000 km). Kordillery začínají na Aljašce, kde mají západovýchodní průběh, ale záhy se stáčí k jihovýchodu a v tomto směru pokračují přes Kanadu, USA, Mexiko až do Střední Ameriky a k Panamské šíji.

Na rozdíl od Appalačských hor je to mladý vrásno-zlomový a vulkanický horský systém, který stále zůstává tektonicky aktivní. Jeho vývoj spadá do stejného období jako vrásnění Alp a Karpat, ovšem do tzv. pacifické větve. Kordillery zaujímají celou západní třetinu kontinentu a táhnou se v délce přes 5 000 km, zhruba od 70° po 30° s. š. Jejich maximální šířka činí více než 1 500 km, a to na 40° s. š., nejužší jsou na území Britské Kolumbie.

Na rozdíl od Appalačských hor Kordillery nikde nevroubí široké pobřežní nížiny. Vystupují přímo z Tichého oceánu a od hlubokomořských příkopů jsou odděleny jen úzkým šelfem. Pouze na severu, kde došlo, patrně v důsledku pleistocenního zalednění, k poklesu pevniny, je šelf širší.

Východní pásmo Východní pásmo začíná na severním okraji **Yukonské plošiny** (*Yukon Plateau*) na Aljašce a pokračuje **Brooksovým pohořím** (*Brooks Range*), jehož nejvyšší vrcholy přesahují nadmořskou výšku 2 000 m. Na území Kanady toto pásmo pokračuje **Skalnatými horami** (*Rocky Mountains*), které jsou nejmohutnější a nejvyšší v **Kolumbijských horách** (*Columbia Mountains*; hora Mount Robson 3 954 m). Skalnaté hory představují na území Kanady poměrně úzký soubor hřbetů široký 50–120 km, jež strmě klesají k západu i k východu. Po vstupu na území USA se Skalnaté hory rozšiřují a svírají mezi sebou náhorní plošiny nebo tektonicky pokleslé oblasti. V blízkosti Yellowstoneké sníženiny dosahují své největší šířky (600 km). Zde se potom dělí na vnitřní, západní pásmo, postupující přímo k jihu jako Wasatch Range (4 196 m), a vnější, východní pásmo s nejvyšší horou Skalnatých hor USA Mount Elbert (4 396 m) v pohoří Sawatch Mountains. Mezi oběma pásmy hřbetů se rozkládá Wyomingská pánev (Wyoming Basin) s průměrnou nadmořskou výškou 2 000 m. Na americko-mexickém pomezí se Skalnaté hory člení v jednotlivé nižší hřebeny a přecházejí pak v pohoří Sierra Madre Oriental, dlouhé 1 200 km a široké až 200 km. Nejvýše dosahuje horami Cerro San Rafael (3 700 m) a Cerro Peña Nevada (3 664 m).

Koloradská plošina Mezihorské plošiny Kordiller se od sebe značně liší fyzickogeograficky (teploty, srážky, vegetační doba rostlinstva). Na jih od Wyomingské pánve se rozkládá **Koloradská plošina** (*Colorado Plateau*), která zabírá území o ploše asi 300 tisíc km² a stupňovitě se svažuje od severu k jihu (ze 3 000 m na 1 500 m). Vodorovně uložené sedimenty jsou obnažené erozí

a vytvářejí zde bizarní tvary, např. nejmohutnější kaňony světa (nejznámější je Velký kaňon / Grand Canyon), hluboce rozryté tabule, zlomové linie vysoké i několik tisíc metrů, přírodní mosty, rozsáhlé „badlands“ aj.

Velká pánev (*Great Basin*) je uzavřena mezi Skalnatými horami, Sierrou Nevadou a mezi Koloradskou a Kolumbijskou plošinou. Je to bezodtoká oblast prostoupená ve směru sever–jih horskými hřbety. Na severovýchodě této pánve je deprese vyplněná Velkým solným jezerem (*Great Salt Lake*). Poblíž západního okraje Velké pánve v Kalifornii je nejhlubší deprese na území Severní Ameriky, Údolí smrti (*Death Valley*, –86 m).

Velká pánev

Kolumbijská plošina (*Columbia Plateau*), plošina řek Columbia a Snake, je největší lávovou plošinou na světě. Má mírně zvlněný povrch, prostoupený několika hlubokými kaňony a horstvy, která se zvedají jako ostrovy z moře lávy.

Kolumbijská plošina

Yukonská plošina (*Yukon Plateau*) vyplňuje území mezi horským systémem Pobřežních hor na tichomořském pobřeží Kanady, mezi Aljašským pohořím na západě, Brooksovým pohořím na severu a pohořím Selwyn na východě. Na jihu přechází do Vnitřní plošiny Britské Kolumbie. Průměrná nadmořská výška je zde 600–900 m, povrch je mírně zvlněný a rozčleněný údolními řek.

Yukonská plošina

Na západ od mezihorských plošin, od Aljašky až po Mexiko, postupuje rozsáhlá horská oblast – **západní pásmo Kordiller** (horský systém pobřeží Tichého oceánu). Začíná již v Tichém oceánu jako **Aleutské pohoří** (*Aleutian Range*), na Aljašském poloostrově pokračuje jako **Aljašské pohoří** (*Alaska Range*) s nejvyšší horou pohoří a Severní Ameriky Mount McKinley (6 194 m). Pacifické pobřeží Aljašky a Britské Kolumbie dále tvoří **Pobřežní hory** (*Coast Ranges*) s vrcholy kolem 2 000 m, které vstupují na území USA dvěma pásmy, a to Pobřežním pásmem a Kaskádovými horami, které pokračují dále k jihu Sierrou Nevadou.

Západní pásmo

Pobřežní pásmo (*Coast Range*) lemuje pacifické pobřeží a jednou svou větví se snižuje až k mořské hladině v San Franciscu (známá Zlatá brána / Golden Gate). Kaskádové hory (*Cascade Range*) jsou korytem řeky Columbia rozděleny na severní a jižní část. V jižní části je asi 120 vulkánů, z nichž nejvyšší je činný sopečný kužel Mount Shasta (4 316 m). V severní části vyniká Mount Rainier (4 391 m), jedna z nejvyšších sopek USA s mnoha ledovci. Sierra Nevada se svažuje mírně k východu, prudčeji k západu, kde vystupuje nad aluviální pánev vyplněnou četnými jezery. Nejvyšší horou je Mount Whitney (4 418 m).

SHRNUTÍ

Území Anglosaské Ameriky je horizontálně i vertikálně velmi členité. Utvářelo se po dlouhá geologická období a je tvořeno jednotkami odlišného stáří. Nejvýše dosahuje geologicky poměrně mladé pásmo Kordiller na západním okraji kontinentu. Nížiny se naopak nacházejí v centrální části kontinentu. Výrazné je i pásmo Appalačí na východě při atlantském pobřeží. Velkou část pevniny tvoří kanadský štít. Větší část kontinentu výrazně ovlivnilo kvartérní zalednění, jež podmínilo i vznik četných jezer.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vyjmenujte základní geologické jednotky kontinentu a ve kterých geologických obdobích se utvářely?
2. Popište základní geomorfologické oblasti Anglosaské Ameriky.
3. Uveďte a ukažte na mapě nejnížší a nejvyšší místo severoamerického kontinentu.
4. Uveďte a ukažte na mapě hlavní horská pásma Kordiller.
5. Kolik bylo etap severoamerického kvartérního zalednění? Uveďte jejich názvy.

Pojmy k zapamatování

Názvy geologických a geomorfologických jednotek uvedené v kapitole.

3 Klima Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- popsat klima Anglosaské Ameriky,
- vysvětlit rozdíly mezi zimními a letními teplotami a srážkami v různých místech světa,
- identifikovat hlavní rizika, která z počasí a podnebí plynou místním obyvatelům.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **50 minut**.

Průvodce studiem

Klimatické podmínky Anglosaské Ameriky jsou velmi proměnlivé a rozmanité – od tropické Floridy až po nejsevernější výběžky Kanady se postupně vystřídají prakticky všechna podnebná pásma. Pojďme se na ně podívat podrobněji.

3.1 Faktory ovlivňující klima Anglosaské Ameriky

Pro klimatické podmínky Anglosaské Ameriky jsou určující klimatotvorné faktory, kterým je území vystaveno. Pomineme-li skupinu těch faktorů, které se označují jako astronomické (ty jsou ale na celém území prakticky shodné), ovlivňují podnebí hlavně geografická poloha, všeobecná cirkulace atmosféry a směr a teplota mořských proudů. Z geografických podmínek je důležitá především **zeměpisná šířka** a z toho plynoucí množství dopadajícího slunečního záření (insolace). Nejvyšší přísun sluneční energie mají oblasti s vysokou polední výškou Slunce, tj. oblasti blízké obratníku Raka (tj. poloostrov Florida), kde jsou celoročně podobné teploty, které se příliš nemění během roku. Odtud k severu teplota víceméně rovnoměrně klesá a současně se zvyšuje sezónní nevyrovnanost teplot. Na základě rozdílných klimatických podmínek vyčleňujeme na Zemi klimatické pásy, severoamerický kontinent leží v pěti z nich: arktickém, subarktickém, mírném, subtropickém a tropickém, i když do posledního zasahuje pouze nepatrně. Převážná část území kontinentu leží v pásu mírném a dvou pásích přilehlých.

Vliv zeměpisné šířky

Dalším geografickým faktorem ovlivňujícím podnebí je **vzdálenost od oceánu**, která hraje roli v kontinentalitě podnebí, která je zde vyšší než v Latinské Americe. Projevy kontinentality na západě a jihozápadě USA však neplynou ze vzdálenosti od oceánů, ale jsou důsledkem orografických bariér a všeobecné cirkulace atmosféry.

Vliv vzdálenosti od oceánu

Reliéf hraje pro klima Anglosaské Ameriky významnou roli: Jako bariéra pronikání vzduchových hmot působí zejména Kordillery, které rozdělují kontinent na úzkou západní oblast pod vlivem Pacifiku a střední a východní část, ovlivněnou Atlantikem. V případě severoamerického kontinentu by mělo západní proudění přinášet vláhu z Tichého oceánu, ale je značně omezené, protože podél celého západního pobřeží se táhnou vysoké horské hřbety Kordiller, které brání postupu oceánského vzduchu do nitra kontinentu. Kordillery tak znesnadňují proudění vzduchu ve směru západ–východ, za to podporují proudění vzduchu ve směru sever–jih. V subtropických a tropických oblastech jsou vlivy reliéfu překryty všeobecnou cirkulací atmosféry.

Vliv reliéfu

Vliv VCA Zásadní význam pro klima Anglosaské Ameriky má rovněž **všeobecná cirkulace atmosféry** a charakter proudění vzduchu v různých ročních obdobích plynoucí z rozložení základních tlakových útvarů (důležité je, jestli převažuje proudění paralelní s pobřežím, z pobřeží na pevninu nebo naopak). Sezónní rozdíly ve směrech a síle proudění jsou způsobeny zesilováním či zeslabováním tlakových útvarů a posunem vzduchových hmot k severu nebo k jihu v průběhu roku.

V zimě ovlivňuje klima Anglosaské Ameriky mohutná tlaková výše nad Grónskem a severní Kanadou. Celé severozápadní pobřeží je naopak pod vlivem rozsáhlé aleutské tlakové níže, jejíž oteplující vliv sahá až do amerického státu Washington. Jih území ovlivňují tři nepřilíhající výrazné tlakové výše: dvě jsou nad oceány (azorská a havajská anticyklóna) a jedna (zvaná severoamerická) leží na jihozápadním předpolí Kordiller.

V létě se situace výrazně mění. Obě tlakové výše nad oceány neobyčejně zmohtnou, zejména od Atlantského oceánu postupují masy tropického oceánského vzduchu prakticky až do Kanady, zatímco k západnímu pobřeží postupuje od Tichého oceánu chladnější oceánský vzduch pocházející z mírných šířek. Původní severoamerická kontinentální tlaková výše se v létě mění v rozsáhlou tlakovou níž. Horký subtropický kontinentální vzduch leží nad mexickými a americkými pouštěmi a ovlivňuje celý středozápad kontinentu. Na severu se uchovává pouze oproti zimě značně oslabená grónská tlaková výše, aleutská tlaková níže a kanadská tlaková výše mizí.

Vliv oceánských proudů Charakter **oceánských proudů** omývajících pobřeží (teplé nebo studené) ovlivňuje nejen teplotu v pobřežních oblastech (např. ochlazuje západní pobřeží), ale zcela zásadně také srážky. Pod vlivem studeného oceánského proudu je západní pobřeží USA (Kalifornský proud), zatímco východ je pod vlivem teplého proudění.

Spojením všech uvedených klimatotvorných faktorů, ovlivněných navíc výškovými rozdíly reliéfu, se nad kontinentem utvářejí různé klimatické oblasti, charakterizované hlavně teplotním režimem a množstvím srážek. Severoamerické klima také vytváří pásy, které však mají pouze na severu rovnoběžkový charakter. Zhruba od subarktické zóny je průběh pásů na západě poledníkový a na východě téměř rovnoběžkový.

3.2 Klimatické pásy v Anglosaské Americe

Poledníkový směr hlavních horských systémů Severoamerického kontinentu a hluboce do pevniny se zařezávající Hudsonův a Mexický záliv, mezi nimiž se rozkládají rozsáhlé roviny, umožňují průnik tropických a arktických vzduchových hmot do nitra kontinentu. S tím je zde úzce spojen i rozvoj cyklonálních procesů a značná proměnlivost počasí. Vysoké tichomořské hřebeny Kordiller izolují severoamerický kontinent od vlivu Tichého oceánu, který se tak projevuje jen v úzkém pásu krajního západu. Uzavřené mezihorské plošiny a pánve umožňují rozvoj extrémně kontinentálního klimatu. Naopak Appalačské pohoří na východě nepředstavuje bariéru pro atlantské vzduchové hmoty, pod jejichž vlivem je celý jihovýchod kontinentu.

3.2.1 Arktický pás

Severní Amerika se svým typicky klínovitým tvarem, zužujícím se směrem k rovníku, má na severu neobyčejně širokou základnu, a proto i značná část území podléhá vlivům chladného arktického klimatu, který charakterizují velmi nízké roční úhrny srážek, pohybující se do 250 mm, a roční průměrné teploty pod bodem mrazu.

Arktické klima se projevuje na severu kontinentu, který je pod vlivem arktických vzduchových hmot. Jedná se o sever kontinentu, o oblast Kanadského arktického souostroví a Grónska (s výjimkou jeho jižní části). Tato oblast je pod vlivem chladného podnebí s nízkými teplotami (průměrná teplota v nejteplejším měsíci není vyšší než +10 °C) a malým množstvím srážek.

Arktické podnebí Severní Ameriky celoročně ovlivňuje kromě blízkosti severního pólu i stálá oblast vysokého tlaku nad Grónskem (grónská anticyklóna), která je navíc umocněna zimní anticyklónou kanadskou. Anticyklonální proudění mrazivého, suchého vzduchu zasahuje nejen oblast arktického pásu, ale proniká ještě hluboko na jih. Relativně vyšší teploty si udržuje severozápad kontinentu, kde působí aleutská tlaková níže spolu s vlhčím, teplotně méně extrémním vzduchem.

Arktický pás se dále dělí na pásmo ledovcové a pásmo arktických pustin. Protože je po celou zimu Arktida doslova stmelena ledem v jediný monolit, začínají být jednotlivá klimatická pásma výraznější až v krátkých letních měsících. V místech s alespoň občasným sněžením (hornaté ostrovy severovýchodu a na návětrných svazích kontinentálních horstev) sníh netaje ani nestačí sublimovat, postupně se mění v ledovce, které zvolna klesají do nížin. K tomuto pásmu patří hornaté zaledněné ostrovy Baffinův, Ellesmerův, Devon a několik dalších o celkové ploše zalednění přes 3 000 km². Ovšem největší ledovec leží na území Grónska. Podle měření meteorologické stanice Eismith je na ledovci průměrná červencová teplota -14 °C, lednová -49 °C a celoroční průměr činí -35 °C, což jsou klimatické extrémy blízké poměrům v Antarktidě. Grónský ledovec je také celoročním centrem chladu západní polokoule. Svou obrovskou ledovou hmotou ovlivňuje celý severovýchod americké Arktidy.

Pokud jsou sněhové srážky velmi nízké (většina území), neudrží se sněhová pokrývka a vznikají kamenité pustiny s trvale zmrzlou půdou. V létě kolísá teplota kolem 0 °C, dochází ke střídavému rozmrzání a zamrzání tenké povrchové vrstvy půdy, na níž vznikají různé formy mrazového zvětvávání. K arktickým pustinám patří nejen část nížinných ostrovů v Kanadském arktickém souostroví, ale i severní okraje pevniny, zejména oblast Keewatinu, což je nejchladnější místo kontinentální Severní Ameriky, kde průměrné lednové teploty klesají na -34 °C.

Zimy jsou v celé Arktidě velmi mrazivé a dlouhé. Trvají až 7 měsíců, kdy se průměrné teploty drží pod -20 °C a bez mrazů bývají pouze 2, výjimečně 4 měsíce do roka.

3.2.2 Subarktický pás

Má základní znaky subarktického klimatu. Leží na jih od izotermy s průměrnou červencovou teplotou 0 °C a sahá až k linii, kde průměrná červencová teplota dosahuje 10 °C. Zde už trvale zmrzlá půda v letních měsících taje do hloubky několika decimetrů a mohou v ní růst otužilé a nenáročné rostliny.

Roční úhrny srážek jsou nízké, pohybují se kolem 300 mm, ale při minimálním výparu a nepropustném, zmrzlém podloží je v půdě vláhly dost, až nadbytek. V některých oblastech jsou srážky hojnější a přicházejí hlavně ve formě sněhu. Platí to o severním pobřeží Labradoru, o Baffinově ostrovu i o březích Hudsonova zálivu. První sníh zde přichází už v září a poslední v květnu. Odpovídajícím vegetačním pásmem je tundra.

3.2.3 Humidní mírně studený pás

Na severoamerickém kontinentu zaujímá klima mírných šířek rozlehlé území, které je omezeno severní hranicí s průměrnou červencovou teplotou 10 °C. Nad celým klimatickým pásmem dominuje polární vzduch mírných šířek, který bývá v létě vytlačován k severu a v zimě

postupuje k jihu. Na území Kanady a USA vytváří mírně studený pás 3 pásma lišící se srážkami a sezónními teplotami.

Pásmo boreální zaujímá nejsevernější část mírného pásu a jeho jižní hranice sahá do oblastí, kde průměrná zimní teplota dosahuje $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Pro tento boreální typ je příznačná sněhová pokrývka, která leží na zemi několik měsíců. Zimy jsou dlouhé, mrazivé, většinou s jasnou oblohou. Je to typické podnebí jehličnatých lesů. Zaujímá jižní část Aljašky a táhne se přes celou severní část kontinentální Kanady až na jih Labradoru.

Zima zde začíná v říjnu a končí v květnu. Nejchladnější období trvá od ledna do poloviny března, kdy průměrné denní teploty se pohybují po celou dobu kolem $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$. Území je pod přímým vlivem kanadské anticyklony a všechny vodní plochy do hloubky zamrzají, takže oteplovací účinky vnitřních moří nejen zanikají, ale ledové plochy ještě zvyšují tepelné vyzařování. Extrémní radiace za jasných nocí sráží teploty pod $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$. Absolutní minimum bylo naměřeno v pánvi řeky Mackenzie, kde klesla teplota na $-62\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Sněžení nebývá časté, ale přece jen přichází, a sněhová pokrývka se ukládá mezi stromy po celou dlouhou zimu, proto bývá v dubnu, před začátkem tání, vysoká 60–100 cm. Při pomalém tání se stačí vlaha vsáknout do půdy, takže v poměrně krátkém létě nebývají ani všechny zásoby vody vyčerpány. Na zastíněných místech zůstává sníh ležet až do léta.

Léto začíná po krátkém jaru prudkým nástupem. Chladný arktický vzduch je rychle vytlačován oceánským prouděním, které postupuje od Mexického zálivu na sever. V červnu dosahují průměrné teploty $10\text{ }^{\circ}\text{C}$, v červenci $15\text{ }^{\circ}\text{C}$, v srpnu však už opět klesají na $13\text{ }^{\circ}\text{C}$. Léto je tedy chladné a krátké, ale mívá jeden až dva výkyvy, kdy teploty stoupají až na $27\text{ }^{\circ}\text{C}$. I za letních nocí se však vyskytují přízemní mrazíky. Zcela bez mrazu bývá do roka pouze 30 až 45 dnů. V tomto klimatickém pásmu existují největší místní výkyvy teplot. Např. stanice Fort Smith naměřila v roce 1941 $39\text{ }^{\circ}\text{C}$ a v roce 1917 $-57\text{ }^{\circ}\text{C}$, což představuje maximální amplitudu $96\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Roční úhrny srážek nebývají příliš vysoké. Pohybují se od 370 do 500 mm a srážky přicházejí jak v zimě, tak i v létě, kdy je cyklonální činnost bohatší.

Pásmo kontinentální s chladným létem

Pásmo kontinentální s chladným létem se nachází na jih od pásma boreálního, ale zasahuje pouze východní, i když větší polovinu kontinentu. V sousedství Kordiller mizí. Táhne se od atlantského pobřeží (na jih od zálivu sv. Vavřince) k Velkým jezerům a dál na severozápad, podél jižního okraje kanadského štítu. Je to vegetační zóna smíšeného lesa, která na západě přechází v lesostep.

Zimy jsou zde dlouhé a chladné. Průměrná lednová teplota se pohybuje kolem $-7\text{ }^{\circ}\text{C}$ s několika hlubokými poklesy pod $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$. Časté vpády vlhkého oceánského vzduchu vyvolávají hojné sněžení. Léto začíná po rychlém jaru. Průměrná teplota v červnu se pohybuje kolem $15\text{ }^{\circ}\text{C}$ a v červenci stoupá až na $20\text{ }^{\circ}\text{C}$. Ovšem denní teploty mohou být mnohem vyšší, hlavně v chráněných uzavřených kotlinách a údolích. Např. město Winnipeg v provincii Manitoba mívá po celý červenec odpolední maxima kolem $26\text{ }^{\circ}\text{C}$, ale v noci klesají teploty pod $13\text{ }^{\circ}\text{C}$. Pro tuto oblast jsou tedy typické velké teplotní výkyvy, i když už ne tak vysoké jako v boreálním pásmu. Rozdíly průměrných denních teplot mezi létem a zimou jsou ve Winnipegu od $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$ v lednu do $20\text{ }^{\circ}\text{C}$ v červenci.

Roční úhrny srážek se pohybují od 380 mm uvnitř kontinentu do 870 mm na pobřeží. Léto je sice krátké, ale má poměrně pravidelné deště. Zejména horká červencová odpoledne často končí bouřkami se silnými lijáky a také jarní cyklonální činnost přináší hodně srážek. Ze všech ročních období je i v tomto klimatickém pásmu nejsušší zima. Sněžení, a to dosti vydatné, přichází jen nárazově v souvislosti s přesouváním vlhkého oceánského vzduchu nad kontinent. Vegetační období je delší než na severu a pohybuje se kolem 120 dnů v roce.

Pásmo kontinentální s horkým létem se nachází rovněž ve východní polovině kontinentu, ve Vnitřních rovinách a sahá až ke středoatlantským státům. V zimě postupuje kontinentální polární vzduch k jihu a za ním proniká arktické proudění, které přináší teploty pod bodem mrazu. Průměrná lednová teplota Toronto, ležícího na nejsevernější hranici tohoto klimatického pásma, dosahuje $-5\text{ }^{\circ}\text{C}$, zatímco mnohem jižnější město St. Louis na Mississippi má průměrnou lednovou teplotu $0\text{ }^{\circ}\text{C}$. Zima vcelku probíhá bez velkých teplotních výkyvů, zejména na atlantském pobřeží a v okolí Velkých jezer. Během jara proniká nad tuto oblast stále častěji teplý oceánský vzduch, který zde bude po celé léto dominovat. V některých oblastech má léto až tropický charakter. Průměrná červencová teplota Toronto je $22\text{ }^{\circ}\text{C}$, Chicaga $23\text{ }^{\circ}\text{C}$ a St. Louis $25\text{ }^{\circ}\text{C}$. I když jsou tato místa od sebe vzdálena stovky kilometrů, teplotní rozdíly jsou zde minimální. To proto, že masy horkého tropického vzduchu zaplavují celý středovýchod a na severu sahají až k oblastem kanadského štítu.

Pásmo kontinentální s horkým létem

Dešťové srážky jsou značné a připadají především na letní měsíce. Roční úhrny srážek se pohybují od 630 do 1000 mm. Vyvolává je stálý přísun oceánského tropického vzduchu, který se přesouvá vysoko na sever. Na jihu Velkých jezer probíhá v pozdním jaru bohatá cyklonální činnost.

Zejména v červenci a srpnu přicházejí hojné bouře doprovázené vydatným deštěm. V horkém létě se každoročně objevují v pobřežních oblastech i hurikány. V některém roce bývají ojedinělé, jindy se vyskytnou dva i tři. Ničivý vítr o síle 9. až 10. stupně Beaufortovy stupnice bývá vždy spojen s průtrží mračen.

Zimní srážky jsou v celoroční bilanci málo významné. Ale při náhlých vpádech chladného vzduchu mohou vyvolat silné sněžení. Sněhová pokrývka zůstává na severu ležet asi dva měsíce, na jihu obvykle nevydrží déle než několik dnů.

3.2.4 Humidní středně teplý pás

V americké literatuře bývá toto podnebí označováno jako mezotermální a má charakter vlhkých subtropů, které ovlivňují celý jihovýchod USA. K této typicky subtropické zóně je však také přičleněno mořské klima západního pobřeží, které má zejména v severních oblastech značně odlišný charakter, i když průměrnými ročními teplotami a ročními úhrny srážek tomuto středně teplému humidnímu klimatu odpovídá. Jihovýchodní typ se od západního liší i tím, že má průběh rovnoběžkový, zhruba od 35° s. š. na jih. Západní typ má průběh poledníkový a zaujímá úzký pruh pacifického pobřeží od Britské Kolumbie až po Mexiko. Ke společným znakům obou typů patří velké množství srážek a velmi mírné zimy.

Pásmo subtropické jihovýchodní zaujímá rozlehlé území, které leží zhruba na jih od řeky Ohio a sahá až k Mexickému zálivu. Na východě začíná atlantskými pobřežními nížinami a končí na západě hradbou Kordiller.

Pásmo subtropické jihovýchodní

Zimy jsou zde mírné, s průměrnými teplotami kolem $8\text{ }^{\circ}\text{C}$. Výkyvy bývají hlavně v oblasti Mexického zálivu, při náhlých vpádech kontinentálního polárního vzduchu, který přichází z okrajových horských oblastí Appalačí a Ozarku. Tak se např. může stát, že v New Orleansu, kde je průměrná lednová teplota $12\text{ }^{\circ}\text{C}$, náhle klesnou teploty na $-13\text{ }^{\circ}\text{C}$, což je sicejev velmi vzácný, ale občas se vyskytne.

Tyto krátké mrazivé vpády mívají katastrofické následky pro vegetaci i teplomilnou faunu. Jinak jsou zimy velmi mírné a krátké, jen s občasnými mrazíky, které se vyskytují od prosince do února. Jaro přichází v březnu a dubnové teploty obvykle stoupnou na průměrnou teplotu $20\text{ }^{\circ}\text{C}$. Léto bývá ve znamení tropického vedra, průměrná červnová teplota bývá $26\text{ }^{\circ}\text{C}$. Toto počasí vyvolávají masy oceánského tropického vzduchu, který postupuje nad pevninu z Mexického zálivu a z jihovýchodního Atlantiku.

Dešťové srážky jsou více než hojné. Pohybují se od 1 000 do 1 500 mm ročně a jsou důsledkem bohaté cyklonální činnosti na styku oceánského tropického vzduchu, který je přece jen chladnější, s kontinentálním tropickým vzduchem vznikajícím nad jihozápadními pouštěmi. Pobřežní oblasti Mexického zálivu a atlantského pobřeží několikrát za léto postihují hurikány. Zimní srážky bývají víceméně pravidelné a jen malá část jich spadne v podobě sněhu. Toto teplé a vlhké klima neobyčejně svědčí veškeré vegetaci, která je bujná a pestrá.

Pásmo západní oceánské

Pásmo západní oceánské zaujímá úzký, ale dlouhý pobřežní pás, táhnoucí se od pobřeží Britské Kolumbie až do jižní Kalifornie. Toto pacifické pobřeží ovlivňuje teplý, vlhký oceánský vzduch mírných šířek, který se dělí na dva sektory.

Severozápadní vzdušné proudění se otepluje severotichomořským proudem Kuro-šio, který postupuje podél pobřeží Japonska k Aljašce. Jihozápadní proudění se naopak ochlazuje studeným Kalifornským proudem, který postupuje podél amerických břehů.

Typ severní je klasickým příkladem teplotně vyrovnaného oceánského klimatu s teplou zimou, chladným létem a s vydatnými srážkami po celý rok. Teplotní rozdíly mezi létem a zimou i mezi dnem a nocí jsou nejmenší na kontinentu. Zimní teploty se pohybují kolem 0 °C a letní průměry nepřesahují 18 °C. Např. město Vancouver má průměrnou lednovou teplotu 3 °C a červencovou 17,5 °C. Srážky jsou rovnoměrně rozloženy po celý rok, ale nejvíce dešťů přece jen bývá na podzim a v zimě. Roční úhrny srážek se pohybují kolem 2 500 mm.

Typ jižní má podnebí s horkým, dlouhým létem beze srážek a teplou, deštivou zimou. Jsou to základní znaky, jimiž se vyznačuje i evropské Středomoří. V Severní Americe je toto podnebí typické pro Kalifornii. Kalifornské zimy se příliš neliší od chladných měsíců v severních oblastech pacifického pobřeží. Např. průměrná lednová teplota San Francisca je 9 °C. Krátkodobé vpády chladného vzduchu nejsou žádnou vzácností, a to nejen v severních částech, ale i na jihu Kalifornie, kde způsobují velké škody. Např. jedno z nejnižších kalifornských měst Los Angeles má rekordní minimum -2 °C. Oceánský vzduch mírných šířek dominuje po celou zimu nad pobřežním pásmem, zatímco chladný kontinentální vzduch ležící na východě jen občas proniká přes hory do přímořských nížin. V létě se však situace výrazně mění. Nad jihozápadní částí kontinentu vznikají vzduchové hmoty horkého tropického vzduchu, který se z mezihorských pánví šíří na pobřeží a vytlačuje odtud oceánský vzduch mírných šířek. Proto je léto v jižní Kalifornii velmi horké a suché. Nedostatek letní vláhy značně omezuje bujnost zdejší vegetace, která většinou patří mezi xerofyty.

3.2.5 Aridní pás

V západních oblastech severoamerického kontinentu mají klimatické pásy poledníkový průběh, ovlivněný horskými pásmi Kordiller. Suché klima je typickým produktem kontinentálního vzduchu, který se transformuje nad málo zavlažovanými a přehříványými oblastmi amerického středozápadu. Bariéra Kordiller zadržuje postup západního oceánského proudění a celá oblast mezihorských pánví i Velkých rovin pod východními svahy Kordiller trpí nedostatkem vláhy a letním žárem.

Suché podnebí se v Severní Americe projevuje ve dvou základních pásmech. První charakterizujeme jako pásmo semiaridní, stepní, příznačné pro Velké roviny, druhé označujeme jako pásmo aridní, pouštní, které se uplatňuje v mezihorských pánvích Kordiller.

Pásmo semiaridní

Pásmo semiaridní vzniká na východním úpatí Kordiller, kde se oceánský vzduch transformuje v kontinentální, neboť ztratil většinu vláhy. Toto pásmo zasahuje téměř celý pruh Velkých rovin, známých také jako Velké prairie. Severoamerické prairie jsou onou kritickou hranicí mezi humidním a aridním klimatem uvnitř kontinentu. Oscilace mezi oběma pásy vnáší do zdejšího zemědělství neustálé napětí spojené s čekáním na déšť. V současné době se

však stále výrazněji projevuje kontinentalita a tedy i větší sklon k ariditě. Je to přirozený důsledek nešetných zásahů do křehké přírodní rovnováhy.

Charakteristickým znakem prérií jsou velké teplotní rozdíly mezi létem a zimou, ale i mezi dnem a nocí. Tato extremita roste směrem k severu, a to v důsledku stále chladnějších zim, zatímco léto na severu a na jihu má v průměru rozdíl jen několika stupňů.

Srážky jsou na celém území nízké, roční úhrny srážek se pohybují v rozmezí 250–450 mm a přicházejí většinou v létě, v podobě prudkých odpoledních bouří. Zimní cyklonální činnost je spojena s vpády chladného vzduchu, tvořícího se nad Skalnatými horami. Zimní srážky nikdy nejsou tak velké, aby vytvořily dostatečné zásoby pro horké letní měsíce. I na prériích občas padá sníh, ale nikdy nezůstává dlouho ležet.

Pásmo aridní je klimatem pouští a polopouští amerického jihozápadu. Tvoří velmi členitou, mozaikovitou zónu složenou z mezihorských pánví a tektonických příkopů, ležících mezi jednotlivými horskými systémy. Přehřívající se mezihorské deprese udržují nad Mexikem a jihozápadem USA vlastní ostrovy tropického kontinentálního vzduchu, který se rozšiřuje až na pobřeží. Jeho střed leží nad dolním tokem řeky Colorado a sahá jednak k severu do Nevadské pouště, jednak k severovýchodu až k Velkému Solnému jezeru.

Pásmo aridní

Vláhý je v těchto oblastech velmi málo. Roční úhrny srážek všude klesají pod 250 mm a na některých místech i pod 100 mm. Srážky se objevují zcela nepravidelně. Někdy přicházejí v létě, většinou jako prudké lijáky, kdy poušť během krátké doby doslova plave, ale jsou známy i případy, zejména na severu, kdy kaktusovou poušť pokryje až půlmetrová vrstva sněhu, který pochopitelně rychle zmizí. Přes tyto extrémy většina srážek přichází za horkých letních dnů, často jednou za několik let. V tomto aridním klimatu s velkými teplotními výkyvy a neustálým nedostatkem vláhý se mohou udržet pouze rostliny přizpůsobené extrémním podmínkám.

3.2.6 Tropický pás

Na jihovýchodě kontinentu jako protiváha jihozápadních pouští bují vlhké tropy. Uplatňují se téměř podél celého jižního pobřeží Mexického zálivu, ale z Anglosaské Ameriky sem zasahuje pouze výběžek Floridy, který představuje úzký pruh přímořské nížiny jižně od rovnoběžky 30° s. š.

Tropické klima se tedy v Anglosaské Americe uplatňuje pouze na Floridě, kde nejchladnější měsíc má průměrnou teplotu 18 °C, což je kritická mez pro tropické rostliny. Oceánský vzduch se vyznačuje teplotní stabilitou, a proto mezi teplou zimou a teplým létem nejsou velké rozdíly, pohybují se kolem 10 °C. Letní maximum tropické Floridy se příliš neliší od horkého léta vysoko na severu, např. v povodí řek Ohio a Mississippi nebo ve Velkých rovinách prérijní Kanady. Odlišností jsou však hojné letní deště a velmi teplé zimy s malými srážkami.

Letní a zimní sezónu tedy necharakterizují výrazné změny teplot, ale nápadné rozdíly v úhrnu srážek. Tento jev, vyvolávaný pravidelným střídáním směru větrů, nazýváme monzun. V létě se kontinenty silně přehřívají a vznikají nad nimi oblasti nízkého tlaku, do jejichž středu cyklonálně proudí relativně chladnější, ale vlhký oceánský vzduch, který přivádí do okrajových částí kontinentu hojné srážky. Tlakové níže se udržují po celé léto, a proto mluvíme o letním monzunu. V zimě se naopak kontinent ochlazuje rychleji než moře, utváří se nad ním oblast vysokého tlaku, od níž vanou odstředivé suché větry nad oceán. Nastává zimní monzun. Na Floridě sice není monzunový cyklus tak nápadně vyvinutý jako v jiných oblastech tropů, ale přesto zůstává výrazným klimatickým jevem celého území. Při vysokém

výparu, který zde po celý rok existuje, zůstává všude na povrchu tolik vody, že tvoří rozsáhlé pobřežní bažiny a mělká jezera.

Jižní Florida je jediné místo Anglosaské Ameriky, kde nikdy nemrzne, a proto veškeré srážky přicházejí v podobě dešťů a někdy i hustých mlh. V létě zde prší skoro denně. Prudká odpolední bouře se přežene nad pobřežím a za hodinu už opět svítí slunce. Ničivé účinky mívají tropické cyklóny, na americkém kontinentu zvané hurikány, přicházející z oblasti Atlantiku. Tyto větrné smrště doprovázejí průtrže mračen a záplavy. Roční úhrny srážek se zde pohybují od 1 000 do 2 000 mm.

Stálé teplo a bohatství vláhy jsou také hlavní podmínkou bujného růstu tropické vegetace.

SHRNUTÍ

Klimatické podmínky na severoamerickém kontinentu jsou (jako všude jinde na světě) určovány souborem klimatotvorných faktorů. Výsledkem působení těchto faktorů jsou klimatické pásy, které mají na severoamerické pevnině zhruba rovnoběžkový průběh. V západní části kontinentu klimatické poměry výrazně modifikuje horské pásmo Kordiller. Arktické klima na severu kontinentu umožnilo vznik četných ledovců, z nichž největší je v Grónsku. Některé oblasti v jihozápadní části kontinentu trpí extrémní suchostí. Nejteplejší podnebí na pevnině má Florida.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vyjmenujte základní klimatotvorné faktory a uveďte, jaký mají vliv na podnebí.
2. Jaké charakteristiky nejčastěji používáme k vystižení klimatických poměrů?
3. Vyjmenujte klimatické pásy na severoamerickém kontinentu.
4. Charakterizujte jednotlivé klimatické oblasti.
5. Kde se nacházejí nejsušší oblasti na severoamerickém kontinentu?
6. Která část severoamerické pevniny má nejteplejší podnebí?

Pojmy k zapamatování

Klimatotvorní činitelé, názvy klimatických pásů a podpásů.

4 Hydrologie Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- popsat největší říční systémy Anglosaské Ameriky,
- vysvětlit rozdíly v režimu řek v jednotlivých částech Anglosaské Ameriky,
- odhadnout hydroenergetický potenciál latinskoamerických řek.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **50 minut**.

Průvodce studiem

Následující kapitola se bude zabývat hydrologií Anglosaské Ameriky. Představíme si největší říční systémy, hlavní jezerní soustavy a jejich hospodářské využití.

Hlavní **pevninské rozvodí** na území Severní Ameriky tvoří Kordillery v blízkosti tichomořského pobřeží kontinentu, což způsobuje, že území kontinentu je odvodňováno z naprosté většiny na východ do Atlantského oceánu. Dále náleží kontinent do úmoří Tichého a Severního ledového oceánu. V pouštích, polopouštích a mezihorských depresích na západě a jihozápadě USA jsou hojné rovněž bezodtoké oblasti.

Pevninské rozvodí

Vodnost toků závisí na jejich zdrojích (déšť, sníh, ledovce, podzemní voda), na klimatických podmínkách, na půdních a vegetačních poměrech a na charakteru georeliéfu. V následujícím textu se zaměříme na charakteristiku říční sítě a nejdelších vodních toků právě z těchto hledisek.

Vodnost toků

4.1 Řeky a jezera Anglosaské Ameriky

Vývoj říční sítě a vznik množství jezer severoamerického kontinentu výrazně ovlivnilo čtvrtohorní zalednění. Říční síť je zde rozmístěna nerovnoměrně, což souvisí převážně s klimatickými a orografickými podmínkami. Nachází se zde třetí nejdelší říční soustava na světě Mississippi–Missouri a velký rezervoár sladké vody v podobě Velkých jezer (Great Lakes, jejich plocha je zhruba 245 000 km²).

Pro západní pobřeží jsou charakteristické krátké toky s vysokým spádem stékající ze západních svahů Kordiller. V úmoří Severního ledového oceánu jsou vodní toky výrazně ovlivněny ledovcovou modelací, mají nízká rozvodí a protékají většinou bažinatým terénem. Naproti tomu do Atlantského oceánu místy stékají rozsáhlejší říční systémy s mírnějším spádem, avšak z oblasti Appalačí sem stékají rovněž kratší toky s vyšším spádem (pásmo vodopádů a peřejí fall-line).

Nejhustší říční síť je v nejvlhčí oblasti na jihovýchodě kontinentu, i když Appalačské pohoří neumožnilo vytvoření dlouhých a dobře rozvinutých říčních soustav. Z tohoto hlediska je mnohem příznivější reliéf Vnitřních rovin. Množství srážek zde velmi prudce klesá směrem od východu na západ, proto levé přítoky Mississippi mají větší hustotu a vodnatost než přítoky pravé.

Největší množství srážek naprší na severozápadě kontinentu, kde vysoké hřebeny Kordiller spadají až k pobřeží Tichého oceánu, jsou zde proto pouze krátké řeky s velkým spádem.

Extrémně slabý rozvoj říční sítě je na pouštním a polopouštním jihozápadě kontinentu. Většina jezer Severní Ameriky vznikala v oblasti bývalého zalednění. To platí i pro Velká jezera, jež jsou ledovcového a tektonického původu. Krasová jezera najdeme ve vápencových oblastech Floridy. Reliktní slaná jezera v pouštních a polopouštních oblastech jihozápadu svědčí o tom, že zde bylo dříve vlhké klima, odlišné od dnešního.

Rozvodí mezi Tichým a Atlantským oceánem vede po hřebenu Kordiller, rozvodí mezi Severním ledovým a Atlantským oceánem je nevýrazné a prochází po nevysokých pahorcích a hřebenech.

4.1.1 Řeky a jezera severní části Anglosaské Ameriky

Mackenzie Severozápadní část Kanady patří k povodí řeky **Mackenzie**, která ústí do Severního ledového oceánu. Její roční (maximální) odtok dosahuje 190 km³ a její délka (i s Athabascou) je 4 600 km (z toho 1 800 km pod názvem Mackenzie). Je napájena vodou ze tří velkých jezer (Great Bear Lake / Velké Medvědí jezero 31 328 km², Great Slave Lake / Velké Otročí jezero 28 570 km², Athabasca 7 935 km²) a množstvím malých ledovcových jezer. Je největší kanadskou řekou s povodím o rozloze 1,7 mil. km² a průměrným průtokem 15 000 m³/s (v ústí), protéká málo osídleným územím a zamrzá na 9 měsíců v roce, proto je její hospodářský význam pouze malý (nalezení ropných zásob). Má typický ledovcový režim s maximem v červenci.

Zbývající část Kanady (kromě nejzápadnějšího jihovýchodu, poloostrova Labrador) patří k pánvi Hudsonova zálivu. Nacházejí se zde desítky řek, které protékají stovkami ledovcových jezer. Největší význam má systém řek Saskatchewan – Nelson s jezery Winnipeg, Winnipegosis a Lake of the Woods / Lesní jezero. V jejich blízkosti leží další velké jezero Manitoba. Do Hudsonova zálivu dále ústí řeky Churchill, Severn a Albany. Na poloostrově Labrador je největší jezero Michikamau.

Velká jezera **Velká jezera**, jmenovitě jezera Superior / Hořejší (82 214 km²), Michigan (58 016 km²), Huron (59 596 km²), Erie (25 745 km²) a Ontario (19 553 km²) jsou tektonicko-ledovcového původu a s výjimkou Erijského jsou kryptodepresemi s jezerními dny pod mořskou hladinou, jsou velmi hluboká, nejhlubší z nich je Superior (údaje se pohybují kolem 400 m). Jezera jsou vázána na tektonický prolom, současnou podobu dostala po posledním zalednění. Těchto pět jezer dohromady tvoří největší shromáždění sladké vody na světě (22 % světových zásob, při celkové rozloze 245 tis. km² celkem 22 810 km³ sladké vody). Jezera jsou vzájemně spojena řekami a dnes i plavebními kanály (tzv. Great Lakes Waterway), které je spojují s Mississippi, Ohiem a Hudsonem v jeden říční systém. Společný odtok uzavírá řeka Sv. Vavřince / St. Lawrence River (dopravu v praxi omezuje to, že jezera zamrzají). Jsou též důležitým zdrojem hydroenergie (např. Niagara mezi jezery Erie a Ontario).

Pro zájemce: Michiganské a Huronské jezero, nebo Michigansko-huronské jezero?

Jezero Huron a jezero Michigan jsou z hydrologického hlediska jedním jezerem, nespojuje je řeka, ale 90 m hluboký průliv Straits of Mackinac. Spojená plocha se někdy označuje jako jezero Michigan-Huron.

Řeka Sv. Vavřince

Z jezera Ontario (74 m n. m.) vytéká mohutná řeka **Sv. Vavřince** / St. Lawrence, která má důležitý dopravní a hospodářský význam. Její povodí má rozlohu 1,26 mil. km² roční odtok dosahuje 305 km³, průměrný průtok u ústí 10 000 m³/s. Je 1 197 km dlouhá (cca 3 000 km, pokud se za zdrojnicí označí řeka St. Louis vtékající do Hořejšího jezera). Ústí estuáriem do zálivu Sv. Vavřince. Jejím nejvýznamnějším přítokem je zleva Ottawa. Většina řek v jejím povodí je v období od prosince do dubna zamrzlá. Režim odtoku je díky systému Velkých jezer vyrovnaný. Má velký dopravní význam (St. Lawrence Seaway, otevřena 1959, 3769 km vodních cest). Protéká na rozhraní mezi štítem a platformou, což způsobuje četné peřeje a vodopády, splavná je díky soustavě pobočných kanálů.

4.1.2 Řeky východní části Anglosaské Ameriky

V oblasti Appalačského pohoří je dostatek srážek, pramení zde krátké a poměrně prudké řeky stékající do pánve řeky Ohio nebo přímo na východ do Atlantského oceánu. Jejich využití se mění směrem od severu k jihu ze sněhovo-dešťového na čistě dešťové. Řeky mají obdobný vodní režim jako většina evropských řek. Nejdůležitější z appalačských řek jsou Connecticut (660 km), Hudson (520 km), Delaware (580 km) a Potomac (640 km).

4.1.3 Povodí Mississippi

Pánev řeky **Mississippi**, která ústí do Mexického zálivu, o ploše povodí 3,25 mil. km² zabírá třetinu rozlohy USA. S délkou toku 6 212 km (včetně Missouri, samotná má 3 779 km), je Mississippi třetí nejdelší řekou světa. Průměrný průtok u ústí činí 19 800 m³/s, maximální až 55 000 m³/s, řeka ročně transportuje do Mexického zálivu okolo 400 mil. t splavenin. Má velmi složitý vodní režim. Pramení západně od Velkých jezer v nevelké nadmořské výšce asi 500 m (jezero Itasca), ústí deltou se 6 rameny, prstovitě vybíhající do oceánu. Její povodí je na západě ohraničeno Skalnatými horami, na východě Appalačemi.

Mississippi

Režim jejího odtoku je výrazně ovlivněn zdroji vodnosti. Na horním toku tající sněh způsobuje maximum vodních stavů na přelomu dubna a května. Pod ústím Missouri a Ohia se vlivem jarních povodní ze sněhu Skalnatých hor a prerií průtokové maximum posouvá na konec zimy do března. Dolní tok má maximální průtoky rovnoměrně rozložené půl roku od ledna do června, minimum je v říjnu a listopadu. Na dnešním toku Mississippi došlo k významnému antropogennímu ovlivnění hydrologických poměrů odlesněním značné části povodí, což způsobuje časté povodně. Proto bylo v jejím povodí vybudováno množství přehrad, hrází, přes 100 000 rybníků. Její horní tok je spojen průplavy s Velkými jezery. Mississippi je splavná od města Minneapolis, pro námořní lodě od New Orleans.

Nejvýznamnějším přítokem Mississippi je **Missouri**, na horním toku zvaná postupně Red Rock, Beaverhead a Jefferson. Právě od soutoku zdrojnic Jefferson, Madison a Gallatin ve Skalnatých horách se tok označuje jako Missouri. Řeka je 4 130 km dlouhá, zdrojem její vodnosti je tající sněh, který ročně způsobuje dvě období povodní, v březnu, kdy dochází k tání v prériích, a v červnu, kdy taje sněh i ve vysokých horách na západě. Dnes je režim jejího odtoku změněn údolními nádržemi po celé délce toku. Tento systém je budován od roku 1944, jedná se o největší přehradní systém Severní Ameriky s mnohostranným využitím (protipovodňové, dopravní, retenční, hydroenergetické). Jedná se o komplex sedmi velkých přehrad na Missouri a asi 80 menších na přítocích. Missouri je splavná od Sioux City k ústí.

Missouri

Z levých **přítoků Mississippi** jsou největší Ohio (1 579 km dlouhé, vzniká v Pittsburghu soutokem řek Allegheny a Monongahela) a Tennessee, které mají dostatek vody po celý rok s maximy na jaře. Její pravé přítoky Missouri s Yellowstonem, Platte s Kansasem, Arkansas, Red River aj. mají nevyrovnaný vodní režim s vysokými vodními stavy na jaře a v létě (díky tání sněhu) a s nízkými vodními stavy v ostatních ročních obdobích.

Přítoky Mississippi

Stejný vodní režim má i řeka **Rio Grande** (v Mexiku zvaná Río Bravo del Norte) pramenící na Coloradské plošině. Ta je dlouhá 3 000 km a plocha jejího povodí je 0,6 mil. km². Řeka ústí samostatně do Mexického zálivu a na svém dolním toku tvoří státní hranici mezi USA a Mexikem. Na horním toku v obdobích sucha v některých letech i vysychá, nevyrovnaný vodní stav během roku způsobují, že má jen omezený dopravní a energetický význam a proto je využívána především pro závlahy.

Rio Grande

4.1.4 Řeky a jezera západní části Anglosaské Ameriky

V Kordillerách Aljašky a Kanady je poměrně hustá síť divokých horských řek odtékajících do Tichého oceánu. Často však zamrzají i na dlouhou dobu a mají sněhovo-ledovcově-dešťové vyživování. Největší z nich je Yukon o délce 3 185 km s povodím o rozloze 855 000 km² a průměrným průtokem u ústí 2 500 m³/s, který od října do května zamrzá. Dalšími významnými řekami zde jsou Fraser s povodím o rozloze 233 000 km² a průměrným průtokem u ústí 2 720 m³/s a Columbia, pramenící v Britské Kolumbii a protékající Kolumbijskou plošinou, o délce 1950 km s povodím o rozloze 770 000 km² a průměrným průtokem u ústí 5 340 m³/s. Většina horských řek na západě USA, kromě hlavních řek (Columbia s přítokem Snake, Colorado, Sacramento a San Joaquin) a řek severozápadu, koncem léta vysychá a vodu mají pouze z občasných lijáků. Great Basin / Velká pánev je pouštní bezodtoká oblast s epizodickými řekami a reliktními slanými jezery (Velké solné jezero, Utah, Sevir, Malur aj.). Velké solné jezero (*Great Salt Lake*) má délku 100 km, šířku 50 km a hloubku do 10 m. Jezero se zmenšuje, dříve byla jeho rozloha až 50 000 km², dnes asi 4 500 km² (v roce 1985 mělo ještě 6 500 km²).

Od 50. let 20. století se zde těží sůl, vytěží se jí až 150 000 t ročně. Část jezera je zkušební oblastí pro vojenská vozidla, dále je zde závodní dráha Bonneville speedway pro testování automobilů. Obdobný ráz jako Velká pánev má i severní, suchá část Mexické náhorní plošiny, na jejímž jihu najdeme nevelké říčky a jezera sopečného původu.

SHRNUTÍ

Severoamerický kontinent náleží do úmoří tří oceánů: Atlantského, Tichého a Severního ledového, jejich zastoupení je však nerovnoměrné. Rozvodí tvoří z velké části horské pásmo Kordiller. Některé oblasti uvnitř tohoto pásma jsou bezodtoké. Pro severoamerický kontinent je charakteristický velký počet jezer, jež jsou převážně pozůstatkem čtvrtohorního zalednění. Některá z těchto jezer zaujímají velkou plochu pevniny. Největší je soustava Velkých jezer. Nejvýznamnějším říčním systémem na kontinentu je systém Mississippi-Missouri.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Do kterých úmoří náleží severoamerický kontinent?
2. Vyjmenujte největší severoamerická jezera. Jaký je jejich původ?
3. Vyjmenujte hlavní severoamerické řeky. Která z nich je největší?
4. Jaké je využití severoamerických řek?
5. Jaký je vývoj Velkého solného jezera?

Pojmy k zapamatování

Geografické názvy uvedené v kapitole.

5 Biogeografie a pedogeografie Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- popsat základní biomy a půdy Anglosaské Ameriky,
- vysvětlit rozdíly v zastoupení rostlin a živočichů v jednotlivých částech Anglosaské Ameriky,
- odhadnout podmínky pro zemědělství v různých částech území.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **50 minut**.

Průvodce studiem

Biogeografické a pedogeografické podmínky Anglosaské Ameriky se Vám budou učit poměrně snadno, vše je totiž "logicky" uspořádáno a nečeká Vás žádné nepříjemné překvapení ...

5.1 Biogeografické poměry Anglosaské Ameriky

5.1.1 Všeobecné poměry

Z hlediska zastoupení rostlinných a živočišných druhů patří území Anglosaské Ameriky do **říše holarktické**, která se zpravidla ještě dělí na dvě části: palearktickou a nearktickou. Oblast palearktická zaujímá téměř celou Eurasii. **Oblast nearktická** zahrnuje Severní Ameriku včetně Grónska a přilehlých ostrovů. Na jihu sahá nearktická oblast až k subtropickému pásu, který přechází do neotropické oblasti Jižní a Střední Ameriky.

Holarktická říše

Nearktická oblast

Severní Amerika a Eurasie tvořily až do paleogénu jediný kontinent, a tak měly společný nejen geologický vývoj, ale i rozvoj životních forem. Na obou kontinentech také vládly obdobné klimatické poměry a v pleistocénu byly obě oblasti postiženy zaledněním, které mělo na současnou flóru i faunu značný vliv. V době, kdy sever obou kontinentů pokrývaly pevninské ledovce konzervující obrovské množství vody, klesla hladina světového oceánu a byl odhalen podmořský práh, spojující Čukotku s Aljaškou, čili Asii s Amerikou. Tento pevninský most naposledy existoval asi před 40 až 20 tisíci lety a v průběhu pleistocénu po něm docházelo k stěhování rostlin, živočichů i lidí v obou směrech. Proto je také největší příbuznost mezi oběma oblastmi na severu, kde je navíc znásobena tzv. cirkumpolární arktickou oblastí, která zaujímá všechny arktické ostrovy a severní okraje všech tří kontinentů: Evropy, Asie a Severní Ameriky.

Směrem k jihu se příbuznost nearktické a palearktické oblasti vytrácí a přibývá rodová a druhová pestrost, která dosahuje vrcholu v subtropickém pásu. Zcela na jihu dochází k pronikání flóry a fauny neotropické, k níž náleží celá Střední a Jižní Amerika. Ke spojení obou amerických kontinentů došlo patrně v pliocénu, přibližně před 5 milióny let, a od té doby trvá oboustranné stěhování rostlin a zvířat, takže na jihu severoamerického kontinentu je asi 40 % savčích čeledí společných pro obě Ameriky. Obdobný poměr je i u rostlinstva, zejména v jihozápadních pouštích Kalifornie a Nového Mexika.

Množství tepla a srážek určuje typ vegetace a na té závisí přímo či nepřímo celá živočišná říše.

Rovinný reliéf východní poloviny kontinentu má přírodní pásy víceméně totožné s klimatickými pásy a navíc v rovnoběžkovém uspořádání, zatímco na západní třetině kontinentu jsou přírodní pásy výrazně protaženy od severu k jihu a na svazích hor se kromě toho uplatňuje výšková stupňovitost. Geografická poloha území, jeho vzdálenost od rovníku i od oceánu, je třetím výrazným faktorem, ovlivňujícím životní formy.

Vzájemným působením všech těchto faktorů se na území Anglosaské Ameriky vytvořila různá přírodní společenstva, někdy také nazývaná biomy. Jejich základní charakteristika je tedy dána typem klimatu, tvary reliéfu, geografickou polohou a určitými druhy rostlin a zvířat.

5.1.2 Floristické členění Anglosaské Ameriky

Holarktická oblast Rostlinstvo Anglosaské Ameriky náleží z hlediska fyto geografické regionalizace do **holarktické floristické oblasti**. Ta zahrnuje v podstatě celou Severní Ameriku (ostrov Grónsko, Kanadské arktické souostroví, celou pevninskou část Kanady a USA). Projevují se zde i vlivy neotropické květeny, která zčásti migruje směrem k severu po vzniku spojení mezi Jižní a Severní Amerikou. Holarktická oblast se dělí ještě do 5 podoblastí:

Podoblasti **Arktická podoblast** zahrnuje severní oblasti Severní Ameriky (tzv. cirkumpolární oblasti). Vyznačuje se velmi chudou květenou, vysokým podílem mechorostů a lišejníků, nižším zastoupením kvetoucích rostlin a relativně malým podílem endemitních druhů. Formování základů arktické květeny začalo přibližně koncem miocénu, případně v pliocénu, v severovýchodní Asii a na severozápadě Severní Ameriky.

Atlantská severní podoblast se vyznačuje se poměrně bohatou flórou, i když bez endemitních čeledí, ale s poměrně vysokým rodovým endemismem (asi 11 %) a úměrně tomu bohatým druhovým endemismem. Základ oblasti tvoří prvek americko-boreální nebo až subboreální, avšak ze severu sem proniká i prvek subarktický až arktický. Podoblast má blízké vztahy se subboreální až boreální květenou Asie, a to díky dávnému spojení Asie a Severní Ameriky, které umožňovalo migraci flóry, z velké části vzniklé v Asii.

Pacifická severní podoblast je hodně podobná předešlé atlantské severní podoblasti. Rovněž nemá žádnou endemitní čeleď, zastoupení endemitních rodů je malé, ale dosti vysoké je zastoupení druhového endemismu. V alpínské květeně se zde vedle mnoha autochtonních prvků vyskytují četné arktické druhy, představující pleistocenní relikty.

Atlantská jižní podoblast má bohatší květenu než obě sousední severní podoblasti. Podobně jako u Čínsko-japonské podoblasti v Asii je zde zastoupena reliktní květena. Z jihu se sem dostávají také tropické prvky (např. bambusy, palmy, bromélie).

Pacifická jižní podoblast představuje svéráznou floristickou podoblast v Severní Americe. Při poměrně malé rozloze má 5 endemitních čeledí, 10 % endemitních rodů a 35–40 % (v některých obvodech až 50 %) endemitních druhů. Z pozoruhodných reliktních se zde nachází rod *Sequoia*, který zde má světové refugium. Velký podíl na flóře zde připadá i na paleogenní a neogenní relikty. Vedle toho se též uplatňuje vliv neotropické flóry. Ve vysokých horách se zachovaly zbytky květeny arktické a subarktické, které sem vybíhají jako glaciální relikty, které se vedle autochtonní složky květeny podílejí na flóře vysokých pohoří.

5.1.3 Vegetační kryt Anglosaské Ameriky

Formování současného vegetačního krytu Severní Ameriky začalo již v mezozoiku. Z existence spojení Severní Ameriky s východní Asií v období křídý vyplývá současná podobnost vegetace obou oblastí. Zatímco krytosemenné rostliny se šířily z východní Asie, jehličnaté dřeviny se rozšířily především ze Severní Ameriky. Rozlišují se dvě centra vývoje staré paleogenní vegetace a to pobřeží Atlantského oceánu s přilehlým Appalačským pohořím a kalifornské pobřeží Tichého oceánu. V důsledku ochlazení klimatu a následujícího zalednění byla tato lesní paleogenní a neogenní vegetace zatlačena směrem k jihu. Zachovala se jen na pobřeží Tichého oceánu a na východě kontinentu do doby, než se v poledových obdobích formace jehličnanů rozšířily na sever do Kanady.

Sever kontinentu a většina ostrovů Kanadského arktického souostroví nebyly zasaženy kvartérním zaledněním. **Tundry**, které zde existují, se dochovaly z období neogénu. Pozdější ochlazení klimatu a vliv chladného Labradorského proudu způsobily rozšíření tunder daleko na jih, až k 50° s. š. Vegetace bezlesých tunder je tvořena mechy a lišejníky a také křovitými formacemi podobnými tundře severovýchodní Asie.

Tundra

Polární hranici lesů a lesotundry tvoří americký modřín, smrky s příměsí břízy, osiky a topolu. Jehličnaté lesy Kanady – **tajga** – tvoří rozsáhlé komplexy Banksovy borovice, smrkových a jedlových lesů. Jehličnaté lesy Aljašky jsou převážně smrkové.

Tajga

V Severní Americe je velmi nápadná druhová bohatost jehličnatých dřevin. V oblasti Velkých jezer rostou různé druhy borovic, tují a tsug. Pro Atlantské pobřeží jsou typické především borové lesy. Na tichooceánském pobřeží, které představuje druhé centrum rozvoje jehličnanů, rostou hlavně douglasky, tuje a borovice. Pro Sierru Nevadu jsou typické mamutí sekvoje, dosahující výšky až 150 m, borovice žlutá aj.

Na svazích Appalačských hor rostou listnaté lesy s mnoha starými formami. Tyto lesy skladbou flóry vykazují podobnost s lesy Japonska a jihovýchodní Číny, což se vysvětluje jejich zachováním a rozšířením mimo zaledněné oblasti. Rostou zde tulipánové stromy, které byly známy již z období křídý, a také Hamamelis, Aralia, Jeffersonia aj., také velmi staré rody.

Jižně a východně od Velkých jezer se nacházejí **smíšené a listnaté lesy**, v nich z listnáčů převažuje americký buk, cukrový javor, bříza, jasan aj. Tyto lesy přecházejí na jihu v oblasti Floridy do subtropických formací.

Smíšené a listnaté lesy

Počínaje Velkými jezery se šířková zonalita vegetace (typická pro severní polokouli) mění a zóny směřují od východu na západ více méně poledníkovým směrem. Západně od zóny atlantských smíšených a listnatých lesů se nachází zóna dubových lesů (duby s příměsí klenů, ořešáků, platanů aj.), která pak bezprostředně přechází do prérií.

Koncem křídý moře, které spojovalo Mexický a Hudsonův záliv, ustoupilo a na jeho místě (dnešní státy Nebraska, Iowa, Kansas a Dakota a pánve řek Arkansas a Red River) se vytvořilo centrum **préríjní vegetace**. Jedná se o oblast stepí na černozemní půdě, ve vegetaci převládají stepní trávy (zvláště na východě). Západ oblasti je v důsledku suchého klimatu často bez vegetace. Od jihozápadu pronikají do oblasti prérií i pouštní prvky (kaktusy, juky aj.). Prérie je místní označení pro severoamerickou step, resp. travnatý biot mírného pásu (v Jižní Americe se používá označení pampa). V Sierra Nevadě v Kalifornii a v Mexiku se setkáváme se specifickou křovitou xerofytní vegetací.

Préríjní vegetace

Centrum rozšíření **pouštní a polopouštní vegetace** leží v Severní Americe na jih od 30° s. š. Jedná se např. o poušť Velkého solného jezera s některými věčně zelenými druhy rostlin

Pouštní a polopouštní vegetace

(*Artemisia tridentata*) nebo suchá a kamenitá náhorní plošina Mexika, kde většinou rostou bezlisté, často barevně kvetoucí druhy kaktusů, agáve, juk, mimóz aj.

Přírozená vegetace Severní Ameriky je dnes již silně narušena. Lesy USA, kdysi pokrývající ohromné plochy, jsou dnes do značné míry poškozené. Jejich úbytek (těžba hlavně pro stavební účely, vývoz, palivo) vedl k rozšíření oblastí postižených erozí půdy a jejím vysycháním, čímž značně poklesla i její úrodnost. Území po těžbě dřeva se již znovu nezalesňovalo.

5.1.4 Fauna Anglosaské Ameriky

Na obou amerických subkontinentech je velmi rozdílné živočišstvo, zvláště výrazně se liší fauna Severní Ameriky od fauny Střední Ameriky a zejména pak Jižní Ameriky (důsledky velké rozlohy obou subkontinentů, značně odlišných klimatických podmínek, reliéfu, typů krajiny i historických příčin).

Fauna Severní Ameriky náleží do velké zoogeografické říše holarktické (arktogeia) a její nearktické oblasti, která zahrnuje celý severoamerický subkontinent až po střední Mexiko, a to včetně Kanadského arktického souostroví a Grónska na severu. Relativně blízké rysy fauny nearktické a palearktické oblasti jsou vyjádřeny jejich příslušností do společné holarktické říše. Příbuznost fauny je nejvyšší v severních klimatických pásmech (tajga a tundra), kde je však nápadně nízká druhová skladba. Směrem k jihu příbuzenské vztahy a rysy postupně ubývají.

V nearktické oblasti zcela chybí lichokopytníci (známí mustangové jsou zdivočelí potomci evropských koní), naopak mnoho druhů patří k sudokopytníkům, z parohatých je dosud hojný sob a los, zatímco známý jelen wapiti žije již jen ve Skalnatých horách. Endemity jsou jelenci a vidlorozi. Z turovitých byl již téměř vyhuben préríjní bizon americký, typickým představitelem dalekého severu je pižmoň. Ze šelem jsou největší medvědovití, medvěd lední žije na severu, kodiak na Aljašce, grizzly na západě, baribal na východě oblasti. Hojní jsou i psovití – vlk, mnoho druhů lišek, v prériích kojot a šakal. Z kočkovitých zde žije především rys a puma americká (zvaná kaguár). Z kunovitých zde žijí kožešinová zvířata, zastoupená skunkem pruhovaným, norkem zvaným mink, medvídkovití jsou pak zastoupeni mývalem. Hojní jsou zde hlodavci – svišť, syseľ, ale i řada endemitů jako psoun, čipmank, urson kanadský, připomínající dikobraza. Pro kožešiny se hodně lovili bobři a ondatry. Mnoha druhy jsou zastoupeni zajíci a králíci. Na mořském pobřeží žijí mroži a tuleni (mezi nimi je zajímavý a zároveň největší čepcol hřebenovitý). Na jihu žije i vačice opossum, která sem pronikla z neotropické oblasti.

Ptáci jsou zastoupeni stejnými rody jako v Evropě, ale mnohé druhy žijí jen v Americe (např. vlhovec, zastupující špačky, zajímavý zvonovec trojhrotý s exotickým zobákem, překrásně zbarvený kardinál, papežík, skalňák aj.). Z hadů jsou pro celou Ameriku typičtí chřestýši a křovináři, z ostatních plazů scinkové, hadovci, ale i aligátoři a krokodýli na jihu. Z obojživelníků jsou raritami nejmenší ropucha dubová (měří jen 3 cm) a naopak největší skokan volský (až 20 cm), jehož stehýnka jsou oblíbenou pochoutkou. Dále jsou zde endemité mlocci axolotli, kteří jsou charakterističtí tzv. neotenii (jev, kdy i larvy živočicha jsou pohlavně dospělé a schopné rozmnožování, v dospělém jedinci se mění jen tehdy, začne-li vysychat voda, v níž žijí).

Nearktická oblast se dále dělí do dvou podoblastí: Kanadská podoblast zaujímá severní polovinu nearktické oblasti, do níž spadají ekosystémy tundry a tajgy. Druhou je Sonorská podoblast.

Jižní polovina Severní Ameriky bývá od východu k západu dále členěna na tři další části na základě klimatických podmínek, rozšíření rostlinstva a v neposlední řadě i podle zvláštností ve výskytu živočichů na část východní nearktickou (od Atlantského oceánu po východní okraj stepní zóny), část středozápadní (oblast stepí a Skalnatých hor) a část kalifornskou (pobřeží Tichého oceánu). Tyto tři části bývají někdy některými autory vyčleňovány jako samostatná tzv. sonorská podoblast. Ta tvoří přechodnou zónu k neotropické oblasti, se kterou má některé společné znaky fauny (např. vačice, pásovec, kolibříci, aligátoři aj.).

5.1.5 Fauna Anglosaské Ameriky podle základních vegetačních zón

Zóna tundry zahrnuje arktické ostrovy Severní Ameriky a velkou část území severní Kanady a Aljašky. Ze savců jsou charakterističtí sob, pižmoň, tundrový vlk, polární liška, lední medvěd, polární zajíc. Z ptáků jsou to sněžná sova, koroptev, v letním období je zde početné vodomilné ptactvo.

Zóna tundry

Zóna tajgy zahrnuje rozsáhlé území jižní Kanady, Aljašky a sever USA. Ze savců jsou charakterističtí zejména americký los, jelen wapiti, muflon, aljašský medvěd, lišky, vlci, kanadský rys, puma, rosomák, vydra, americký sobol, norek, hranostaj, zajíci, bobři, ondatry. Z ptáků jsou to různé druhy datlů, pěvců, kulich, orel bělohavý, z ryb hlavně losos.

Zóna tajgy

Zóna listnatých a subtropických lesů východu USA zahrnuje území rozkládající se jižně od 42° s. š. až po 95° z. d. Fauna je již v důsledku velké hustoty zalidnění v některých oblastech značně zdecimovaná člověkem. Ze savců jsou charakterističtí zejména virginský jelen a další druhy jelenů, medvěd baribal, vlci, lišky, rysi, norci, vydry, dikobraz, zajíci a celá řada druhů netopýrů. Bohatě zastoupení mají ptáci, zvláště pilich stepní, krocan, drozd, datel a několik druhů kolibříků. Z plazů je nejvýznamnější mississippský aligátor. Z bezobratlých je to velké množství hmyzu a měkkýšů.

Zóna listnatých a subtropických lesů východu USA

Zóna préríí a pouštních vysočin Severní Ameriky zahrnuje některé oblasti jižní Kanady a celou centrální a téměř celou západní část USA. Ze savců jsou charakterističtí bizoni, kojoti, vlci, lišky, puma. Z ptáků jsou to tetřev, kukačka, sup, z plazů pak některé druhy jedovatých ještěrek a zmijí.

Zóna préríí a pouštních vysočin Severní Ameriky

Zóna horských lesů západu USA a severního Mexika zahrnuje všechny horské lesy západní části USA jižně od 45° s. š. Ze savců jsou charakterističtí různé druhy jelenů, medvěd grizzly a baribal, lišky, vlci, americký jezevec, vydra, skunk, puma, rys, bobr, dikobraz, různé druhy zajíců. Z ptáků jsou to kalifornský sup a kalifornská koroptev.

Zóna horských lesů západu USA a severního Mexika

5.2 Pedologické poměry Anglosaské Ameriky

Hlavními faktory ovlivňujícími pedogenetické procesy jsou klima a vegetační kryt. Klima ovlivňuje vývoj půd hlavně teplotou, úhrnem a rozložením srážek během roku, vegetační kryt působí na výpar, vsakování vody, množství humusu a tím zprostředkovaně i na úrodnost půdy. Většina půdotvorných faktorů je rozložena v šířkových pásmech, resp. výškových stupních, podobné rozložení mají i půdy Anglosaské Ameriky.

Pro severní část Severní Ameriky je charakteristická šířková zonálnost půd. Zóna tundrových a podzolových půd zasahuje téměř celé území Kanady a její jižní hranice sahá k 50° s. š. na západě a ke 40° s. š. na východě. Na jih od této zóny, kromě oblasti východně od řeky Mississippi, nemají již zóny jednotlivých půdních typů výrazný rovnoběžkový směr, ale mění se spíše v poledníkový. Východně od řeky Mississippi a jižně od Velkých jezer se rozkládá zóna hnědých lesních půd, které na subtropickém jihu přecházejí v zónu červených a žlutých půd, jež sahají až k pobřeží Mexického zálivu.

V centrální části kontinentu probíhají zóny půdních typů poledníkovým směrem, rovnoběžně s horskými hřebeny Kordiller. Západně od Mississippi se v důsledku zvyšující se kontinentality klimatu zóny půdních typů mění v následujícím pořadí: k zónám hnědých lesních půd a subtropických červených a žlutých půd se přimyká na západě v 200–400 km širokém pásmu zhruba podél poledníku 100° z. d. zóna černozemních stepních půd (oblast severoamerických prérí). Jedná se o velmi úrodné půdy s hlubokou orníci, vyžadující jen minimální hnojení, nachází se zde jedna ze světových obilnic. Dále na západ následuje zóna kaštanových půd a potom v oblasti vnitřních plošin Kordiller zóna šedohnědých pouštních půd a šedých půd s vátými písky. Na západě severoamerického kontinentu jsou na svazích Kordiller horské půdy, přičemž v severní části tohoto pohoří převažují horské podzolové půdy, v jižní části pak skořicové půdy a hnědé horské lesní půdy.

Podél velkých severoamerických řek Mississippi, Missouri, Arkansas, Ohio, Colorado, Red River, Columbia, Mackenzie, Řeka Sv. Vavřince (u některých jen na dolních tocích) se vytvořily úrodné pásy aluviálních (nivních) půd.

SHRNUTÍ

Zastoupení rostlinných a živočišných druhů na kontinentu je důsledkem jednak geologického vývoje, jednak klimatických poměrů. Severní Amerika a Eurasie tvořily až do starších třetihor jediný kontinent, a tak měly společný nejen geologický vývoj, ale i rozvoj rostlinstva a živočišstva. To náleží na severoamerickém kontinentu do nearktické oblasti, která je dále modifikována podle klimatických poměrů. Jednotlivá klimatická pásma a výškové stupně mají na severoamerickém kontinentu svou charakteristickou flóru a faunu.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co předurčilo zastoupení rostlinných a živočišných druhů na kontinentu?
2. Se kterým kontinentem má Severní Amerika největší příbuznost?
3. Jak nazýváme vzájemně různá přírodní společenstva?
4. Charakterizujte floristické členění kontinentu.
5. Charakterizujte faunistické členění kontinentu.

Pojmy k zapamatování

Názvy vegetačních formací a půdních typů uvedené v kapitole.

6 Dějiny Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vyjmenovat hlavní dějinné události formující dnešní podobu Anglosaské Ameriky,
- charakterizovat důsledky historického vývoje na současnou severoamerickou společnost,
- postihnout rozdíly v historickém vývoji USA a Kanady.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Čeká nás stručná informace o dějinách Anglosaské Ameriky. Kapitola nebude obtížná na učení, protože se odvolává na fakta, která většinou znáte ze střední školy, jen se je bude snažit dát do souvislostí s geografickým prostorem.

6.1 Historický a územní vývoj USA

6.1.1 Kolonizace

Osídlování kontinentu bylo odrazem soupeřících evropských velmocí, které začaly v 17. století postupně kolonizovat dnešní území USA. Kolonisté připlouvali přes Atlantský oceán, a proto také osídlování postupovalo od východu.

Kolonisté se dlouho drželi v předpolí Appalačů, kde se živilí rybolovem a námořním obchodem. Postupně vypalovali listnaté lesy a na jejich místě zakládali farmy, často s naturální směnou. Na jihu, kde se rozkládaly rozsáhlé pobřežní nížiny a kde bylo vlhké subtropické klima, vznikaly rozsáhlé plantáže, na nichž se od 17. století pěstoval především tabák.

Všechny kolonie trpěly zpočátku velkým nedostatkem lidí, především v zemědělství. Veškeré pokusy přinutit původní obyvatelstvo, Indiány, k práci na plantážích selhaly, a tak Jižané začali nakupovat otroky: zpočátku různé válečné zajatce, ale později, v průběhu 17. století, se obchod orientoval hlavně na Afričany. Otrokářství se na jihu postupně legalizovalo a obchod s otroky patřil k nejvýnosnějším investicím. Ale než dospělo otrokářství do této podoby, musely mladé kolonie překonat nemalé překážky: hlad, neúrodu, boje s Indiány, se sousedními kolonisty i vlastními metropolemi v Evropě.

Španělská kolonizace směřovala na severoamerický kontinent od jihozápadu, od mexických hranic. V průběhu 17. a 18. století zde Španělé založili řadu kolonií: na Floridě část Nového Španělska, na jihozápadě Nové Mexiko, Texas a Kalifornii.

Španělská kolonizace

Francouzi založili roku 1682 velkou královskou kolonii, kterou nazvali Louisiana, a za své teritorium vyhlásili prakticky celé povodí řeky Mississippi, úrodný střed kontinentu od Velkých kanadských jezer po Mexický záliv. Francouzských přesídlenců však bylo málo, takže nezakládali farmy a nebrali Indiánům půdu. Vedli s nimi převážně vzájemně výhodný kožšinový obchod.

Francouzi

- Nizozemská kolonizace* **Nizozemská kolonizace** nebyla rozsáhlá, ale směřovala na klíčové místo pozdějších USA, na New York. Pro rozvoj zdejších kolonií měl velký význam Hudsonův objev řeky, která později dostala jeho jméno. Při jejím ústí vznikla v roce 1624 kolonie Nové Nizozemí a k ní brzy přibyl Nový Amsterdam na ostrově Manhattan, který Nizozemci koupili od Indiánů.
- Švédská kolonizace* **Švédská kolonizace** zůstala ve formě prvních nesmělých pokusů a záhy zanikla. Malá kolonie Delaware trvala od roku 1638 do roku 1655, kdy se jí zmocnili Nizozemci.
- Ruská kolonizace* **Ruská kolonizace** postupovala od západu přes Beringův průliv. Po objevení Aljašky postupovali Rusové podél pobřeží Tichého oceánu k jihu a zakládali obchodní stanice. Nejjižnější byla ruská osada Fort Ross (*Крепость Росс*) u San Francisca.
- Anglická kolonizace* **Anglická kolonizace** byla nejvýraznější a měla také nejsilnější podporu královského dvora. V letech 1607–1733 vzniklo na atlantském pobřeží postupně 13 kolonií (Massachusetts, New Hampshire, New York, Connecticut, Rhode Island, Pensylvánie, New Jersey, Delaware, Maryland, Virginie, Severní a Jižní Karolína, Georgie), které se později staly zakládajícími členy USA. Angličané kolonizovali nová území obdobně jako jiné evropské státy. Zakládali různé obchodní společnosti zabývající se obchodem i dopravou a stavěli opevněné stanice (forty), které byly základem příštích osad. Časem získaly široký vliv dvě obchodní společnosti: Londýnská a Americká.

Právě členové anglické Londýnské obchodní společnosti založili 13. 5. 1607 nejstarší americké město Jamestown, původně osadu, do níž se přestěhovalo kolem 120 lidí. Tím začínají moderní dějiny USA. Osada ležela na jihovýchodním pobřeží a stala se základem první anglické královské kolonie Virginie. První zimu však přežila sotva polovina přesídlenců. Osadníci živořili šest let až do roku 1613, kdy získali semena tabáku, který zde našel vhodné podmínky a záhy se stal zdrojem rozkvětu nejen této, ale všech dalších jižních kolonií. Vznikaly většinou jako soukromá panství různých královských prominentů nebo samotného krále. Tak byl založen Maryland, Severní a Jižní Karolína a nakonec i královská Georgie.

Severní kolonizační centrum, později nazvané Nová Anglie, vzniklo o 13 let později, v roce 1620, kdy se u mysu Cod nedopatřením, nebo spíš špatným počasím, vylodila skupina Angličanů, tzv. puritánů, pronásledovaných ve vlasti pro své náboženské a politické smýšlení. Směřovali do jižních anglických kolonií, ale vítr je odvál na sever, kde už zůstali. Založili Americkou obchodní společnost a malou kolonii Massachusetts, která se však rychle rozrůstala a záhy ohrožovala své sousedy, jak domorodé Indiány, tak i jiné anglické kolonie, většinou v soukromém vlastnictví. To byl případ Maine a New Hampshire. Nové osady však zakládaly i skupiny obyvatel z Massachusetts, nespokojené s vedením své společnosti. To byl případ Connecticutu a Rhode Island.

Mezi severní a jižní anglické kolonie byly vklíněny osady nizozemské a švédské, které však neměly stálou podporu ze zámoří, a proto se záhy staly kořistí silnějších anglických sousedů. Ti dali osadám nová jména: New York, New Jersey a Pensylvánie. Jen Delaware si ponechala své původní jméno.

6.1.2 Boje za nezávislost

Kolem roku 1750 bylo tedy kolonizované území rozděleno na zájmové sféry Španělska, Francie a Velké Británie. Ve druhé polovině 18. století prošly všechny anglické kolonie úspěšným ekonomickým rozvojem a úměrně s tím se zmenšovala i jejich závislost na Velké Británii. Od 50. let docházelo k jednotlivým projevům nespokojenosti a v 60. letech 18. století už mělo hnutí odporu masový ráz. Sílily také snahy kolonií o vzájemné spojení, které by bylo oporou proti britskému ohrožování jejich práv. V 70. letech přerostl odpor v revoluci, která usilovala o odtržení kolonií od Velké Británie.

K ohniskům odporu patřilo především přístavní město Boston, kde došlo k několika otevřeným srážkám kolonistů s vládním vojskem a kde britská vláda stupňovala svá represivní opatření.

Během roku 1775 ozbrojený boj přerostl v revoluci, jejímž vyvrcholením se stalo 4. 7. 1776 vyhlášení tzv. **Deklarace o nezávislosti**, která proklamovala nezávislost Spojených států na Velké Británii a stala se zároveň právním aktem založení Spojených států amerických. Deklaraci formuloval osvícenský filosof Thomas Jefferson, pozdější třetí prezident USA. Deklarace hlásala právo národů na suverenitu, svobodu a rovnost před zákonem, právo na boj proti kolonialismu a otrokářství. Kongres všechny zásady schválil až na odsouzení otrokářství, o což se zasadili jižanští delegáti.

Deklarace o nezávislosti

Po vyhlášení nezávislosti vzplanuly boje mezi Velkou Británií a mladými Spojenými státy v nebyvalé síle a trvaly se střídavými úspěchy až do roku 1783. Obratným diplomatickým jednáním, jehož vůdčím duchem byl Benjamin Franklin, se podařilo Spojeným státům získat spojence v zámoří. Byla to především Francie, která od začátku využívala oslabení Británie ke svým politickým cílům, a proto jí roku 1778 vyhlásila válku. Zároveň se také rozhodla vyslat přes Atlantický oceán vojenskou pomoc Spojeným státům. V dalších letech se do války proti Británii připojilo i Španělsko a Nizozemí. Francouzská armáda dopomohla USA k vítězství v bitvě u Yorktownu v roce 1781, kde se obklíčená britská armáda vzdala.

Po složitém jednání byly v roce 1783 konečně podepsány ve Versailles mírové smlouvy mezi USA, spojenci a Velkou Británií, která uznala nezávislost svých bývalých kolonií. Touto smlouvou získaly mladé Spojené státy kromě území původních 13 zakládajících kolonií z roku 1776 rozsáhlé oblasti až k řece Mississippi. Volná konfederace 13 států byla pak změněna 1. **ústavou z roku 1787** na federativní republiku. Jako nezávislý stát uznali Britové USA až v roce 1815.

Ústava z roku 1787

Po překonání základních problémů s organizací nového státu, v jehož čele stál první americký prezident **George Washington**, začala vláda upevňovat své mezinárodní postavení. Byla také provedena měnová reforma. Nově založená americká banka začala vydávat americké dolary, které nahradily britské libry, jimiž se platilo na severu, a španělská pesos užívaná na jihu.

George Washington

Bylo vybudováno nové vládní město na řece Potomac, pojmenované po prvním prezidentovi Washington. Základní koncepci hlavního města navrhl francouzský architekt P. L'Enfant. Aby město neleželo na území žádného státu, byl pro ně vyčleněn federální správní obvod District of Columbia (D.C.).

6.1.3 Rozšiřování území a občanská válka

Od začátku 19. století usilovala vláda USA o rozšíření státního území. Tyto snahy trvaly téměř 150 let a Američané využívali každé příležitosti. Postupovali různými formami: diplomatickým jednáním, výměnou, koupí, někdy také vyvoláváním proamerických separatistických hnutí v regionech, o které měli zájem. Nová území byla zpravidla začleněna do USA jako teritoria. Ta byla teprve po stabilizaci politických poměrů a po zvýšení počtu obyvatelstva evropského původu povýšena do „plnohodnotné“ kategorie členských států federace.

Jihozápad dnešních USA kolonizovali původně Španělé (součást místokrálovství Nové Španělsko). Postupně zde vznikají státy Kalifornie, Nevada, Utah, Colorado. Od konce 18. století dochází k expanzi nově vzniklé federace USA směrem na západ, postupně byly do USA přijaty nové státy Vermont, Kentucky, Tennessee, Ohio.

V roce 1803 odkupují USA od Francie (resp. Napoleona) Louisianu za 15 mil. dolarů. Z jednotlivých teritorií vznikají další státy: Indiana, Mississippi, Illinois, Alabama, Maine, Missouri. V roce 1819 získávají USA od Španělska Floridu, v roce 1845 je po americko-mexické válce anektován Texas, v letech 1846–1848 získávají USA na úkor Mexika Kalifornii a další území.

V roce 1853 byly definitivně stanoveny hranice tzv. kontinentálních států USA. Do počátku 60. let 19. století byly do Unie přijaty další státy, Arkansas, Michigan, Iowa, Wisconsin, Minnesota, Oregon.

Občanská válka

Rozpory mezi zemědělským, otrokářským Jihem a průmyslovým Severem, na kterém bylo otroctví zrušeno, vyvrcholily **občanskou válkou** mezi Konfederací (Jih) a Uníí (Sever), která skončila vítězstvím Severu, ale také zavražděním prezidenta Unie Abrahama Lincolna (14. dubna 1865). I když ve válce zprvu vítězil dobře vyzbrojený Jih, rychlý obrat ve vývoji situace přineslo zejména Lincolnovo zrušení otroctví, jež přivedlo tisíce bývalých otroků se zbraní v ruce do armády Severu.

Druhá polovina 19. století byla též obdobím prudkého technického rozvoje. Jeho symbolem se staly železnice, které spojily oba oceány, a to několika tratěmi: Northern Pacific, Southern Pacific, Union Pacific aj. Tyto tratě umožnily osídlení Západu a urychlily i proces industrializace a rozvoje trhu. Někteří podnikaví lidé v této době rychle zbohatli a tak vzniká mýtus o zemi neomezených možností.

Rozvíjelo se rovněž zemědělství. Do konce století byla rozparcelována veškerá zemědělská půda. Většina farem se věnovala chovu skotu. V té době také začaly vznikat legendy o kovbojích a pistolnících, kteří chránili stáda před loupeživými nájezdy různých band, legendy o Divokém západu.

Tab. 1 Státy USA a datum jejich vzniku

Pořadí	Stát	Datum	Pořadí	Stát	Datum
1.	Delaware (DE)	7. 12. 1787	26.	Michigan (MI)	26. 1. 1837
2.	Pennsylvania (PA)	12. 12. 1787	27.	Florida (FL)	3. 3. 1845
3.	New Jersey (NJ)	18. 12. 1787	28.	Texas (TX)	29. 12. 1845
4.	Georgia (GA)	2. 1. 1788	29.	Iowa (IA)	28. 12. 1846
5.	Connecticut (CT)	9. 1. 1788	30.	Wisconsin (WI)	29. 5. 1848
6.	Massachusetts (MA)	6. 2. 1788	31.	California (CA)	9. 9. 1850
7.	Maryland (MD)	28. 4. 1788	32.	Minnesota (MN)	11. 5. 1858
8.	South Carolina (SC)	23. 5. 1788	33.	Oregon (OR)	14. 2. 1859
9.	New Hampshire (NH)	21. 6. 1788	34.	Kansas (KS)	29. 1. 1861
10.	Virginia (VA)	25. 6. 1788	35.	West Virginia (WV)	20. 6. 1863
11.	New York (NY)	26. 7. 1788	36.	Nevada (NV)	31. 10. 1864
12.	North Carolina (NC)	21. 11. 1789	37.	Nebraska (NE)	1. 3. 1867
13.	Rhode Island (RI)	29. 5. 1790	38.	Colorado (CO)	1. 8. 1876
14.	Vermont (VT)	4. 3. 1791	39.	North Dakota (ND)	2. 11. 1889
15.	Kentucky (KY)	1. 6. 1792	40.	South Dakota (SD)	2. 11. 1889
16.	Tennessee (TN)	1. 6. 1796	41.	Montana (MT)	8. 11. 1889
17.	Ohio (OH)	1. 3. 1803	42.	Washington (WA)	11. 11. 1889
18.	Louisiana (LA)	30. 4. 1812	43.	Idaho (ID)	3. 7. 1890
19.	Indiana (IN)	11. 12. 1816	44.	Wyoming (WY)	10. 7. 1890
20.	Mississippi (MS)	10. 12. 1817	45.	Utah (UT)	4. 1. 1896
21.	Illinois (IL)	3. 12. 1818	46.	Oklahoma (OK)	16. 11. 1907
22.	Alabama (AL)	14. 12. 1819	47.	New Mexico (NM)	6. 1. 1912
23.	Maine (ME)	15. 3. 1820	48.	Arizona (AZ)	14. 2. 1912
24.	Missouri (MO)	19. 8. 1821	49.	Alaska (AK)	3. 1. 1959
25.	Arkansas (AR)	15. 6. 1836	50.	Hawai (HI)	21. 8. 1959

Mohutný rozvoj po válce byl doprovázen expanzí dále na západ, do 1. světové války vzniklo 15 dalších států (Kansas, Západní Virginie, Nevada, Nebraska, Colorado, Severní a Jižní Dakota, Arizona, Nové Mexiko, Montana, Washington, Idaho, Wyoming, Utah, Oklaho-

ma). V roce 1867 USA odkupují od carského Ruska Aljašku, která se v roce 1959 stává jejich 49. členským státem.

Od 90. let 19. století USA expandují i mimo vlastní americkou pevninu (ostrovy v Karibiku, Kuba, Portoriko, Havaj, Panama, i Filipíny a jiné tichomořské ostrovy ...). Mnohá z těchto území jsou dnes samostatná, USA si udrželo kontrolu řady malých většinou neobydlených ostrovů roztroušených v Tichém oceánu, Portorika a Havaje, která se stala v roce 1959 zatím posledním členským státem USA.

6.1.4 USA na počátku 20. století

Začátek 20. století byl ve znamení prudkého rozvoje průmyslu. Vznikala dosud neznámá odvětví, jako je elektrotechnika a automobilový průmysl, což vyvolalo zájem o těžbu ropy a ušlechtilých kovů a o sběr kaučuku. Automobil se stal symbolem amerického způsobu života. S tím souvisí rozvoj ropného průmyslu a výstavba silnic a dálnic.

V roce 1904 se stává prezidentem Theodor Roosevelt. Ten provedl některé pokrokové reformy. Vedl soudní procesy proti finančním machinacím velkých trustů a omezil jejich moc několika zákony. Západní polokouli prohlásil za sféru vlivu USA. Zaměřil se také na ochranu přírodního bohatství a pod jeho přímým vlivem vzniklo pět prvních národních parků, z nichž byl od počátku nejproslulejší Yellowstone.

V reformách pokračoval i prezident Woodrow Wilson. Zrušil clo na dovoz potravin, reorganizoval bankovní systém a zvýšil pravomoc odborů. Stál v čele USA za 1. světové války. Zprvu vyhlásil neutralitu USA, ale po přechodu Německa na ponorkovou válku a snaze vyprovokovat Mexiko ke vstupu do války 6. dubna 1917 pronáší válečné poselství, v němž vyhlásil Německu válku. USA poté bojují na straně Dohody po boku Velké Británie, Francie a Ruska. Koncem války bylo na evropských bojištích kolem 2 milionů amerických vojáků. Velké byly rovněž dodávky válečné techniky a potravin. 8. ledna 1918 vydal Wilson svých 14 bodů, program poválečného uspořádání světa.

V průběhu války se většina evropských zemí u USA zadlužila, takže ve 20. letech byly již USA nejsilnější světovou velmocí. Nastalo období obrovské konjunktury a průmyslového rozvoje, který trval až do 30. let.

V roce 1920 byl vydán tzv. Volsteadův zákon, který znamenal zákaz prodeje alkoholu a přísnou prohibici. To vedlo k nárůstu organizovaného zločinu, vzniku gangů pašujících alkohol do USA. Zvláště se proslavil gangster Al Capone z Chicaga. Zákon způsobil, že lidé pili prakticky cokoli v čemž se domnívali, že obsahuje alkohol, což mělo za následek spoustu otrav alkoholem. Prohibice trvala až do roku 1933.

6.1.5 Světová hospodářská krize a 2. světová válka

V létě 1929 se projeví první příznaky poklesu výroby a kolísání kursu akcií na amerických burzách. Katastrofický otřes nastal 24. října 1929 na New Yorkské burze, kde vypukla panika z poklesu cen všech akcií. Tento zmatek se přenesl na všechny burzy ostatní, všichni se snažili zbavit cenných papírů. Nastala Velká hospodářská krize (Světová hospodářská krize, Velká deprese). V té době zkrachovala většina bank, zavíraly se továrny a zemi zachvátila vysoká nezaměstnanost. Tento finanční krach téměř rozvrátil americkou ekonomiku, hlavně průmysl a dopravu. Prakticky neexistovalo ekonomické odvětví, které by hospodářský kolaps nepostihl. Amerika byla v průběhu krize vržena o 20 let zpět a celkový úpadek byl větší než v Evropě po 1. světové válce. Ke zhroucení ekonomiky došlo prakticky po celém světě, mimo SSSR, což bylo jednou z hlavních příčin 2. světové války.

V roce 1932 se stává prezidentem Franklin D. Roosevelt, který dokázal řadou reforem a zákonů zastavit další hospodářský úpadek země a je označován za nejvýznamnějšího amerického státníka 20. století. V prvních sto dnech své vlády, kdy permanentně zasedal Kongres, nechal se svými spolupracovníky schválit 70 různých zákonů, týkajících se financí, obchodu, zemědělství a odborů. Celý tento soubor ekonomických reforem a hospodářských opatření, podporující rozvoj a ozdravení ekonomiky USA, byl nazván New Deal (Nový úděl). Roosevelt byl jako jediný člověk zvolen prezidentem USA čtyřikrát po sobě, vládl v letech 1932–1945. USA vedl nejen v době dvou hospodářských krizí (druhá menší přišla koncem 30. let), ale rovněž během 2. světové války.

První roky hitlerovské agrese v Evropě zůstávaly USA opět neutrální, souběžně však v zemi probíhala intenzivní vojenská příprava a diplomatická jednání s Velkou Británií a dalšími státy protifašistické koalice připravovala vstup USA do války. USA ale zatím pouze dodávaly zbraně Velké Británii a Francii. Spory o vstup do války se táhly až do konce roku 1941. To se ze dne na den změnilo 7. prosince 1941, kdy Japonsko napadlo bez vypovězení války vojenskou základnu Pearl Harbor na Havajských ostrovech. Při útoku byl zničen přístav, řada bitevních lodí a většina letadel. Po tomto národním šoku vyhlásil Kongres Japonsku válku. Do konce roku vypověděly válku USA Německo a Itálie.

USA bojovaly na třech frontách, v Tichomoří, v Evropě a v Africe. V námořních bitvách v Tichém oceánu se střetly hlavně s Japonskem. Známá je bitva v Korálovém moři a u ostrova Midway. Na evropské bojiště posílaly USA konvoje lodí do Murmanska a spolu s Velkou Británií provedly v roce 1944 výsadek v Normandii. V roce 1942 byl proveden výsadek anglo-amerických vojsk v severní Africe – v Maroku a Alžírsku. Otázky společného protifašistického postupu a poválečného uspořádání Evropy projednávali šéfové vlád SSSR, USA a Velké Británie na konferencích v Teheránu (listopad–prosinec 1943), v Jaltě (únor 1945) a v Postupimi (červenec–srpen 1945). Postupimské konference se už nezúčastnil F. D. Roosevelt, který zemřel v dubnu 1945. 2. světová válka skončila svržením atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki v srpnu 1945.

6.1.6 Poválečný vývoj

Konec 2. světové války byl zároveň počátkem studené války, mezi USA a SSSR, formulované Trumanovou doktrínou. V hospodářské sféře se USA snažily proniknout na nová světová odbytiště. Byl vyhlášen tzv. Marshallův plán a založen byl pakt NATO, který spojil USA se západní Evropou. V první polovině 50. let probíhá válka v Koreji, která skončila rozdělením země na severní, komunistickou KČMR a Jižní Koreu.

Do správy USA svěřeno po 2. světové válce poručenské území OSN v Tichém oceánu, z mnoha nově konstituovaných států se staly volně přidružené státy USA (Mariany, Marshallovy ostrovy, Mikronésie). V roce 1959 byly přičleněny poslední dva státy USA, Aljaška a Havajské ostrovy.

V listopadu 1963 byl v Dallasu spáchán atentát na demokratického prezidenta USA, Johna F. Kennedyho. O 5 let později byl zavražděn jeho bratr, demokratický kandidát na prezidenta Robert Kennedy.

V letech 1964–1975 probíhá válka ve Vietnamu. Jednalo se o boj USA a Jižního Vietnamu za podpory zemí SEATO (Austrálie, Nový Zéland, Jižní Korea, Thajsko, Filipíny) proti Severnímu Vietnamu. USA se zavázaly k ochraně Jižního Vietnamu před komunistickou invazí, avšak vietnamská válka vedla k politické prohře USA, stažení jednotek z Vietnamu v roce 1974 a vyhlášení Vietnamské socialistické republiky v roce 1976.

V roce 1974 vypukla v USA tzv. aféra Watergate, spojená s prezidentskou volební kampaní, která skončila odstoupením prezidenta R. Nixona a společenskou krizí v USA.

První polovina 80. let po nástupu prezidenta Ronalda Reagana proběhla opět ve znamení studené války mezi USA a SSSR, závodů ve zbrojení a hrozby III. světové války. Zlom znamenal až nástup Michaila Gorbačova do čela SSSR a pád „železné opony“ ve východní Evropě.

V roce 1990 po obsazení Kuvajtu Iráčany USA vyhánějí agresora, od té doby zůstává Kuvajt pod ochranou USA. 11. září 2001 došlo k teroristickým útokům na USA, k nimž se přihlásila islámská organizace al-Kájda. Při těchto útocích byly zničeny budovy Světového obchodního centra (WTC), část Pentagonu a došlo ke zřícení letadla v Pensylvánii. Zemřelo celkem kolem 3 000 lidí. USA, vedené prezidentem George W. Bushem, na to odpověděly vypovězením války světovému terorismu. V roce 2003 zahájily USA válku v Iráku, kde za pomoci spojenců svrhly diktátorský režim Saddáma Husajna a zahájily okupaci země, trvající do roku 2011.

V roce 2008 byl prezidentem USA poprvé zvolen člověk tmavé barvy pleti, Barack Obama.

6.2 Historický a územní vývoj Kanady

6.2.1 Objevné plavby

Před 40 000 lety jsou známi z území dnešní Kanady první předchůdci Indiánů a Inuitů. Před příchodem Evropanů žilo na území dnešní Kanady asi 220 000 Indiánů a 25 000 Eskymáků. Měli většinou rodové zřízení, žili kočovným způsobem života, živili se lovem zvěře a ryb. V 10.–11. století sem připluli severští Vikingové, kteří se tak stali prvními evropskými osadníky. Přistáli u Newfoundlandu, který nazvali Vinland (Země vína), jejich objevy však upadly v zapomnění.

V roce 1497 přistál John Cabot, Ital ve službách britského námořnictva, na pobřeží dnešní Kanady. Novou zemi nazval Newfoundland. Cabotovým objevem počínají novodobé dějiny Kanady. Skutečné objevování Kanady však začalo až v letech 1534–1535, kdy plachetnice francouzského mořeplavce Jacquese Cartiera vplula úžinou Belle Isle do zálivu sv. Vavřince a směřovala podél skalnatých břehů na západ. O nehostinné krajině, kterou námořníci viděli z paluby své lodi, Cartier později napsal, že je to země, kam by Hospodin nevyhnal ani Kaina.

Proti silnému proudu mohutné řeky, později pojmenované po sv. Vavřinci, pronikl Cartier hluboko do vnitrozemí, až do míst dnešního Montrealu. Odtud se vrátil do Francie, aby podal o svém objevu zprávu u královského dvora. Od té doby připlouvaly do zálivu sv. Vavřince lodě francouzské, britské i španělské, které více než nevládná země lákalo bohaté loviště ryb na dnes už proslulých novofoundlandských lavičích. V roce 1583 prohlásila Velká Británie Newfoundland za svou državu.

6.2.2 Kolonizace

Evropská kolonizace objevených území kolem zálivu a řeky sv. Vavřince probíhala v konkurenci Velké Británie a Francie. Do tohoto zápasu o nadvládu byly postupně vtaženy i místní indiánské kmeny.

V 17. století projevovali větší iniciativu kolonisté francouzští. Nejvýznamnější osobností té doby byl Samuel Champlain, který navázal na Cartierovy objevné cesty. Pronikl do nejurod-

nějšího a klimaticky nejprůhodnějšího údolí celé oblasti, dnešního Annapolis Valley na ostrově Nové Skotsko, kde založil osadu Port-Royal, kolem níž později vznikla francouzská kolonie Akádie. V roce 1608 založil Champlain na levém břehu řeky druhou významnou pevnost, Québec, který se stal oporou druhé kolonie, nazvané Kanada. Používalo se pro ni i označení Nová Francie, i když v právním slova smyslu byla Nová Francie politická jednotka zahrnující všechny francouzské kolonie v Severní Americe (Akádie, Kanada a Louisiana).

V roce 1645 založila skupina státních úředníků v Nové Francii obchodní společnost, která organizovala přesídlování francouzských rolníků do Kanady a zároveň také usilovala o pevnou organizaci v nové kolonii. O 20 let později byla tato společnost nahrazena oficiální královskou administrativou v čele s guvernérem, intendantem a biskupem. Obě francouzské kolonie byly soustředěny na malém prostoru a nikdo z kolonistů netušil, jak nesmírná země se rozkládá na severu a na západě.

Britská kolonizace kanadského území začínala rovněž od ústí řeky sv. Vavřince, ale počáteční pokusy nebyly příliš úspěšné. Britové sice už v roce 1583 prohlásili Newfoundland za svou kolonii, ale 130 let nebylo toto právo mezinárodně uznáno.

Protože objevené území oplývalo především množstvím ryb a kožešinové zvěře, přicházeli sem hlavně rybáři a obchodníci. Úspěšnějším krokem proto bylo založení Společnosti Hudsonova zálivu v roce 1670, která se zabývala obchodem s kožešinami. Svého největšího rozmachu dosáhla v 18. století, jejím centrem byl Winnipeg. Společnost měla víceméně soukromý charakter, ale za dvě století své existence položila solidní základy britské kolonizaci. Tato společnost získala monopolní právo na vývoz kůží a kožešin vykupovaných od Indiánů v celé východní části Kanady. Monopoly společnosti už koncem 17. století předstihly svým vlivem stagnující francouzské kolonie, které jen těžce vzdorovaly anglickému tlaku.

18. století nezačalo pro francouzské kolonie úspěšně. Francouzské neúspěchy v Evropě se odrazily i v zámoří. Utrechtským mírem z roku 1713 získali Angličané i zámořskou Akádii, kterou přejmenovali na Nové Skotsko.

Rozhodující boj o druhou francouzskou kolonii, Novou Francii, která za 100 let své existence vybudovala několik nových měst a pevností, začal ve druhé polovině 18. století. Tato kolonie trpěla všestranným nedostatkem: lidí, zbraní, vojska, potravin, a proto po několikaletém boji podlehla britské přesile. Mírem pařížským (1763), zakončujícím tzv. Sedmiletou válku mezi Velkou Británií a Francií, se Francie kolonií v Kanadě oficiálně vzdala (udržela si jen drobné území St. Pierre a Miquelon). Po převzetí Brity bylo území pojmenováno podle hlavního města Provincie Québec.

V roce 1774 získává Québec zvláštní privilegia chránící hospodářské, zákonodárné a náboženské zájmy převažujícího frankofonního katolického obyvatelstva oblasti. Britský živel v Kanadě značně posílily historické události v jižních koloniích, které si v letech 1776–1783 vybojovaly nezávislost a položily základ dnešním USA. Odpůrci těchto osvobozenecských snah, přívrženci britské vlády, se po vítězství Unie cítili v novém státním celku ohroženi, a proto přesídlili do severních kolonií kanadských. Říkalo se jim lojalisté a usídlili se převážně v Novém Skotsku. Menší část kolonizovala nové země na západě. Přesídlenci se záhy dostali do ostrých sporů s francouzskými kolonisty, britská vláda proto musela v roce 1791 přistoupit k novému administrativnímu rozdělení svých kolonií: Provincie Québec byla rozdělena na frankofonní Dolní Kanadu (zhruba v hranicích dnešního Québecu) a anglofonní Horní Kanadu, která se stala základem dnešní provincie Ontario. Každá provincie dostala svého guvernéra a dvoukomorový parlament, zvláštní privilegia podle zákona z roku 1774 zůstala platná jen v Dolní Kanadě.

6.2.3 Cesta k nezávislosti

Devatenácté století začalo válkou kanadských kolonií s USA, které se pokusily získat jejich území. Útok byl sice odražen, ale v obou britských državách vzrůstal odpor proti koloniální správě. Vůdčové opozice, R. Goulay a W. Mackenzie v Horní Kanadě a L. J. Papeneau v Dolní Kanadě, se po vzoru USA pokoušeli získat nezávislost na Velké Británii. Povstání, které vyvolali, bylo potlačeno a jeho vůdčové uprchli do USA. Přesto byla britská vláda nucena provést řadu reforem a v roce 1841 vytvořila jedinou kolonii Kanada s vlastní vládou a parlamentem. Postupně byla také upřesňována hranice s USA, která ve své západní části vede po 49° s. š.

Cesta kanadské kolonie k samostatnosti pokračovala formou dílčích reforem a diplomatických jednání. V roce 1867 souhlasila britská vláda zákonem o Britské Severní Americe s ustanovením tzv. konfederace Kanada, v níž se spojily 4 provincie: Ontario (bývalá kolonie Horní Kanada), Québec (bývalá Dolní Kanada, dříve Nová Francie), Nové Skotsko (bývalá Akádie) a Nový Brunšvik. Tímto aktem byl položen základ nového samostatného státu, který byl zároveň prvním dominiem Velké Británie se samosprávou ve vnitropolitických otázkách. Ústava nového státu byla otevřena pro připojování dalších provincií, což se postupně dělo. Heslo nové Kanady znělo „od moře k moři“, tj. získat všechna území od Atlantského k Tichému oceánu.

V té době už Kanadané měli alespoň přibližnou představu o rozloze země ležící na sever a na západ od řeky sv. Vavřince.

Objevné cesty 18. a 19. století vedly po moři i po souši. V roce 1792 obeplul kapitán Vancouver tichooceánské pobřeží a objevil ostrov, který dostal jeho jméno. O rok později došel Alexander Mackenzie se svou výpravou až k severním břehům kontinentu. Méně obtížné byly cesty do préríí, kde žili Indiáni a kde později vznikaly kanadské vojenské posádky. Sem, do préríí, směřovaly od Atlantského oceánu první železnice a silnice. Už 3 roky po založení nového státu přistoupila k federaci Kanada také provincie Manitoba, kde byla od 17. století malá frankokanadská kolonie. O rok později se připojila Britská Kolumbie a v roce 1873 ostrov Prince Edwarda.

Dochází ke změnám ve struktuře průmyslu: rybolov a obchod s kožešinami ustupuje těžbě a vývozu dřeva, dále je kultivována půda, pěstuje se pšenice. Velkoobchod je typický pro Brity, maloobchod pro Francouze.

V poslední čtvrtině 19. století byl nový stát tak silný, že uplatnil i právo na obrovské území, které stále patřilo Společnosti Hudsonova zálivu. Byla to území mezi Manitobou a Britskou Kolumbií, na severu sahající až k Arktickému souostroví. Nejprve se celé nově získané území nazývalo Severozápadní teritoria (*Northwest Territories*), o 20 let později byla jižní préríjní část změněna na další 2 provincie: Albertu a Saskatchewan. Celý řídko obydlený sever byl rozdělen na 2 teritoriální celky: Yukon (1898) a Severozápadní teritoria (1920).

V roce 1931 byla Kanadě poskytnuta plná nezávislost v rámci Commonwealthu a zároveň k ní byla postupně připojována další území (Britská Kolumbie). Jako poslední vstoupil v roce 1949 do federace Newfoundland.

6.2.4 Kanada ve 20. století

Dvacáté století začalo velkým přílivem imigrantů z celé Evropy. Dosud byla Kanada zemí dřevorubců, lovců a drobných rolníků, ale nyní poskytovala práci statisícům lidí stavba železnic a přistěhovalce z Evropy lákala i vidina velké, nikým neobdělávané země. Část přistěhovalců se později přestěhovala do USA.

Postupně, zvláště ve 30. letech, se také změnilo národnostní a sociální složení Kanadánů. Mluvílo se zde téměř všemi evropskými jazyky. Ve městech se rozvíjel průmysl, obchod, doprava. Rostla potřeba strojího a surovinového zabezpečení. Vznikaly nové přístavy a města.

Obě světové války, které otřáslly Evropou a rozvrátily její hospodářství, znamenaly pro Kanadu, člena britského dominia, konjunkturu. Kanada se zúčastnila válek po boku Velké Británie hlavně vojenskými dodávkami, které podnítily jak rozvoj těžkého průmyslu, tak i zemědělství. Bojující Evropa byla hladová a neměla čas vyrábět. Kanada měla odbytíště pro své zboží ještě dlouho po uzavření míru. Několik divizí vysazených v Normandii zasáhlo za 2. světové války do bojů v Itálii a zanechalo zde tisíce padlých. V průběhu obou světových válek se zvýšil i příliv imigrantů, vyrostlo mnoho měst a velkoměst.

Dnes má Kanada 10 provincií (Alberta, Britská Kolumbie, Manitoba, Nový Brunšvik, Nové Skotsko, Newfoundland a Labrador, Ontario, Ostrov Prince Edwarda, Québec, Saskatchewan) a 3 teritoria (Severozápadní teritoria, Yukon, Nunavut).

Během 20. století také pokračovalo uvolňování pout mezi mateřskou Velkou Británií a její bývalou kolonií. Britská královna zůstává titulární hlavou státu, v zemi ji zastupuje generální guvernér. V roce 1982 schválen tzv. Konstituční akt, podle kterého mohou Kanadáné měnit svou ústavu bez schválení parlamentem britským. Od 70. let také sílí snahy frankofonních Kanadánů o odtržení Québecu. Opakovaná referenda však vyzněla proti odtržení a ve prospěch zachování Québecu v rámci Kanady.

SHRNUTÍ

Počátky kolonizace dnešní Anglosaské Ameriky následovaly po prvních objevných plavbách. I když evropských národů, které se snažily kolonizovat americký kontinent, bylo více, nakonec se nejvíce prosadili na území dnešních USA Britové, na území dnešní Kanady Britové a Francouzi. USA byly první evropskou kolonií, která získala v roce 1776 nezávislost. Z této kolonie se postupně staly první velmocí světa. Naopak Kanada se osamostatňovala pozvolněji a dodnes zůstává její hlavou britský panovník. Zatímco v dějinách USA byl nejvýraznější konflikt mezi průmyslovým Severem a zemědělským otrokářským Jihem v 60. letech 19. století, v Kanadě to byly třenice mezi anglofonním a frankofonním obyvatelstvem.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vyjmenujte zakládající členy USA. Kolik států mají USA dnes?
2. Popište stručně, jak získaly USA nezávislost.
3. Co víte o americké občanské válce?
4. Jaké znáte americké prezidenty? Čím byli významní?
5. Která jména jsou spojena s objevováním Kanady?
6. Vyjmenujte kanadské provincie.
7. Jaký je současný vztah Kanady k Velké Británii?

Pojmy k zapamatování

Jména významných kanadských a amerických politiků.

7 Politicko-geografické poměry Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vyjmenovat hlavní politické instituce USA a Kanady,
- vysvětlit principy amerického a kanadského federalismu,
- charakterizovat mezinárodní politické postavení USA.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Kapitola, kterou začínáte číst, se bude věnovat politicko-geografickým poměrům Kanady a USA. V obou případech jde o první země svého druhu: Spojené státy jsou první moderní federací na světě, jakousi „laboratoří“, ve které se poprvé vyzkoušel tento typ uspořádání státu. V Kanadě byl naopak „vyzkoušen“ nový vztah mezi Británií a jejími bývalými koloniemi, který se stal modelem pro Austrálii, Nový Zéland, Jižní Afriku a později řadu dalších zemí.

7.1 Politickogeografické poměry USA

7.1.1 Součásti USA

Spojené státy americké (The United States of America) jsou **federativní republikou**. Tvoří je 50 států, z nichž každý má vlastní vládu, voleného guvernéra a dvoukomorový parlament. Každý stát má také svou vlastní ústavu a soudnictví. Státy mají širokou autonomii v oblastech volebního zákonodárství, sociální péče, školství, zdravotnictví, regulace pracovních, manželských a rodinných vztahů, mají vlastní daně, půjčky, trestní a občanské zákoníky (nesmějí být v přímém rozporu s federálními).

Federativní republika

Nové státy vyhláší Kongres USA na území, která dosud žádnému státu nepřísluší (obvyklý způsob, naposledy k tomu však došlo v roce 1959). Území již vyhlášeného státu nesmí být měněno bez jeho souhlasu, jedinou výjimkou bylo oddělení Západní Virginie od Virginie za občanské války v době, kdy se sama Virginie odtrhla od USA ke Konfederaci. Dva z 50 států se zbylými státy USA územně nesouvisejí. Jsou to Aljaška a Havajské ostrovy.

Podle amerického práva představují státy „suverénní jednotky“ a jejich moc vychází z lidu (nikoliv od federální vlády). Státy pak přenesly dobrovolně část svých pravomocí na ústřední vládu USA. Toto přenesení je ale od dob občanské války považováno za trvalé a neodvolatelné (státy nemohou z USA „vystoupit“), státy také nemají právo vstupovat do mezinárodně politických vztahů (smlouvy, diplomatická zastoupení ap.).

K vlastnímu území USA patří ještě **federální území** Kolumbijský distrikt (*District of Columbia*, D.C.), který zaujímá zvláštní postavení. Federální distrikt byl vytvořen pro nově vybudované hlavní město Washington, které v současnosti vyplňuje celé jeho území. Dříve leželo na území D.C. více měst, proto existuje „dvojný“ název distriktu a města. V roce 1790 bylo pro něj vyčleněno čtvercové území o rozměrech 10x10 mil z Virginie a Marylandu. Dnes má jiný tvar, protože v roce 1847 byla jeho jihozápadní část vrácena zpět Virginii.

Federální území

Indiánské rezervace Specifická autonomní území jsou **indiánské rezervace**, jejichž řízení spadá do kompetence Úřadu pro záležitosti Indiánů, který jmenuje hlavní náčelníky, v některých případech si je ale Indiáni volí sami. Indiánských rezervací je zhruba 270. Indiánské kmeny jsou podle amerického práva suverénní národy s vlastními politickými právy, nezávislé na státních a federálních mocenských orgánech. V praxi uzavřely všechny indiánské kmeny smlouvy s federální vládou, podle které podléhají přímo federaci. Indiánské rezervace proto – ač leží na jejich území – nepodléhají správě dílčích federálních států a zákony států v rezervacích mají omezenou platnost.

Svěřenecká území Kromě toho patří k USA řada tzv. **svěřeneckých zemí** – malých ostrovů v Tichém oceánu. Jedná se o zámořská území, která leží mimo území federálních států nebo federálního distriktu. Obyvatelé zámořských území jsou občany USA, ale nevolí prezidenta ani Kongres. Výjimkou je Americká Samoa – místní obyvatelé jsou americkými příslušníky (U. S. Nationals), ale ne občany (U. S. Citizens), volební právo proto nemají.

Ostrovní oblasti se dělí na:

- připojené (*Incorporated*) – jsou integrální částí USA, platí na nich Ústava USA,
- nepřipojené (*Unincorporated*) – nejsou součástí území USA (nevztahuje se na ně Ústava USA), tvoří jeho državy (*possessions*, tj. území pod suverenitou daného státu, které ale není jeho součástí).

Přidružené státy Zcela svébytné postavení z ostrovních oblastí mají tzv. **přidružené státy**: Portoriko a Severní Mariany.

Pod jurisdikcí USA je ještě The Guantanamo Bay Naval Base na Kubě. Jedná se o pronajaté území, Kuba pronájem neuznává (nepřijímá nájemné), ale jinak podmínky pronájmu plní (např. dodávky vody). Území má zvláštní právní postavení, neplatí zde právní řád USA.

USA jsou tradiční demokracií s rozsáhlou místní samosprávou. Zvláštností je, že samosprávné jednotky nejsou „skladebné“ jako obce v ČR. Pro různé kompetence (policie, justice, školství atd.) se vytváří zvláštní samosprávné obvody, které mají vlastní volené představitele a územně se překrývají nebo částečně překrývají, aniž by vždy „vyplňovaly“ celé území. „Nevyplněná“ území se označují jako unorganized – dané kompetence na nich vykonává státní správa. Kompetence jednotek shodného stupně se mohou lišit podle volby místního obyvatelstva (mohou si „vzít“ více nebo méně kompetencí podle místních podmínek). Toto uspořádání je tradiční a natolik běžné, že je místně vnímáno jako standardní.

Dnešní federální struktura se vytvořila na konci 18. století, v té době také vznikly základní instituce řídicí USA. Federalismus se postupně vyvíjel, moc ústředí se posílila zejména během občanské války v letech 1861–65 a vnějších krizí. Vztahy mezi ústřední vládou, státy a lokální samosprávou jsou předmětem politického boje (spíše ale v rovině volání po „minimálním“ státu). Sídlem ústředních institucí je federální území D.C. Většina států USA vznikala administrativní cestou, parcelací uloupených indiánských území. Hranice jsou často stanoveny podél poledníků a rovnoběžek.

7.1.2 Politický systém USA

Ústava USA **Ústava USA** byla vypracována v roce 1787, byla na dobu svého vzniku značně novátorská, ale ponechávala otroctví a v původní formě neobsahovala žádná ustanovení o politických právech a svobodách občanů. Rozděluje moc na zákonodárnou, výkonnou, soudní. Dosud nebyla změněna, jen doplněna o dodatky. V letech 1789–1791 to bylo 10 dodatků (tzv. Listina práv), v roce 1865 zákaz otroctví, v roce 1920 volební právo žen. Dodatky mohou být zrušeny. Ústava federace omezuje práva států, které jsou povinny zachovávat republikán-

skou formu vlády, omezuje svobodu uzavírání smluv mezi státy a práva států v oblasti zahraničního obchodu. Jednotlivé státy dále nemají právo na vystoupení z federace. Federální vláda má možnost vyslání vojska na území státu, kde došlo k nepokojům. Pokud je zákon členského státu v rozporu s federálním, má platnost zákon federální. Právně se ani federální vláda ani stát nesmí vměšovat do otázek nespádajících do jejich kompetence. Ve 20. století se projevovaly dvě protichůdné tendence: na jedné straně snaha o posílení centralizace a růst pravomocí centrální vlády, na druhé straně boj za udržení a rozšíření kompetencí jednotlivých států.

USA jsou **prezidentskou republikou**, hlavou státu je prezident. Jeho volby probíhají každé 4 roky a jsou nepřímé. Podle ústavního dodatku platného od roku 1951 může prezident setrvat v úřadě nejvýše dvě volební období. Spolu s prezidentem je volen i viceprezident.

Prezidentská republika

Prezident stojí v čele výkonné moci a má mnohem větší pravomoci než většina předsedů vlád jiných zemí. V praxi většinu výkonných funkcí deleguje na členy vlády a ostatní federální úřady. Má právo veta na jakýkoliv návrh zákona přijatý Kongresem, jeho rozhodnutí může ale parlament zvrátit dvouřetinovou většinou svých poslanců. Prezident nesmí Kongres rozpustit ani nesmí vypsát předčasné volby. Dále má právo vydávat dekrety i bez souhlasu Kongresu, i dekrety značného politického rozsahu. Fakticky je nekontrolovatelný, neodvolatelný, žádný orgán nemá právo veta ani hlasovací právo proti němu, pravomoci ostatních orgánů jsou vzhledem k jeho osobě pouze poradní. Má právo rozhodovat o vyslání vojsk do cizích států. Prezident je současně: hlava státu, hlava vlády, vrchní velitel ozbrojených sil, šéf diplomatického sboru. Současný prezidentem USA je (od roku 2009) Barack Obama, 44. prezident v pořadí.

Prezident

Prezident a viceprezident jsou voleni nepřímo voliteli tvořícími tzv. Electoral College. Každý stát má počet volitelů odpovídající počtu členů Kongresu USA z daného státu (tj. minimálně 3). D.C. (bez zastoupení v parlamentu) zastupují také 3 volitelé (dohromady tedy 538 volitelů). Ke zvolení je potřebný hlas absolutní většiny volitelů (tj. 270). Pokud není absolutní většina dosažena, zvolí prezidenta Sněmovna reprezentantů a viceprezidenta Senát. Dosud se tak stalo jen 2x v případě prezidenta (v letech 1801 a 1825) a jednou v případě viceprezidenta.

Způsob výběru volitelů určují parlamenty jednotlivých států, v praxi už všechny nechávají volitele zvolit přímo občany. Ve 48 státech a v Kolumbijském distriktu přitom platí pravidlo „vítěz bere všechny volitele“, v Maine a Nebrasce se volí volitelé odděleně za každý volební obvod do Kongresu a zbývající 2 volitelé na úrovni celého státu.

Existence volebního sboru mírně deformuje volební výsledky (v jednotlivých státech „propadnou“ hlasy pro neúspěšné kandidáty). Výjimečně dokonce mohou ve volebním sboru převážit volitelé kandidáta, který nemá většinovou podporu – stalo se tak v letech 1876, 1888 a 2000. Výrazně je způsobem volby prezidenta ovlivněna volební kampaň – intenzivně se soupeří o „nerozhodné“ státy, naopak v těch státech, kde jeden z kandidátů výrazně převažuje, nemá volební propagace prakticky smysl.

Viceprezident je druhým nejvyšším představitelem USA po prezidentovi. Jeho úloha není stanovená ústavou, ale závisí na rozhodnutí prezidenta. Viceprezident se stává automaticky prezidentem v případě úmrtí nebo rezignace prezidenta během volebního období (to se stalo dosud 9x). Viceprezident také předsedá Senátu, hlasuje ale jen v případě, kdy je výsledek hlasování senátorů nerozhodný.

Viceprezident

Třetím nejvyšším představitelem státu je **ministr zahraničních věcí USA** (doslovně státní tajemník – *Secretary of State*). Spolu s prezidentem spoluvytváří zahraniční politiku. Organizuje styky USA se zahraničím.

Ministr zahraničních věcí

Vláda V čele **vlády USA** (*Cabinet*) stojí prezident, který jmenuje ministry, jmenování ale podléhá schválení Senátem. Federální ministerstva jsou zřizována Kongresem, vláda jako celek však nemá před Kongresem žádnou zodpovědnost. Vládu tvoří 15 ministrů (doslova tajemníků / *secretary of ...*, pouze v čele ministerstva spravedlnosti stojí generální prokurátor / *Attorney General*). Vláda je poradním orgánem prezidenta, ne ale sborem, který by mohl prezidenta „přehlasovat“. Federální vláda a jí podřízené složky zaměstnávají celkem asi 4 mil. amerických občanů (z toho 1 mil. ozbrojené síly USA).

Mimo vládu USA existují desítky nezávislých úřadů a jiných institucí, které podléhají přímo prezidentovi (Úřad pro vědu a techniku, Úřad pro kontrolu zbrojení, Daňový soud USA, Komise pro atomovou energii atd.).

Kongres **Kongres** (*United States Congress*) je nejvyšší zákonodárný orgán USA, je dvoukomorový. Tvoří ho:

- **Sněmovna reprezentantů** (*House of Representatives*), zastupující zájmy obyvatelstva,
- **Senát** (*United States Senate*), zastupující zájmy členských států.

Sněmovna má 435 hlasujících členů volených přímým, rovným hlasováním poměrově podle počtu obyvatel každého státu na 2 roky (voleni jsou i zástupci zámořských území, ti ale nemají právo hlasovat). Členové jsou voleni většinovým systémem, ke zvolení stačí prostá většina hlasů. Ve 100členném Senátu má každý stát dva senátory, kteří setrvávají ve funkci 6 let, ale každé 2 roky se třetina z nich obměňuje (jako v ČR).

Kongres má nejvyšší zákonodárnou moc, ratifikuje mezinárodní smlouvy a různé dohody uzavřené prezidentem, potvrzuje funkce ministrů a státních tajemníků jmenovaných prezidentem. Senát může schválit jakýkoliv zákon kromě zákonů finančních, které schvaluje Sněmovna reprezentantů. Kongres USA je jeden z nejstarších nepřetržitě pracujících parlamentů světa, v roce 2012 se volí už po 113. v nepřerušené řadě.

Nejvyšší soud USA **Nejvyšší soud USA** (*Supreme Court of the United States*) představuje součást nejvyšších orgánů USA. Devět soudců jmenuje prezident na doživotí a jejich jmenování potvrzuje Senát. Nejvyšší soud zveřejňuje přijaté zákony a dbá o jejich dodržování. Je také nejvyšší odvolací institucí. Rozhoduje o ústavnosti nebo neústavnosti zákonodárných aktů Kongresu, jednotlivých států, nařízení místní samosprávy.

7.1.3 Politické strany v USA

O moc v USA bojují a ve vládě se střídají už 150 let dvě největší politické strany: Republikánská strana, která původně reprezentovala pokrokovější a průmyslový sever, a Demokratická strana, která byla původně na jihu stranou plantážníků a otrokářů. Dnes se profiluje konzervativnější republikánská strana. Tyto strany vyhrály všechny prezidentské volby od roku 1852 a kontrolují Kongres od roku 1856. Další strany získávají zastoupení ve federálním nebo ve státních parlamentech jen výjimečně (vždy jde o jednotlivce). Strany jsou volební: aktivizují se jen při procesu výběru kandidátů a při samotných volbách. Voliči se mohou registrovat jako voliči konkrétní strany (pak zpravidla mohou spolurozhodovat o výběru kandidátů dané strany – tzv. primárních volbách) nebo jako nezávislí voliči.

Demokratická strana **Demokratická strana** je nejstarší politická strana v USA, vznikla už v roce 1792 pod názvem Demokraticko-republikánská strana, pod dnešním názvem působí od roku 1820. Volby vyhrála poprvé v roce 1800. Až do 60. let 20. století byla vlastně koalici dvou programově dosti odlišných skupin. Na severu to byli liberálové, tolerantní k menšinám, levicovější orientace, na jihu konzervativci, příznivci segregace černochů, pravicovější. Oficiálně se ozna-

čuje za progresivistickou (sociálně liberální). V americkém prostředí je považována za levicovou, v Evropě by se řadila do politického středu a v některých ohledech i k pravici. Volí ji hlavně města, mladší voliči, pracující v průmyslu, příslušníci menšin, na jihu i konzervativnější bohatší vrstvy.

Republikánská strana používá zkratku GOP (podle přezdívky Grand Old Party). Byla založena v roce 1854 odpůrci otrokářství, prvním republikánským prezidentem USA byl Abraham Lincoln. V současnosti je její politika konzervativní: ekonomický liberalismus, fiskální konzervatismus, sociální konzervatismus. Podobně jako u demokratů jsou i v Republikánské straně regionální politické rozdíly, v Nové Anglii jsou liberálnější. Volí ji hlavně bohatší voliči, běloši, venkovští voliči, protestanti, nábožensky zaměřené vrstvy.

Republikánská strana

7.2 Politickogeografické poměry Kanady

7.2.1 Politický systém Kanady

Název **Canada** pochází od indiánů (česky vesnice, osídlení). V roce 1535 použili indiáni toto slovo pro označení jedné ze svých osad v rozhovoru s Jacquesem Cartierem, ten je pochopil jako označení celého území. Od roku 1547 se toto označení začalo objevovat na mapách jako označení rozsáhlé okolní oblasti.

Název státu

V roce 1867 se Kanada stala konfederací a britským dominiem, přičemž oficiálně byla označována jako **Kanadské dominium** (*Dominion of Canada*) nebo Kanadská konfederace (*Canadian Confederation*). V roce 1982 bylo označení dominium vypuštěno, úřední název je nyní (pouze) **Kanada** (*Canada*). Kanada byla prvním státem, který od Velké Británie tento statut dostal (později přibyla Austrálie, Nový Zéland, Jihoafrická unie atd.). Velká Británie ale nadále kontrolovala zahraniční politiku a soudní systém (např. tím, že Británie vstoupila do 1. světové války, se automaticky do války zapojila i její dominia). Postupně se ale okruh práv Velké Británie zužoval. V roce 1919 Kanada a ostatní dominia sama za sebe vstoupila do Společnosti národů. V roce 1931 Westminsterský statut (*Statute of Westminster*) udělil dominiím plnou suverenitu i v zahraniční politice – panovník Spojeného království si ale zachoval postavení hlavy státu i v dominiích.

Kanadské dominium

Kanada

Současná Kanada je nezávislá konstituční federativní monarchie, člen Britského společenství národů, v personální unii se Spojeným královstvím. Formální hlavou státu je britský panovník, kterého zastupuje volený generální guvernér, Kanadan (panovník ho jmenuje na návrh vlády).

Ústavu získala země až v roce 1982. Do té doby byl základem právního řádu zákon o Britské Severní Americe (*British North America Act*) z roku 1867. Ústava prohlašuje stát za zcela nezávislý a ruší poslední formální svazky s Velkou Británií. Kanada zůstává nadále v personální unii se Spojeným královstvím (mají společnou hlavu státu – královnu Alžbětu II.). Státy jsou ale na sobě naprosto nezávislé, „pouze“ zastává úřad kanadské královny a královny Spojeného království jedna a táž osoba.

Politické instituce kopírují britský model. Nejvyšším zákonodárným orgánem země je **kanadský parlament**, složený ze dvou komor:

Kanadský parlament

- 308členná volená dolní komora **Sněmovna lidu** (*The House of Commons*),
- 105členná jmenovaná horní komora **Senát** (*The Senate*).

Každý ze členů Sněmovny lidu je volen většinovým volebním systémem na 5 let. Členové Senátu (křesla jsou přidělována na regionálním základě) jsou vybíráni premiérem a formálně jmenováni generálním guvernérem, svou funkci zastávají až do dosažení věku 75 let.

Systém politických stran

V Kanadě je standardní **systém politických stran**, do parlamentu se zpravidla dostávají 3–4 (konzervativci, liberálové a třetí strana – na této pozici se ale v čase střídají různá uskupení):

- **Konzervativní strana Kanady** (*Conservative Party of Canada / Parti conservateur du Canada*) – tradičně ji volili protestanti a města, v dnešní podobě vznikla spojením „východokanadské“ Pokrokové konzervativní strany a „západokanadské“ Kanadské aliance v roce 2003, prosazuje posílení provincií na úkor federace, pravocivá.
- **Liberální strana Kanady** (*Liberal Party of Canada / Parti libéral du Canada*) – tradičně ji volili katolíci a venkov, prosazuje silnější federaci, centristická, existuje nepřetržitě už od roku 1867, většinu 20. století byla u moci.
- **Nová demokratická strana** (*New Democratic Party / Nouveau Parti démocratique*) – založena v roce 1961 na bázi několika odborových svazů, sociálně demokratická, člen Socialistické internacionály, má i podporu liberálních protestantů, udržuje si 10–15% podporu.
- **Québecký blok** (*Bloc Québécois*) – federální strana založená v roce 1990, separatistická, levicová, propaguje oddělení, případně větší autonomii frankofonních oblastí země, má stabilní podporu v Québecu (40–45%, celostátně 10–15%).

Generální guvernér

Generální guvernér má spíše symbolickou roli, podobnou jako u nás prezident. Formálně je hlavou výkonné moci, ale ve skutečnosti drží výkonnou moc v rukou rada ministrů, kterou generální guvernér řídí. Federální vláda se stará o celostátně významné záležitosti: obranu, zahraniční vztahy, finance, vnitřní a zahraniční obchod, soudnictví, dopravu atd.

Kanada je federací 10 provincií, ústřední vláda spravuje ještě 3 teritoria. Jsou to provincie: Alberta, Britská Kolumbie, Manitoba, Newfoundland a Labrador, Nové Skotsko, Nový Brunšvik, Ontario, Ostrov Prince Edwarda, Québec a Saskatchewan. Teritoria jsou Nunavut, Yukon a Severozápadní teritoria. Každá provincie má svého guvernéra, vládu a parlament. Teritoria spadají pod pravomoc federální vlády a jejich samospráva se uskutečňuje prostřednictvím teritoriálních rad.

Federace je historicky založena na národním principu (řešila vztahy mezi Horní a Dolní Kanadou), dnes převažují jednotky založené na územním principu. Provincie jsou značně velikostně (rozloha, počet obyvatel) nevyrovnané. Obecně mají provincie poměrně silné pravomoci a práva. Ústavně není řešena otázka možnosti vystoupení z federace, přes opačné stanovisko nejvyššího soudu z roku 1997 se ale všeobecně uznává právo provincií tento krok učinit (zejména v souvislosti s provincií Québec / Quebec).

Provincie jsou mj. zodpovědné za většinu sociálních programů v Kanadě a společně soustředí více finančních prostředků než federální vláda. Důsledkem je, že sociální systém státu není jednotný.

Federální vláda provádí tzv. vyrovnávací platby, které přesouvají finanční prostředky z rozpočtů bohatších provincií do rozpočtů provincií chudších. Důsledkem je, že pro některé provincie je členství v kanadské federaci výhodnější než pro jiné.

7.2.2 Problém Québecu

Québec

Největší kanadskou provincií je **Québec** (15 % území Kanady, 1,5 mil. km²). Od dob francouzské kolonizace si zachovává většina obyvatel jako hlavní jazyk francouzštinu (80 %,

z nich polovina je bilingvních – s angličtinou) a římskokatolickou víru (86 %). Je to důsledek francouzské koloniální politiky: do Ameriky se mohli stěhovat jen katolíci.

První velký pokles podílu frankofonního obyvatelstva přineslo osamostatnění USA (území s anglofonní většinou bylo později vyčleněno). Po 2. světové válce proběhla tzv. tichá revoluce, vlivem silné imigrace zřetelně poklesl podíl francouzsky mluvících obyvatel a došlo k výrazné sekularizaci společnosti (církve např. ztratila kontrolu nad školstvím).

Společenské a politické změny v 60. a 70. letech 20. století vedly k prudkému nárůstu autonomistických a separatistických snah. Proběhla zde dvě referenda o osamostatnění: první v roce 1980 se vyslovilo jednoznačně proti (60 : 40), druhé v roce 1995 pouze velmi těsně proti (pro odtržení bylo 49,4 % hlasujících, frankofonní obyvatelstvo tvoří v provincii 80 %, čili o neúspěchu referenda rozhodly menšiny).

V roce 1997 kanadský Nejvyšší soud vydal stanovisko, že Québec nemá právo na jednostranné vyhlášení nezávislosti. Québecké separatistické hnutí je stále aktivní, soustřeďuje se ale na otázku zvláštního postavení provincie v rámci federace. Zdá se, že by se mohli Québečané uspokojit s postavením zvláštního společenství uvnitř Kanady, které získali v roce 2003 a 2006: v roce 2003 uznala federální vláda Québec za „zvláštní společenství“ (*distinct society*), v roce 2006 pak kanadský parlament deklaroval Québečany za „národ“ (jediné společenství, kterému byl v Kanadě přiznán tento status, problém je, že to nemá žádný reálný obsah; *nation within a united Canada*)

SHRNUTÍ

USA jsou federativní republikou 50 států, z nichž každý má svou vládu, guvernéra a parlament. V čele USA stojí prezident, který je volen každé 4 roky a má rozsáhlé pravomoci. Smí být zvolen pouze dvakrát po sobě. V případě úmrtí nebo rezignace na jeho místo nastupuje viceprezident. Nejvyšším zákonodárným orgánem je dvoukomorový Kongres, který se skládá ze Senátu a Sněmovny reprezentantů. O moc ve státě se dělí konzervativnější republikáni a liberálnější demokraté. V jejich politice však dnes není velkých rozdílů. Kanada je federací 10 provincií a 3 teritorií. Hlavou Kanady je britský panovník, kterého zastupuje generální guvernér. Nejvyšším zákonodárným orgánem je dvoukomorový parlament, tvořený Senátem a Sněmovnou lidu. Ve frankofonním Québecu se dlouhodobě projevují separatistické tendence, v současnosti se quebecká politická reprezentace soustředí jen na dosažení některých dodatečných pravomocí pro provincii v rámci Kanady.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Popište politický systém USA. Kdo stojí v jejich čele?
2. Jaké politické strany se střídají v USA u moci?
3. Popište politický systém Kanady. Kdo stojí v jejím čele?
4. Jaké znáte kanadské politické strany?
5. V čem spočívá problém Québecu?

Pojmy k zapamatování

Názvy politických stran a státních institucí Kanady a USA.

8 Obyvatelstvo Anglosaské Ameriky

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- charakterizovat základní znaky obyvatelstva Anglosaské Ameriky,
- identifikovat typické znaky a demografické odlišnosti anglosaskoamerické populace od populace ostatních kontinentů,
- pochopit hlavní problémy, které jsou spojeny s masovou imigrací.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut.**

Průvodce studiem

V této kapitole se zaměříme na obyvatelstvo Anglosaské Ameriky. Nejde o obtížné učivo, protože jde o poměrně atraktivní problematiku, která je nám navíc díky určité nadprodukci americké filmové a televizní tvorby „důvěrně“ známa. V následující kapitole proto půjde hlavně o utřídění a zpřesnění našich dosavadních poznatků a zkušeností.

8.1 Obyvatelstvo USA

8.1.1 Základní demografické údaje USA

USA mají v roce 2012 zhruba 313 mil. obyvatel, což je řadí na 3. místo na světě hned za Čínu a Indii. Jejich populace stále roste. 100 milionů měly USA v roce 1915, 200 milionů dosáhly v roce 1967 a 300 milionů překročily v roce 2006 (17.10.). Populační růst je zde nejvyšší mezi rozvinutými zeměmi. Nedochozí k závažnějšímu stárnutí populace. Úhrnná fertilita je 2,09 (v roce 2007), což zhruba odpovídá jejímu dlouhodobému udržování na stejné úrovni (díky migracím ale stabilně roste).

Populační růst činil v USA v roce 2007 1,00 %, porodnost byla ve stejném roce 14,20 na 1000 obyvatel, úmrtnost 8,30 na 1000 obyvatel, migrační saldo činilo 3,05 na 1000 obyvatel. Kojenecká úmrtnost činila 6,40 na 1000 živě narozených (muži 7,00 / ženy 5,70). Průměrný věk byl 78,0 let (muži 75,2 / ženy 81,0).

Tab. 2 Největší města USA (2012)

město	stát	Počet obyvatel (mil.) – administrativní hranice	Počet obyvatel (mil.) – metropolitní ob- last
New York	New York	8,1	18,7
Los Angeles	California	4,3	12,9
Chicago	Illinois	3,2	9,4
Houston	Texas	2,0	5,2
Philadelphia	Pennsylvania	1,5	5,8
Phoenix	Arizona	1,5	3,7
San Antonio	Texas	1,3	1,8
San Diego	California	1,3	2,9
Dallas	Texas	1,2	5,7
San Jose	California	1,0	1,7

Hustota obyvatelstva je nejvyšší v městských aglomeracích při východním pobřeží, na Floridě, při Mexickém zálivu, v oblasti Velkých jezer a na západním pobřeží v Kalifornii a státě Washington, kde přesahuje 250 obyvatel/km². V městských aglomeracích je to pochopitel-

ně i mnohem více. Obecně je výrazně vyšší ve východní polovině území. Nejnížší je naopak v horských pouštích a polopouštích západu a jihozápadu, kde se rovná prakticky nule. Průměrná hustota obyvatelstva pro celé území USA činí 33,7 obyvatel/km², což je řadí na 169. místo na světě.

USA mají vysokou míru urbanizace: 80,6 % obyvatelstva žije ve městech a v jejich aglomeracích. V USA leží 11 z 55 „globálních měst“. Administrativní hranice velkých měst však často „klamou“, u některých měst se neměnily už od 18. století (Boston, New Heaven).

8.1.2 Rasové a etnické složení obyvatelstva USA

Údaje podle ze sčítání v roce 2010 (USA tehdy měly necelých 309 milionu obyvatel) tvoří:

*Rasové složení
obyvatelstva*

- běloši (white): 72,4 % (223,6 mil.),
- černoši (black / African American): 12,6 % (38,9 mil.),
- Asijci (Asian American): 4,8 % (14,7 mil.),
- indiáni (American Indian or Alaska Native): 0,9 % (2,9 mil.),
- Havajci (Native Hawaiian or other Pacific Islander): 0,2 % (0,5 mil.),
- jiné rasy: 6,2 % (19,1 mil.),
- 2 a více ras: 2,9 % (9,0 mil.) obyvatelstva USA.

Černoši se koncentrují zejména na jihu (70 % černochů v USA, na jihu tvoří 20 % obyvatelstva). Asijci se koncentrují na západním pobřeží. Indiáni žijí hlavně v západní polovině kontinentálních USA, jejich počet je v současnosti nejvyšší od vzniku USA.

Asijci tvoří dnes 4,8 % populace (podíl se dlouhodobě zvyšuje). Koncentrují se na západním pobřeží (jen v Kalifornii na 5,6 mil.) a na Hawaii (tam tvoří 38,6 % místní populace, výrazně se podílejí i na 23,6 % osob deklarujících příslušnost ke dvěma a více rasám), ve zbytku státu žijí hlavně v městských centrech. Netvoří kompaktní skupinu, výrazně se odlišují podle původu: převažují imigranti a jejich potomci z Filipín, Číny, Pákistánu, Indie, Vietnamu, Laosu, Kambodže, Jižní Koreje a Japonska. První vlna migrace proběhla na počátku 19. století (z Číny, Filipín a Japonska), druhá vlna probíhá od poloviny 20. století a v současnosti.

Asijci

Černoši tvoří 12,6 % populace (podíl se dlouhodobě udržuje). Jsou převážně afrického původu, většinou potomci zotročených Afričanů dovezených do Ameriky mezi lety 1619 a 1808 (poté byl „mezinárodní“ obchod s otroky zastaven, pašování ale trvalo až do 60. let 19. století. Od 70. let 20. století dochází k doplňkové migraci černochů z Karibiku (Haiti, Jamajka), od 90. let i přímo z Afriky. Jsou největší rasovou menšinou (ne ale největší etnickou menšinou – tou jsou Hispánci). Původně žili hlavně v jižních státech, po 1. světové válce začala velká migrace černošského venkovského obyvatelstva do měst na průmyslovém severovýchodě, po 2. světové válce i na západní pobřeží.

Černoši

Domorodci tvoří 0,9 % populace (podíl se postupně zvyšuje). Při sčítání se mohou občané USA přihlásit k domorodému původu na základě vlastního prohlášení. Samotné sčítání ale není totéž, co členství v domorodých komunitách. Členství poskytuje domorodcům nadstandardní práva, proto je vázáno na „objektivnější“ kritéria, nejčastěji jde o jistý podíl domorodé krve (*blood quantum law*), nejčastěji čtvrtinový (pokud by bylo nižší, mohlo by jít až o 15 milionů lidí).

Indiáni

Největší domorodé kmeny tvoří:

- Navajové (*Na'Dene*) – mají asi 450 tisíc členů, z nichž žije polovina v rezervaci na hranicích Arizony, Nového Mexika a Utahu (65 tisíc km²), domorodým jazykem ale mluví jen 178 tisíc lidí,

- Čerokiové (*Cherokee*) – mají asi 800 tisíc členů, za členy uznávají ale i osoby s menším než ¼ podílem „indiánské krve“. Žijí v rezervaci v Oklahomě (70 tisíc) a na původních územích v Severní Karolině (15 tisíc), domorodý jazyk používá jen 16 tisíc lidí.

- Havajci apod.* **Havajci, Polynésané, Mikronésané, Melanésané** (*Native Hawaiians and Other Pacific Islanders*) tvoří 0,2 % populace (tj. 540 tisíc, sčítání 2010). „Praví“ Havajci už prakticky neexistují (96 % má smíšený původ) a do roku 2025 pravděpodobně vymřou, část míšenců si ale zachovává havajskou domorodou kulturu, zvyky a zčásti i jazyk.
- Běloši* **Běloši** tvoří 72,4 % populace (podíl se dlouhodobě udržuje), z toho 63,7 % tvoří nehispanští běloši (podíl trvale klesá) a 8,7 % hispanští běloši (podíl trvale roste). Dominantní složka populace, potomci přistěhovalců z Evropy, Severní Afriky, Blízkého a Středního Východu (nejvíce z Libanonu, asi ¼ Arabů má ale i jiný původ) a také částečně z Austrálie, Latinské Ameriky a Jižní Afriky.
- Míšenci* **Míšenci** (*Biracial / Multiracial Americans*) tvoří asi 9 mil. obyvatel (2,9 % populace), kteří se hlásí ke dvěma (*biracial*) nebo více rasám (*multiracial*). Do poloviny 20. století byly mezirasové sňatky ve většině států zakázány, resp. považovány za morálně naprosto nepřijatelné (hlavně sňatky mezi černochoy a bělochoy a na západním pobřeží mezi bělochoy a Asijci), přesto existovaly. V současnosti nejsou žádné právní překážky, počet smíšených sňatků roste.
- Etnicita* Statisticky se vedle rasy zjišťuje i **etnicita**, která nezávisí na rase. Zjišťují se jen 2 „etnicity“:
- hispánská (*Hispanic or Latino*),
 - nehispánská (*not Hispanic or Latino*).
- Hispánci* **Hispánci** (*Hispanics or Latinos*) jsou definováni jako osoby, jejichž předci pocházejí z Latinské Ameriky nebo Španělska, bez ohledu na rasu. Tvoří zvláštní skupinu se specifickými kulturními znaky (náboženství, hodnotový systém, jazyk) odlišnými od „hlavního proudu“ americké společnosti. Jejich podíl se postupně zvyšuje. V současnosti (sčítání 2010) Hispanci tvoří 16,4 % obyvatelstva (50,5 mil.). Hispanci se koncentrují na jihozápadě (tam tvoří 25 % obyvatelstva).
- Nehispánští běloši* **Nehispánští běloši** (*non-Hispanic whites*) jsou dominantní složkou obyvatelstva USA, všechny ostatní kombinace původu a rasy lze označit za **menšiny** (*minority population*). Jejich podíl ale trvale klesá. Ve 4 státech nemají nehispanští běloši absolutní většinu: Kalifornie, Hawaii, Nové Mexiko a Texas. Jen v 28 státech jejich podíl přesahuje 70 %. Rasově pestřejší jsou města: z 50 největších měst je ve 35 jejich podíl menší nebo blízký 50 %. Z dětí do 5 let je jich jen 55 %, menšiny tvoří 45 %. Z celé populace tvoří cca 200 mil., menšiny zbývajících cca 100 mil. osob.
- Etnický původ* Ve sčítáních se rovněž zjišťuje struktura obyvatelstva podle **etnického původu**. Tyto údaje jsou nicméně jen obtížně srovnatelné s evropským chápáním „národní příslušnosti“. Obyvatelstvo se totiž může přihlásit až ke čtyřem původům podle svých prarodičů a přihlášení se ke konkrétnímu „původu“ vlastně jen dokládá zájem nebo nezájem o rodinné kořeny. V severních státech USA se obyvatelé nejčastěji hlásí k původu podle evropské „pravlasti“ svých předků, případně k jejich kombinaci, na jihu USA se pak často v této kategorii vymezují rasově: černoši udávají „afroamerický původ“ a běloši „americký“ původ. Nejčastěji uváděné etnické původy v roce 2000 byly německý (15,2 %), irský (10,8 %), afroamerický (8,8 %), anglický (8,7 %), americký (7,2 %), mexický (6,5 %), italský (5,6 %) a polský (3,2 %).
- Čechoameričané* **Čechoameričanů** (*Czech American population*) žilo v roce 2000 v USA 1,26 mil. Největší české komunity byly ve státech Texas (156 tisíc), Illinois (124 tisíc), Wisconsin (97 tisíc), Minnesota (85 tisíc), Nebraska (83 tisíc). Nejvyšší podíl mají Češi pochopitelně v málo lid-

natých státech: Nebraska (4,9 %), Jižní Dakota (2,1 %) a Severní Dakota (2,0 %). Město Wilber v Nebrasce dokonce prohlásil americký prezident Ronald Reagan za „české hlavní město USA“ (ve městě tvoří osoby českého původu 40,0 %, německého původu 32,6 %). Nejznámější Čechoameričané: Madelaine Albright, bývalá ministryně zahraničních věcí USA za vlády prezidenta Clintona, Anton Cermak, starosta Chicaga v letech 1931–33 nebo John Nepomucene Neumann, katolický biskup ve Philadelphii.

8.1.3 Náboženské vyznání v USA

USA jsou tradičně průkopníkem a propagátorem absolutní náboženské svobody a tolerance (22 % manželství je zde nábožensky smíšených). Míra religiozity je obecně značně vysoká (bohoslužby pravidelně navštěvuje 41 % obyvatel – v ČR kolem 5 %, ve Francii 15 %). Převládají různé protestantské denominace a římskokatolická církev. Podle dat z roku 2001:

Náboženská struktura

- křesťané 79,8 % (katolíci 25,9 %, baptisté 19,8 %, metodisté 7,2 %, luteráni 4,9 %, presbyteriáni 2,8 %, atd., započítány jsou i skupiny, které v Evropě ke křesťanům počítány nebývají: mormoni – 1,4 % a jehovisté – 0,7 %),
- židé 1,4 %,
- muslimové 0,6 %,
- buddhisté 0,5 %,
- Hinduisté 0,4 %,
- Ostatní 2,3 %,
- Bez vyznání / agnostici / ateisté 15,0 %.

Přes tradiční náboženskou svobodu tradičně dominovali společnosti protestanti, katolíci byli dlouhou dobu vnímáni jako menšina (dosud byl např. jen jeden katolický prezident – John F. Kennedy).

Náboženské složení obyvatel USA se postupně mění, aktuální trendy jsou:

- klesá podíl křesťanů (v období 1990–2001 o téměř 10 procentních bodů – většinou přešli mezi ateisty),
- mezi protestanty roste podíl stoupců konzervativní větve evangelikalismu,
- klesá počet židů (i absolutně),
- rychle roste počet příslušníků ostatních nekřesťanských světových náboženství, jen v letech 1990–2001 se zdvojnásobil počet muslimů a téměř ztrojnásobil počet buddhistů a hinduistů.

Zvláštní religiózní strukturu má tzv. **biblický pás** (*Bible Belt*), oblast na jihovýchodě USA, které dominuje konzervativní evangelikální protestantismus, který se vyčlenil z původně dominující anglikánské církve: baptistická Southern Baptist Convention, menší skupiny církev Boží (Church of Christ), sbory Boží (Assemblies of God) atd. Ostatní oblasti jsou značně liberálnější. V biblickém pásu je nejmenší podíl ateistů (v Alabamě jen 6 %, na západním pobřeží kolem 25 %). Biblický pás volil do 60. let 20. století demokraty, dnes tvoří oblast silné podpory republikánské strany.

Biblický pás

8.1.4 Jazyková struktura USA

Jazyková struktura podle statistického šetření v roce 2011 byla:

Jazyková struktura USA

- angličtina: 79,2 % (jazyk používaný v domácnosti), tj. 231 mil. z 292 mil. osob ve věku nad 5 let z, 95 % (včetně osob ovládajících jazyk velmi dobře nebo dobře),
- španělština 12,9 % (38 mil.),

- čínština 1,0 % (2,9 mil.),
- tagalogština 0,5 % (1,6 mil.),
- vietnamština 0,5 % (1,4 mil.),
- francouzština 0,4 % (1,3 mil.; další 0,8 mil. kreolská francouzština, hlavně v Louisianě),
- korejština 0,4 % (1,1 mil.),
- němčina 0,4 % (1,1 mil.).

Prohlášení některého jazyka za úřední je v kompetenci jednotlivých států. Zhruba polovina z nich žádný úřední jazyk určený nemá. Až na 3 mají zbylé jako úřední jazyk (pouze) angličtinu. 3 státy jsou oficiálně dvojjazyčné: State of Hawai'i / Moku'āina o Hawai'i: angličtina (73,4 %) a havajština (1,7 % – úřední je jen z historických důvodů), State of Louisiana / État de Louisiane: angličtina (přes 90 %) a francouzština (4,7 %) a State of New Mexico / Estado de Nuevo México: angličtina a španělština (28,8 %). Silné je hnutí za prohlášení angličtiny za federální úřední jazyk. V rámci politické korektnosti se ale dbá na přístup migrantů k veřejným službám i nad rámec úředního jazyka. Např. v Kalifornii je možné složit řídičské zkoušky ve 47 jazycích, úřední dokumenty jsou běžně k dispozici v rozšířenějších menšinových jazycích dané oblasti.

8.2 Obyvatelstvo Kanady

8.2.1 Základní demografické údaje Kanady

Kanada měla v roce 2006 32,5 mil. obyvatel, což ji řadilo na 36. místo na světě. Hustota osídlení kanadského území je 3,26 obyvatel/km² (jedna z nejnižších na světě). Rozmístění obyvatelstva je velmi nerovnoměrné: do 150 km od hranic s USA žije 72,0 % obyvatel, jižně od 49° s. š. žije 70,0 % obyvatel, přes 60 % obyvatelstva žije mezi Velkými jezery a řekou Sv. Vavřince v pásu mezi Windsorem v Ontariu a městem Québec. Růst počtu obyvatel zajišťuje především imigrace, menší část přirozený přírůstek.

Největší městské aglomerace leží hlavně v oblasti Velkých jezer a v povodí řeky sv. Vavřince (Montréal / Montreal, Toronto) a na jihozápadním pobřeží (Vancouver). V préríjních oblastech jsou to města, která vznikla jako administrativní a obchodní centra, později se z nich staly i průmyslové uzly (Winnipeg, Regina, Edmonton, Saskatoon, Calgary).

8.2.2 Původ obyvatelstva Kanady

Kanada je klasickou imigrační zemí, roční imigrace se prakticky vyrovnává s porodností. Imigrace je regulovaná: sjednocování rodin (má přednost), uprchlíci (má přednost), nezávislí migranti (podléhá výběru podle schopností a žádoucí kvalifikace). Migrace se výrazně podílí na růstu diverzity kanadské populace. Jen v roce 2004 přišlo do Kanady 236 tisíc imigrantů (37 tisíc z Číny, 28 tisíc z Indie, 14 tisíc z Filipín, 13 tisíc z Pákistánu, po 6 tisících z Íránu, USA a Rumunska, po 5 tisících z Velké Británie, Jižní Koreji a Kolumbie). Silná je však také emigrace (hlavně do USA).

Kanada je etnicky velice různorodá, migranti si uchovávají povědomí svého etnického původu i několik generací. Ve sčítání se zjišťuje **etnické složení** na základě deklarace sčítané osoby, je možná volba i většího množství etnických původů. Při sčítání v roce 2001 existovalo 34 etnických skupin, k nimž se hlásí minimálně 100 tisíc obyvatel: největší takto definované etnické skupiny jsou Kanadáné (39,4 %), Angličané (20,2 %), Francouzi (15,8 %), Skotové (14,0 %), Irové (12,9 %), Němci (9,3 %), Italové (4,3 %), Číňané (3,7 %), Ukrajinci

(3,6 %) a indiáni (3,4 %) – součet přesahuje 100 % (je možné přihlásit se k více skupinám současně). Samostatně se zjišťují tzv. **viditelné menšiny**, v roce 2001 k nim patřilo 13,4 % obyvatel (v Torontu a Vancouveru se blíží jejich podíl 50 %).

Viditelné menšiny

Rozlišují se 3 skupiny **domorodého obyvatelstva** (*aboriginal peoples*): **Inuité** jsou soustředěni zejména na severu ve svých tradičních, pro bělochy nehostinných oblastech, celkově jich je kolem 50 tisíc; **Indiáni** (místně korektně *First Nations*) ve středu a na jihu země, část v rezervacích (velmi malé, je jich asi 2 tisíce), kolem 700 tisíc lidí; **Métisové** (*Métis*) hlavně v préríjních provinciích, necelých 400 tisíc. Populace těchto tří původních etnik roste dvakrát rychleji než zbytek kanadské populace, v současnosti 1,1 mil. lidí (3,8 % obyvatelstva). Většinou mají nižší sociální status.

Domorodé obyvatelstvo

Vztah k domorodcům se řídil systémem smluv, později i speciálním indiánským zákonem z roku 1876 (upravoval systém rezervací). Od roku 1982 jsou zakotvena práva domorodců i v kanadské ústavě. V 50. a 60. letech 20. století proběhl pokus o asimilaci, domorodci byli „včleňováni“ do společnosti (např. teprve v roce 1960 dostali volební právo do federálního parlamentu), a děti byly donuceny navštěvovat internátní školy (v roce 2008 se Kanada za tento systém omluvila). V roce 1995 byla vyhlášena politika práva domorodců na samosprávu – větší komunity postupně dostávají postavení autonomních komunit (např. teritorium Nunavut).

Métisové jsou indiánsko-bělošští míšenci (potomci francouzských a skotských otců a indiánských matek). Většina z nich se následně asimilovala do bělošské společnosti (1/2 bělošské populace západní Kanady má nějaké indiánské předky). Část ale vytvořila svébytnou kulturu (jazyk je vytvořen na základě francouzštiny: část métiská francouzština, malá část používá jazyk michif – smíšenina jazyka cree a francouzštiny: naprostý unikát, odlišná výslovnost elementů z francouzštiny a z jazyka cree, obecně podstatná jména z francouzštiny a slovesa a gramatika z jazyka cree).

Métisové

Po začlenění jejich tradičních území do Kanady se dostávali do konfliktů s novými osadníky. Ve 30. letech uplatňovali první nároky na půdu, za zvláštní komunitu byli uznáni až v kanadské ústavě v roce 1982.

8.2.3 Náboženské vyznání v Kanadě

Většina obyvatel Kanady (77,1 %) se hlásí ke křesťanství, podíl se ale trvale snižuje. Nejsilnější církví je římskokatolická církev, ke které se hlásí 43,6 % kanadské populace (v Québecu téměř 90 %). Mezi protestanty patří 29,2 % kanadského obyvatelstva. Největší protestantskou denominací je Sjednocená kanadská církev (9,6 %), následuje ji anglikánská církev (6,9 %), presbyteriáni, baptisté, luteráni. Z nekřesťanských náboženství je nejvýznamnější islám (2 %). Bez vyznání je 16,5 % obyvatel, víra je často pouze formální. Zastoupení různých vyznání není rovnoměrné – římskokatolická církev má silnou pozici nejen v Québecu, ale obecně i mezi obyvatelstvem irského, francouzského a jihoevropského původu.

8.2.4 Jazyková struktura Kanady

Na federální úrovni je Kanada od roku 1969 oficiálně dvojjazyčná. Úředními jazyky jsou: angličtina (59,7 % obyvatel) a francouzština (23,2 % obyvatel). Alespoň jeden z úředních jazyků ovládá 98,5 % obyvatel. Znalost jednoho z úředních jazyků je podmínkou k udělení občanství.

V Québecu je jediným oficiálním jazykem francouzština (většina obyvatel se anglicky vůbec nedomluví). Provincie Nový Brunšvik je dvojjazyčná. V ostatních provinciích je úředním

jazykem formálně nebo neformálně angličtina, v Ontariu, Manitobě a v Novém Skotsku je nicméně v úředním styku používána i francouzština.

Teritoria musí povinně používat jako úřední jazyky angličtinu a francouzštinu, v Severozápadních teritoriích je uznáno jako úřední dalších 9 indiánských a inuitských jazyků (Chipevyan, Cree, Gwich'in, Inuinnaqtun, Inuktitut, Inuvialuktun, North Slavey, South Slavey, Tlých (dogrib)), v Nunavutu 2 inuitské jazyky (Inuktitut, Inuinnaqtun)).

Vzhledem k silné imigraci roste počet obyvatel, jejichž mateřským jazykem (jen pokud je dosud ovládán) není žádný z úředních jazyků (asi 1/5 populace, přes 5,5 milionu lidí):

- čínština (vč. hakka, mandarínštiny aj.) (850 tisíc),
- itaština (470 tisíc),
- němčina (440 tisíc),
- paňdžábština (270 tisíc),
- španělština (250 tisíc),
- portugalská (214 tisíc),
- polština (208 tisíc),
- ...
- čeština (25 tisíc), slovenština (18 tisíc).

SHRNUTÍ

USA jsou 3. nejlidnatějším státem světa. Původ obyvatelstva je velmi pestrý, jak národnostně, tak rasově, tak nábožensky. Dominujícím jazykem je angličtina, přesto se zde mluví mnoha jazyky. Zvláště ve velkých městech jsou četné národnostní a rasové menšiny. Potomci původních obyvatel jsou Indiáni. V dobách otrokářství se sem dostalo mnoho černochů. U mexických hranic jsou početní Hispánci. Kanada je země s velmi nízkou hustotou osídlení. Převažuje britský a francouzský původ obyvatel. Jsou zde i původní obyvatelé. Díky vysoké imigraci je však i zde původ obyvatelstva velmi pestrý.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveďte základní demografické ukazatele USA.
2. Jaký je původ obyvatelstva v USA a Kanadě?
3. Kdo jsou Inuité a Métisové?
4. Jaký je úřední jazyk a jazyková struktura v USA a Kanadě?
5. Jaká je náboženská struktura v USA a Kanadě?
6. Znáte nějaké Čechoameričany?

Pojmy k zapamatování

Názvy etnických skupin Kanady a USA.

9 Hospodářství USA a Kanady

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- charakterizovat hospodářství Anglosaské Ameriky,
- lokalizovat hlavní centra průmyslové výroby a těžby,
- postihnout rozdíly v zaměření hospodářství USA a Kanady.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **50 minut**.

Průvodce studiem

USA a Kanada patří k hospodářsky nejrozvinutějším zemím světa. „Didakticky“ pojmut jejich ekonomiku v celé šíři je značně obtížný úkol, na který v praxi určitě narazíte.

9.1 Hospodářství USA

9.1.1 Obecná charakteristika

Spojené státy americké jsou největší a nejvyspělejší ekonomikou světa s HDP přes 15 bil. USD (údaj za rok 2011). USA jsou rovněž nejsilnější ekonomikou, co se týče kupní síly, a zemí s nejvíce inovacemi a průmyslovými patenty. Z hlediska zahraničního obchodu byly USA v roce 2011 třetím největším vývozcem zboží na světě (1,270 bil. USD) po Číně a SRN a současně i největším dovozcem zboží na světě (1,903 bil. USD) následované SRN a Čínou. I když se odstup druhé Číny postupně snižuje, bude trvat ještě dlouho (podle odhadů minimálně do roku 2025), než více než miliardová Čína překoná v HDP USA, které mají přes 313 mil. obyvatel.

V ekonomice USA jsou vysoce rozvinuta všechna odvětví průmyslu. Zemědělská výroba USA patří k nejintenzivnějším na světě. USA disponují rovněž velkým přírodním bohatstvím. Je zde vysoká životní úroveň obyvatel, ale také velké rozdíly v životní úrovni. Nezaměstnanost na konci roku 2011 dosáhla 8,5 %. USA nemají centrální systém zdravotní a sociální péče (je v kompetenci jednotlivých států).

9.1.2 Zemědělství v USA

Klimatická a půdní rozmanitost umožňuje pěstovat široký sortiment plodin mírného pásu i řadu subtropických a tropických rostlin. Pro zemědělství je charakteristická vysoká produktivita, specializace, mechanizace, rozvinuté služby. USA jsou největší světový vývozcem zemědělských produktů, hlavně obilí. Mají zabezpečenu vlastní spotřebu, s výjimkou plodin dovážených z tropických oblastí. Specializace v zemědělství probíhá na základě odlišných přírodních podmínek. Živočišná výroba mírně převažuje nad rostlinnou. Z osevních ploch připadá 60 % na zrniny, hlavně pšenici a kukuřici.

Zemědělství

Pšenice se pěstuje na severu (Montana, Severní a Jižní Dakota – jarní odrůdy) i na jihu (Nebraska, Kansas, Oklahoma – podzimní odrůdy). Kukuřice, převládající zrnina, se pěstuje v kukuřičném pásu přes státy Iowa, Illinois, Nebraska, zasahuje však i do sousedních států, dále v menší míře i na jihovýchodě USA a na Kolumbijské plošině. V uvedených státech se pěstují i další obilniny (ječmen, oves, čirok, žito). Rovněž se pěstuje sorgo používané jako krmivo. U Mexického zálivu se pěstuje rýže. Brambory se pěstují na severozápadě (Ida-

ho, Washington) a na severovýchodě (Maine), cukrová řepa v okolí Velkých jezer. Cukrové třtině se daří v teplých oblastech při Mexickém zálivu a na Havaji. Bavlník se pěstuje na jihovýchodě USA, tabák ve Virginii, Tennessee, Floridě, Severní Karolíně, Kentucky, Indii, sója v kukuřičném a bavlníkovém pásu, podzemnice olejná na jihovýchodě USA, slunečnice ve střední části USA.

USA jsou dále významným světovým producentem chmele. Dále se pěstují běžné střevoevropské druhy zeleniny a ovoce. Z citrusů dále pomeranče, grepy, citrony, mandarinky (Kalifornie, Florida), na Havaji ananasy, z ovoce jsou USA též významným světovým producentem jahod. Rovněž se pěstují pistácie, avokádo, lískové ořechy, vlašské ořechy, mandle.

Chov skotu je rozvinut zejména ve východní části USA, v kukuřičném pásu je to zejména masný skot, v okolí Velkých jezer mléčný skot. Vepří se chovají zejména v kukuřičném pásu (chovy zajištěna produkce až 50 % z celkové spotřeby masa v USA). Chov ovcí a koz je zanedbatelný (pouze v horských oblastech Kordiller), koně se chovají na západě USA, sobi a kozešinová zvířata na Aljašce, drůbež při pobřeží Atlantiku, v Kalifornii a na jihovýchodě USA (zázemí velkých megalopolis).

Rybolov je provozován jak v Pacifiku (lososi, tuňáci, sardinky, herynci), tak v Atlantiku (tresky, sledi, makrely), v jihoatlantických vodách je hojný lov ústřic.

Ve středních polohách je rozvinuto lesnictví (zejména v jehličnatých lesech).

9.1.3 Průmysl a těžba v USA

Průmyslová odvětví zaměstnávají v USA okolo 20 % ekonomicky aktivních obyvatel. Jsou zde velké regionální nerovnosti v rozmístění průmyslu, většina je soustředěna na severovýchodě do prostoru měst Chicago – St. Louis – New York, ale v posledních desetiletích se rozvíjí průmysl i na západním tichomořském pobřeží USA (Silicon Valley). Průmysl USA má mohutnou energetickou základnu: výroba elektrické energie, ropa, zemní plyn, uhlí, voda, uran, dále velké zdroje geotermální (Skalnaté hory), sluneční (tzv. „sluneční pás“ – nejjihnější členské státy USA) a větrné energie (Havaj). Paliva se vesměs využívají v oblasti jejich těžby. K hydroenergetickému využití slouží hlavně řeky Tennessee, Columbia, Colorado.

Těžba ropy V **těžbě ropy** zauímají USA 3. místo na světě, nejrozsáhlejší je těžba ve státech Texas, Aljaška, Louisiana, Oklahoma a Kalifornie. Těžba zemního plynu probíhá zejména ve státech Texas, Louisiana, Montana, Nové Mexiko, Oklahoma a Aljaška. Černé uhlí se těží zejména ve státech Kentucky, Ohio, Pensylvánie a Západní Virginie, hnědé uhlí v Severní a Jižní Dakotě a ve Skalnatých horách.

Další těžba Z **kovů** se v USA ve velké míře těží (často 1. – 5. místo na světě) železná ruda, měď, olovo, bauxit (ten se též dováží), rtuť, zlato, stříbro, molybden, vanadium, berylium, wolfram, platina, palladium, magnezit, mangan, antimon, nikl, kadmium, uran a titan.

Z **nekovových nerostů** je významná těžba fosfátů, síry, potaše, sádrovce, soli, slídy, azbestu, masku, kaolinu, fluoritu, bromu, jodu, boru, drahokamů, mramoru, křemene, živce, břidlice, pemzy, jílu a vápence.

Hutnictví **Hutnictví** je rozvinuto v souladu s rozsáhlým těžebním průmyslem. Hutnictví železa je zastoupeno na severovýchodě v oblasti Velkých jezer a východně směrem k Atlantiku (Chicago, Pittsburgh atd.) a v oblasti Appalačských hor. V poslední době zaznamenává krizi, výroba je přemístována do rozvojových států, výrobní kapacita není využita, ocel se dováží z Japonska a z Evropy.

Hutnictví neželezných kovů je rozvinuto při zdrojích rud (horské státy) a dále v přístavech. USA jsou též významný světový producent hliníku (prvovýroba i jeho získávání z druhotných surovin), velké hliníkárný jsou ve státech Arkansas, Oregon, Texas a Alabama. Dále je zde hutnictví mědi, olova, zinku, magnesia. Uran se zpracovává v menších lokalitách v Novém Mexiku, Wyomingu, Utahu, Texasu.

Výrobu elektrické energie obstarávají nejvíce tepelné elektrárny, dále jaderné, menší podíl mají vodní elektrárny (zhruba 10 %).

Výroba elektrické energie

Strojírenský průmysl se vyznačuje ohromným objemem. Více než třetina připadá na automobilový průmysl (Ford, Chrysler, General Motors), konkurují mu japonské a jihokorejské značky, nejznámějším centrem je Detroit. Dále je to letecký a kosmický (raketový) průmysl s hlavním centrem v Seattlu a s výrobní základnou ve státech u Mexického zálivu a v Kalifornii. Lodářský průmysl je rozmístěn na pobřeží Atlantiku, Tichého oceánu, Mexického zálivu a v oblasti Velkých jezer. Dále je v USA zastoupena řada dalších strojírenských oborů, např. výroba lokomotiv a vagónů, jaderné, zemědělské nebo textilní strojírenství.

Průmysl

Elektrotechnika a elektronika je nejrychleji se rozvíjející průmyslové odvětví, podniky jsou rozmístěny téměř po celém území USA (IBM, Microsoft, General Electric, ITT, Western Electric, Digital, Hewlett-Packard).

Zbrojní průmysl je nejmohutnější na světě, nachází se hlavně na západě USA, kam je také soustředěn výzkum a výroba jaderných zbraní (nejznámějším centrem je Los Alamos v Novém Mexiku).

Dřevozpracující a papírenský průmysl je rozvinut hlavně na severovýchodě (stát Maine), jihovýchodě (Severní a Jižní Karolína, Tennessee, Georgie) i v jiných státech (Oregon, Aljaška, Minnesota, Wisconsin). Mohutný je rovněž polygrafický průmysl, zastoupený množstvím tiskáren a jiných polygrafických závodů.

Chemický průmysl je ze 3/4 umístěn při Mexickém zálivu. Nejvýznamnějším odvětvím je rafinérie ropy, dále výroba syntetického kaučuku, chemických vláken, plastů, hydroxidu sodného, kyseliny sírové, průmyslových hnojiv (Exxon, Mobil, Texaco, Standard Oil, Goodyear, Union Carbide). Dále je v USA bohatý farmaceutický průmysl a gumárenství (výroba pneumatik).

Dále je zde průmysl stavebních hmot, skla a keramiky (např. rozsáhlé cementárny; prakticky ve všech státech), textilní a oděvní průmysl (na severovýchodě, jihovýchodě a jihu), kožedělný a obuvnický průmysl (hlavně na severovýchodě), rozvinutý a specializovaný potravinářský průmysl (masný průmysl, mlékárenství, mlynárenství, konzervářský průmysl, cukrovarnictví) má hlavní centra v okolí Velkých jezer a v Centrální nížině.

Další obory potravinářského průmyslu se nacházejí v blízkosti sídelních aglomerací a zemědělské výroby. V neposlední řadě je to tabákový průmysl.

Sektor služeb dnes zaměstnává okolo 70 % ekonomicky aktivních obyvatel. Má velmi vysokou úroveň a velkou míru specializace. Jeho velkou část pokrývá cestovní ruch, USA navštíví více než 20 mil. turistů ročně (cca 40 národních parků a další rezervace, rozvinuté služby pro cestovní ruch).

Služby

9.1.4 Zahraniční obchod USA

USA mají dlouhodobě pasivní bilanci zahraničního obchodu (dovoz přesahuje objem vývozu téměř o 50 %). Obchodní partneři jsou velmi diverzifikovaní, vývoz směřuje hlavně do Kanady (19 %), Mexika (14 %), Číny (7 %) a Japonska (5 %), dováží se hlavně výrobky

z Číny (19 %), Kanady (14 %), Mexika (12 %) a Japonska (6 %). Ve vývozu převažují investiční celky (28 %), strojírenské výrobky (25 %), spotřební zboží (12 %), automobily (9 %), ad. I v dovozu je, jak je u průmyslových zemí obvyklé, dominantní spotřební zboží, výrazný podíl ale mají i suroviny, zejména ropa.

9.2 Hospodářství Kanady

9.2.1 Obecná charakteristika

Kanada je jedním z nejbohatších států světa s vysokými příjmy na jednoho obyvatele. Je členem OECD a skupiny G8. Jedná se o velmi vyspělou tržní ekonomiku. Obecně je zde míra regulace vyšší než v sousedních USA, ale nižší než je obvyklé v Evropě. V minulém desetiletí ekonomika celkově rychle rostla a země si zachovala nízkou nezaměstnanost. V roce 2006 byla celková nezaměstnanost 6,3 % (nejvyšších hodnot nezaměstnanost dosahuje na Newfoundlandu a Labradoru – kolem 14,5 %).

Na počátku 20. století byla Kanada převážně zemědělský stát, v období mezi světovými válkami zde nastal rychlý rozvoj průmyslu. Mezi přední světové ekonomiky se zařadila velmi rychle díky poválečnému období. 2. světová válka byla v Kanadě provázána výraznou konjunkturou (dodávky zbraní, potravin a strategických surovin do USA). Po roce 1945 došlo k urychlení geologického průzkumu a následnému rozvoji těžby surovin a dále k budování hydroelektráren a následnému rozvoji nových průmyslových odvětví, mj. i odvětví energeticky náročných.

Nyní kanadské ekonomice dominuje sektor služeb (zaměstnává 3/4 Kanadánů). V zemědělství pracuje 325 tisíc lidí, v průmyslu 2,3 mil., jen obchodem se zabývá 2,5 mil. lidí, dalších 1,7 mil. lidí pracuje ve zdravotnictví a sociálním systému, 1,0 mil. ve vzdělávání atd. Mezi rozvinutými zeměmi je však Kanada výjimečná významem primárního sektoru, zejména těžby dřeva a ropy.

Kanadská ekonomika je silně provázaná s ekonomikou USA (americký kapitál kontroluje ve většině odvětví 80–90 % produkce). Hospodářské vazby kanadských provincií a blízkých oblastí USA jsou mnohdy silnější, než mezi provinciemi navzájem (např. u Britské Kolumbie). Hospodářská úroveň provincií je vyrovnaná: HDP/obyv. byl v roce 2006 v celokanadském průměru 44 tisíc C\$, nejvyšší byl v Severozápadních teritoriích (98 tisíc), nejnižší na ostrově Prince Edwarda (31 tisíc), Québec je mírně podprůměrný (37 tisíc), Ontario průměrné (44 tisíc).

9.2.2 Zemědělství v Kanadě

Zemědělství využívá jen 8 % rozlohy státu. Kanadské prémie jsou dnes jedněmi z nedůležitějších oblastí pěstování pšenice a ostatních obilovin. Kanadské zemědělství prodělalo rychlý rozvoj po roce 1872. V té době docházelo k parcelaci půdy v oblasti dnešních préríjních provincií, tehdy se prodávaly farmy po 60 hektarech za 10 dolarů (přilákalo to desetitisíce kolonistů z Evropy i z USA). Trvalým problémem je nedostatek srážek (300–400 mm), nutné zavlažovací soustavy si museli budovat kolonisté sami. Ve 30. letech 20. století docházelo ke zjevnému zaostávání, proto vláda vyhlásila program obnovy préríjní farmy. Za spoluúčasti státu bylo vybudováno 5 tisíc zavlažovacích soustav. Zároveň Kanada zaznamenala úspěchy ve šlechtění odolnějších odrůd obilovin.

Kanada má velmi dlouhou tradici šlechtitelství vzhledem k nutnosti vyrovnat se s nepříznivým klimatem a krátkým vegetačním obdobím (obiloviny, olejiny, brambory, zelenina, ovoce).

Základem zemědělství jsou soukromé farmy (průměrná velikost je 676 ha, v préríjních provinciích dokonce kolem 1000 ha, ještě v roce 1961 byla jen 360 ha), výroba je velmi intenzivní (v zemědělství pracuje jen 1,5 % obyvatel).

Rostlinná výroba je hodnotou produkce nižší než živočišná výroba, má ale většinový podíl (2/3) na exportu, Kanada je jednou ze „světových obilnic“. Hlavní plodiny jsou:

- pšenice, ječmen, oves (préríjní pás),
- kukuřice (jižní Ontario a Québec),
- olejnin (řepka, lněné semeno, hlavně Manitoba),
- sója (Ontario).

Dále se zde pěstují všechny klimatickým podmínkám odpovídající plodiny (brambory, cukrová řepa), ovoce apod., výjimečná je produkce medu a javorového cukru a šťávy.

Bohatě zastoupena je zde i živočišná výroba, dalším přívlastkem Kanady je „továrna na maso“. Chová se zde:

- masný skot: préríjní provincie,
- skot na mléko: Ontario a Québec,
- vepři: Ontario a Québec,
- drůbež: oblasti koncentrací obyvatel,
- tradiční chov a lov kožešinové zvěře (norci, lišky, ondatry, nutrie, bobři): oblast lesů a sever.

Další tradiční odvětví (nejstarší odvětví kanadské ekonomiky vůbec) je rybolov: na atlantském pobřeží se loví sledi, tresky, tuňáci, na tichooceánském lososi.

9.2.3 Průmysl a těžba v Kanadě

Nejvýznamnějším kanadským průmyslovým odvětvím je **těžba ropy**, jež má své centrum hlavně v provincii Alberta, kde se nacházejí největší kanadská ropná naleziště. Hlavním těžačem je soukromá společnost EnCana Corporation se sídlem v Calgary, která je vůbec největším kanadským podnikem s ročním obrátem 16 mld. US \$. Kanadské zásoby ropy jsou druhé největší na světě (za Saúdskou Arábií).

Těžba ropy

Kanada je rovněž významným **vývozcem energie** (což je opět mezi vyspělými zeměmi poměrně výjimečná situace). Kanada má výrazné postavení (1.–3. místo na světě) v těžbě řady strategických surovin. Největší příjmy má země ze značných zásob zemního plynu při východním pobřeží a ropy a plynu v Albertě a částečně i v Britské Kolumbii a v Saskatchewanu. Vysoké jsou i možnosti získávání vodní energie (provincie Québec, Britská Kolumbie, Newfoundland a Labrador, Ontario, Manitoba).

Vývozce energie

Kanada je největším světovým vývozcem zinku a uranu. A dále je předním vývozcem zlata, niklu, molybdenu, azbestu, titanu, platiny, kobaltu, síry a draselných solí. Těží se zde i řada dalších surovin, z významnějších chybí jen bauxit (přesto je země předním výrobcem hliníku).

Dalším významným průmyslovým odvětvím je černá a barevná **metalurgie**. Její rozvoj je umožněn obrovskými zásobami nerostných surovin a elektrické energie. Černá metalurgie se soustřeďuje hlavně do provincie Ontario (Hamilton – polovina produkce, Sault St. Marie – pětina produkce). Zpracovává se vlastní železná ruda. Barevná metalurgie se zaměřuje hlavně na výrobu hliníku z dovezeného bauxitu, největší produkci má provincie Québec (Arbida), bauxit se dováží. Další odvětví barevné metalurgie jsou v menších městech, kde se

Černá a barevná metalurgie

zpracovávají měď, zinek, olovo, kadmium atd. Uran se zpracovává v místech těžby (Uranium City) a v Ontariu v blízkosti ekonomických center země (Port Hope východně od Toronta).

Strojírenství a elektrotechnika

K hlavním průmyslovým odvětvím dále patří **strojírenství a elektrotechnika**. Zaměřuje se na obory spojené s dopravou a energetikou. Základem je výroba automobilů, nacházejí se zde závody amerických firem (Ford, Chrysler, General Motors), vlastní kanadské značky nejsou. Centry jsou Montreal, Hamilton, Oshawa, Windsor (leží naproti Detroitu). Vyrábějí se zde i letadla (Toronto, Winnipeg, Montreal) a lodě (Vancouver, Victoria, Toronto, Montreal, Québec). Výrazná je i výroba strojů pro potřeby papírenského průmyslu, těžební zařízení pro ropu, zařízení pro jadernou energetiku atd.

Dřevozpracující průmysl

Bohatě je v Kanadě zastoupen i **dřevozpracující průmysl** a výroba papíru a celulózy. Dřevozpracující průmysl je založen na velmi bohatých zdrojích. Lesy zabírají polovinu plochy země, přes 80 % lesů tvoří jehličnany. Těžba dřeva je v Kanadě pod přísnou kontrolou, lesy jsou využívány „udržitelně“. Polovina produkce dřeva připadá na Britskou Kolumbii, pětina na Québec. Na prvních místech ve světě je Kanada v produkci celulózy a novínového papíru (vyváží se do USA), vyrábí se i nábytek, stavební řezivo apod. Největší centra jsou Vancouver, Prince George, Edmonton, Ottawa.

Zpracovatelský průmysl

S těžbou ropy souvisí v Kanadě i významný **zpracovatelský průmysl**. Ve spotřebě ropy je Kanada soběstačná, ale místa těžby jsou jinde než hlavní centra spotřeby. Nově objevená a využívaná ložiska jsou stále vzdálenější, s místy spotřeby je spojuje síť produktovodů. Hlavní centrum těžby ropy a plynu je v provincii Alberta (až 90 % produkce). Zde je přebytek, který se vyváží do USA. Východ země ropu dováží z Karibské oblasti. Nejvýznamnější střediska petrochemie jsou Edmonton (oblast těžby), Sarnia (provincie Ontario, koncové město ropovodu), přístavy (Québec, Halifax), místa na trasách ropovodů (Calgary, Regina, Winnipeg, Toronto).

Potravinářský průmysl

Potravinářský průmysl navazuje na dříve v ekonomice dominantní zemědělství. Jedná se hlavně o zpracování masa a mléka (Ontario, Québec), zpracování ryb (atlantské provincie a Britská Kolumbie) a výrobu mouky (prérijní provincie).

9.2.4 Zahraniční obchod Kanady

Kanada má dlouhodobě aktivní bilanci zahraničního obchodu, jednoznačně nejdůležitějším obchodním partnerem jsou USA (82 % exportu a 69 % importu), na druhém místě je EU (8 % / 10 %). Tradičními vývozními artikly jsou zemědělské produkty, dnes je ale jejich podíl na vývozu velmi nízký (kolem 5 %). Podobný je podíl dřeva na vývozu. V současné době převažuje vývoz průmyslových výrobků (asi 2/3 vývozu): stroje a zařízení pro průmysl, automobily a dopravní prostředky, průmyslové výrobky (hlavně papír). Čtvrtinu vývozu Kanady tvoří paliva a rudy.

SHRNUTÍ

USA i Kanada patří mezi nejvyspělejší světové ekonomiky. Přední místo v obou státech zaujímá těžba a zpracování ropy. Významná je i těžba zemního plynu a dalších nerostných surovin. Z průmyslových odvětví je velmi významné strojírenství, zvláště automobilový, letecký a loďařský průmysl. V USA je to dále elektrotechnika a zbrojní průmysl. Oba státy jsou též významnými světovými obilnicemi. Významná je i živočišná výroba. Už při osídlování hrál významnou úlohu rybolov a lov kožešinové zvěře.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte průmysl USA.
2. Charakterizujte zemědělství USA.
3. Charakterizujte průmysl Kanady.
4. Charakterizujte zemědělství Kanady.

Pojmy k zapamatování

Názvy ekonomických center Kanady a USA.

10 Austrálie a Oceánie, Antarktida

Cíl

Po prostudování kapitol budete umět:

- vymezit oblast Austrálie a Oceánie,
- popsat fyzicko-geografickou a socioekonomickou charakteristiku Austrálie a Oceánie, dále politické charakteristiky a specifika regionu,
- blíže popsat Oceánii, Nový Zéland a Antarktidu.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **160 minut.**

Průvodce studiem

I když se Austrálie a Oceánie nachází na opačné zemské hemisféře a cesta ze srdce Evropy na nejmenší kontinent je poměrně časově náročná, nebrání nám nic v tom, abychom se o ní nemohli dozvědět mnoho zajímavých informací. Jedná se o část Země, která skýtá mnohá tajemství, jak historická tak i tajemství přírody, pojďme se na ni tedy podívat blíže.

10.1 Vymezení a poloha regionu

Austrálie a Oceánie tvoří samostatný světadíl, je nejmenším a nejméně osídleným kontinentem. S výjimkou Havajských ostrovů a Mikronésie se celá oblast rozkládá na jižní polokouli, po obou stranách obratníku Kozorooha. Z terminologického pohledu chápeme Austrálii jako pevninu a k ní přilehlé ostrovy, které jsou přímou součástí státu Australské společenství (Australský svaz). Oceánie naopak zaujímá ostrovní oblasti východně a severně od Austrálie, v širším pojetí jsou to všechny ostrovy v Pacifiku, někdy i s Indonésií a v užším pojetí Oceánii chápeme jako „doplňek“ Austrálie tak, aby všechny ostrovy patřily k některému kontinentu. Kontinent Austrálie a Oceánie se tedy může členit na Austrálii a Oceánii nebo Austrálii, Polynésii, Melanésii a Mikronésii.

Austrálie je se svojí rozlohou 7 686 850 km² nejmenší kontinent, ale dle rozlohy 6. největší stát světa, spolu s Oceánií rozloha činí 8 511 000 km². Kontinent měří od severu k jihu asi 3200 km, jeho nejsevernější bod se nazývá, Cape York (Yorský mys, 10° 41' j. š.) a nejnižší bod South East Cape (Jihovýchodní mys, 43° 39' j. š.). Nejzápadnější bod Steep Point (Příkrý mys, 113° 09' v. d.) a nejvýchodnější bod Cape Byron (Byronův mys, 153° 38' v. d.), jsou od sebe vzdáleny 4100 km.

10.2 Fyzicko-geografická charakteristika Austrálie a Oceánie

Austrálie se vyznačuje poměrně malou horizontální členitostí, na poloostrovy a ostrovy připadá jen 8,5 % rozlohy pevniny a celková délka pobřeží měří 19 500 km. Severní pobřeží Austrálie omývají mělká šelfová moře, Timorské a Arafurské. Moře tu vniká poměrně hluboko do pevniny několika zálivů, největší z nich je Carpentarský záliv, ten je na západě ohraničený poloostrovem Arnhemská země, na východě pak Yorským poloostrovem, jehož severní cíp je od Nové Guineje přes Torresův průliv vzdálen pouze 85 km. Západní pobřeží je oproti severnímu pobřeží málo členité. Jeho břehy omílá otevřený Indický oceán, který zde dosahuje značných hloubek. Jižní pobřeží je oproti západnímu členitější, je také omílané oceánem, který do pevniny zasahuje Velkým australským zálivem. Ve východní části tohoto zálivu proniká moře do pevniny dalšími dvěma zálivy, Spencerovým a zálivem Sv. Vincence.

Východní pobřeží Austrálie omývá Tasmanovo a Korálové moře. Severovýchod lemuje přibližně 1900 km dlouhý a až 2 km široký Velký bradlový útes, který dnes představuje zbytek zaplaveného pobřeží a je největším korálovým útvarem na Zemi. Z ostrovů stojí za zmínku největší Tasmánie, oddělená od pevniny nehlubokým Bassovým průlivem. Nová Guinea má sice větší rozměry než Tasmánie, ale fyzickogeograficky je velice odlišná od Austrálie, proto ji řadíme do Melanésie. Další ostrovy stojící za zmínku jsou Flindersův ostrov a ostrov King v Bossově průlivu, Klokaní ostrov při ústí zálivu Sv. Vincenta, Melvillův a Bathurstův ostrov v zálivu Van Diemena a Groote Eylandt v Carpentarském zálivu.

10.2.1 Geologie

Z geologického hlediska existují tři rozdílné charakteristické oblasti, jsou to **Australský štít** (centrum indoaustralské desky), **Melanésko-zélandský oblouk** (hranice indoaustralské a pacifické desky) a **Vlastní Oceánie** (uvnitř pacifické desky).

Geologie

V proterozoiku (starohory) byla Austrálie součástí Gondwany (pevninou spojena také s Indií, Madagaskarem a Afrikou). V období paleozoika probíhalo kaledonské vrásnění ze severu (Arnhemská země) a hercynské vrásnění ve východní části dnešního kontinentu (Australské Kordillery, intenzivní magmatická činnost). Také v tomto období došlo ke vzniku Středoaustralské pánve. Ve druhohorách (mezozoikum) došlo k rozpadu Gondwany na tři části, základní kontury pevniny se blížily dnešním, došlo ale k mořské transgresi do centrální části Austrálie. Období paleogénu přineslo oddělení Nového Zélandu a zmlazení reliéfu východní Austrálie. Ve čtvrtohorách (kvartér) byly kernými poklesy vytvořeny dva mělké průlivy, Bassův a Torresův a Austrálie se tak oddělila od Tasmánie a Nové Guineje. Během posledního glaciálu došlo k vytvoření horského ledovce na Tasmánii a na jižních svazích Sněžných hor. Střed kontinentu byl zcela zakryt písečnými pouštěmi.

Melanésko-zélandský oblouk na hranici Indoaustralské a Pacifické desky zaujímá různé typy rozhraní, je rozdělen na řadu menších bloků, proto také má geologicky pestřejší složení než australská pevnina (mladší geologické pochody jsou neaktivnější na Nové Guineji). V oblouku se nacházejí ostrovy tří typů: atoly (ploché), sopečné a pevninské, jež představují zlomky pevninské zemské kůry (Nová Kaledonie, Nová Guinea a Nový Zéland).

Vlastní Oceánii tvoří řada ostrovů a ostrůvků Polynésie a Mikronésie, hlavně atolů a sopečných ostrovů (ty dosahují někdy značně vysokých nadmořských výšek, nejvíce na Havaji).

10.2.2 Geomorfologie

Celá Austrálie je tvořena indicko-australskou deskou s převládajícími zarovnanými povrchy. Pro celý kontinent je charakteristická stejná výšková úroveň na velkých plochách (asi 300 m n. m.), převládá reliéf plošných rovin, které jsou zpravidla na okraji pevniny zdviženy. Přes 96 % plochy Austrálie má výšku nižší než 600 m n. m. Nejvyšší bod kontinentu Mt. Kosciuszko má výšku pouze 2230 m. Australská pohoří tedy nedosahují sněžné čáry (ta začíná na Novém Zélandu ve výšce přibližně 2100–2400 m n. m., na Nové Guineji v nadmořské výšce 4400–4800 m). Naopak nejnižším bodem je proláklina Eyreova jezera (–12 m) ve střední části kontinentu. Reliéf Austrálie můžeme výstižně charakterizovat značným zastoupením tabulí, kaňonů, ostrovních hor aj. Z orografického hlediska Austrálii rozdělujeme do čtyř hlavních oblastí: Západoaustralská plošina, Středoaustralská pánev, Jihoaustralská hornatina a Východoaustralské hory (Australské Kordillery).

Geomorfologie

1) Západoaustralská plošina

Tvoří v podstatě celou západní polovinu Austrálie. Převažuje zarovnaný povrch se sedimentárním obalem, především kontinentální pískovce a vápence, které hlavně na jihu tvoří kra-

Západoaustralská plošina

sové útvary. Celá oblast má poměrně malou průměrnou nadmořskou výšku, přibližně 300 m n. m. Převažuje pouštní charakter s největší nevyvinutou říční sítí (řeky, tzv. creeky, vznikají jen v době nejvyšších dešťů).

Vnitrozemí Západoaustralské plošiny: střední část vyplňují pouště, v jihozápadní části jsou typická slaná jezera, která mají charakter saharských šottů a existují dočasně. Pouště zabírají plochu 1 760 000 km² (zhruba polovina Sahary), největší jsou Velká písečná poušť (skutečně písečná, duny vysoké až 30 m), Gibsonova poušť (kamenitý charakter) a Velká Viktoriina poušť (největší australská poušť vůbec, 350 tis. km², část kamenitá, část písečná). Ve střední části je pásmo silně denudovaných zlomových pohoří souhrnně nazvané Středoaustralské ostrovní hory. Středoaustralské ostrovní hory jsou nejvyšší strukturou celé Západoaustralské plošiny. Patří k nim MacDonnellovo pohoří (nejvyšší hora Mount Zeil měří 1531 m) a Musgraveovo pohoří, které je o něco nižší (nejvyšší vrchol Mt. Woodroffe 1435 m). Mezi pohořími se rozkládá písčité rovina, nad níž se zvedají kamenité ostrovní hory a pískovcové věže.

Pro zájemce

Ayers Rock / Uluru se nachází asi 350 km jihozápadně od Alice Springs. Jedná se o velice nápadnou 350 m vysokou horu vystupující z rovinaté plošiny, její průměr se pohybuje okolo 3 km. Z geomorfologického pohledu se jedná o vyzdvíženou trosku původně souvislého pískovcového podloží kambriického stáří, dnešní tvar je dosažen důsledkem větrné a vodní eroze. Červenou barvu způsobují oxidy železa. Jedná se také o kultovní místo domorodců, v jeskyních a na skalních stěnách jejich malby.

Obr. 2 Ayers Rock (Pramen: <http://www.themagazine.ca>).

Na **jihu Západoaustralské plošiny** přechází Velká Viktoriina poušť do Nullarborové krasové tabule. Je to rozlehlá vápencová plošina paleogenního stáří podél Velkého australského zálivu, bezlesá s velice chudou vegetací. Vápence jsou zkrasovělé (jeskyně, závrtky, propasti, podzemní jezera a řeky). U pobřeží se nacházejí 90–150 m vysoké útesy.

Severozápad Západoaustralské plošiny tvoří široký šelf, pobřeží tu přechází postupně v pouštní vnitrozemí. Velká písečná poušť sahá až k pobřeží na tzv. Osmdesátimílovém pobřeží. Severně od Velké písečné pouště se táhne hrástové pohoří Kimberley Plateau. Nejsevernější okraj Západoaustralské plošiny tvoří mírně zvlněná náhorní rovina (vápence a pískovce křídového stáří), tvořící poloostrov Arnhemská země.

Jihozápad Západoaustralské plošiny tvoří 50–80 km široká rovina lemující pobřeží. Z východu je omezena zlomem, podél něhož je vyzdvížen západní okraj kontinentu. Od severu se táhne Hamersleyovo pohoří mezi řekami Fortescue a Ashburton, na něm nejvyšší hora státu Západní Austrálie Mt. Meharry (1249 m). Východně od Perthu se rozkládá Darlingovo pohoří a severně od zálivu krále Jiřího pohoří Stirling Range (Bluff Knoll 1096 m).

2) Středoaustralská pánev

Středoaustralská pánev se rozkládá mezi Západoaustralskou plošinou a Východoaustralskými horami. Celá pánev je příkladem akumulárního reliéfu. Ploché, jednotvárný typ reliéfu většinou nepřesahuje 100 m. Odvodňována je jen menší severní část a na jihu nížina Murray – Darling, většina je bezodtoková. Severní hranicí bezodtoké oblasti je plošina Barkly (600 m) a hřeben Selwyn Range (700 m), jižní pak Greyovo pohoří, vysočina Broken Hill a pohoří Barrier Range. Typická je zde silná eolická činnost, intenzivní mechanické zvětrávání, pouštní klima a krátké creeky. V centrální části se nacházejí artéské pánve (nejvíce na světě), které tvoří rozsáhlou sníženinu pokrytou křídovými vrstvami, pod nimiž leží jurské pískovce, jež tvoří hlavní zvodnělou vrstvu. Zdrojnicí pro tuto oblast jsou svahy východoaustralských hor. Velká artéská pánev má plochu téměř 1,5 mil. km².

Středoaustralská pánev

3) Jihoaustralská hornatina

Rozkládá se na jihozápadním okraji Středoaustralské pánve mezi východním pobřežím Velké australské zátoky a nížinou při řekách Murray a Darling. Jedná se o hrástové pohoří poledníkového směru, složené ze žul, rul a staropaleozoických hornin. Nejvyšší částí je na severu ležící pohoří Flindersovo s nejvyšším vrcholem St. Mary Peak (1189 m), na jihu k němu přiléhá pohoří Mt. Lofty Range (do 700 m). Západní hranicí Jihoaustralské hornatiny je tzv. Velký jihoaustralský příkop (od Spencerova zálivu k Torrensově jezeru).

Jihoaustralská hornatina

4) Východoaustralské hory

Východoaustralské hory se též označují jako Australské Kordillery. Tento název je ale značně nevhodný, protože geologicky spíše odpovídají Apalačskému pohoří, než americkým Kordillerám, které byly na rozdíl od australských paleozoických vyvrásněny až v paleogénu a neogénu. Východoaustralské hory se táhnou podél celého východního pobřeží kontinentu, od Yorského poloostrova po Tasmánii ve vzdálenosti 80–100 km od pobřeží. Šířka, která se směrem k jihu zvětšuje, se pohybuje mezi 80 a 160 km a průměrná nadmořská výška je 950 m. Vznikly hercynským vrásněním, v paleogénu a neogénu byly rozlámány do několika skupin, jednotlivé bloky pak byly různě posunuty a pohoří tím bylo zmlazeno. Skladba hornin je převážně prekambriického (jih a sever) a paleozoického stáří (střed). Typická je asymetrie, prudce se svažují k moři, povolna do vnitrozemí.

Východoaustralské hory

Tradičně se člení na 5 skupin (od severu): oblast mezi Yorským poloostrovem a Brisbane, oblast mezi Brisbane a Newcastle, oblast mezi Newcastle a jižním pobřežím, okolí Melbourne a Tasmánie.

První skupinu tvoří **oblast mezi Yorským poloostrovem a Brisbane**. Horské pásmo se zde táhne v délce přibližně 2000 km. Na Yorském poloostrově výšky dosahují jen do 500 m, jižně od Cairnsu leží nejvyšší hora skupiny Mt. Bartle Frere (1622 m). Pásmo se zde dělí na dvě větve, Velké předělové pohoří a pobřežní pásmo, mezi oběma větvemi se rozkládá rozsáhlá plošina.

Druhá skupina leží v oblasti **mezi Brisbane a Newcastle**. Pohoří se zde zužuje, typické stolové hory rozčleněné kvartérní erozí, ke kterým patří Novoanglické hory (320 km paralelně s pobřežím, výšky 900–1500 m) a Liverpoolské hory (kolmo k pobřeží, čedičové).

Třetí horská skupina **od Newcastle po jižní pobřeží** zaujímá poledníkový směr s průměrnou nadmořskou výškou okolo 1000 m n. m. Nejvyšší částí tvoří Modré hory (na západ od Sydney, podkladem silurské vápence, jsou zde sopečné výlevy) a Australské Alpy. Australské Alpy opět poněkud „matou názvem“, jde o vyzdviženou parovinu, proto jsou naprosto nepodobné evropským Alpám. Jejich nejvyšší část se označuje jako Snowy Mountains, v nich

leží již zmíněná hora Mt. Kosciuszko (2230 m). Název odpovídá skutečnosti, že jde o jediné pohoří na kontinentu, které má souvislou sněhovou pokrývku (2–3 měsíce v zimě).

Čtvrtá skupina v okolí Melbourne začíná u pramenů řeky Goulburn a táhne se rovnoběžkovým směrem až k 142° v. d. Od východu k západu se snižuje (z 1500 m na 600–800 m). Hory této skupiny nevytvářejí delší souvislé hřebeny. Podél 38° j. š. se rozkládá 40–100 km široká Velká Viktoriina nížina, tvořená paleogenními pískovci.

Do páté skupiny patří pohoří ostrova Tasmánie, ta byla vyvrásněna v paleozoiku a během doby silně denudována, dnes mají charakter náhorních rovin. Horské hřebeny dosahují průměrné výšky 1200 m n. m. Ve střední části ostrova se rozkládá velká Centrální plošina, nad níž se zvedají horské vrcholy s nejvyšším bodem Tasmánie Mt. Ossa (1617 m).

10.2.3 Klima

Klima Austrálie svojí polohou náleží do pásma tropického (zhruba 2/5 pevniny) a do pásma subtropického (zhruba 3/5 pevniny). Poloha v nízkých zeměpisných šířkách způsobuje silné zahřívání pevniny. V úzkém pobřežním pruhu se uplatňuje vliv oceánu, který snižuje teplotní rozdíly. Srážky přináší hlavně východní větry, většina jich vypadne na svazích Východoaustralských hor, západně od tohoto horského pásma proto převládá kontinentální podnebí. Každých 2–7 let se v Austrálii projevuje El Niño spojené s dočasným obrácením cirkulace vody a vzduchu v Tichém oceánu. Rovnoměrné rozložení teplot je narušené pouze v horských oblastech. Nejteplejší oblasti se nachází na západním pobřeží, kde teploty v lednu dosahují až 35 °C, naopak nejchladnější oblastí je jihovýchod pevniny, kde v zimě klesá teplota pod bod mrazu. Jižní polovinu Austrálie (včetně Tasmánie) charakterizují teplá léta a mírné zimy, směrem na sever se rozdíly mezi ročními obdobími stírají. Austrálie má ze všech pevnin na jižní polokouli nejsušší vnitrozemí, typické jsou zde horké dny a chladné noci. Roční srážkový průměr je pouze 430 mm, nejvíce srážek je na severovýchodním pobřeží (3500 mm). V severní části Austrálie je nejvíce srážek v létě, v jižní části v zimě. Sníh padá jen v nejvyšších polohách Australských Kordiller na jihovýchodě Austrálie. Zvláštností australského podnebí jsou prudké lijáky, při nichž za velice krátkou dobu dojde k naplnění „creeků“ a ze suchých koryt se stávají velké řeky, zaplavující rozsáhlé plochy údolních nížin. Tíživý nedostatek srážek (dlouhá sucha trvající i několik let) a nerovnoměrné rozložení srážek je problém australského zemědělství. Tropické cyklony, vyskytující se na západním i východním pobřeží také značně ovlivňují podnebí Austrálie. Nejčastěji se vyskytují od prosince do dubna a obvykle přinášejí prudké srážky. Tyto ničivé uragány vznikají nejčastěji na západním pobřeží Arnhemské země, podél severozápadního pobřeží se obracejí k jihu a přes celou pevninu procházejí až k Velkému australskému zálivu.

10.2.4 Hydrologie

Hydrologie Charakteristickým rysem australské říční sítě je její nerovnoměrné rozložení a velká proměnlivost vodních stavů, což úzce souvisí s proměnlivostí srážek. Nízká nadmořská výška způsobuje nedostatek stálých zdrojů vody (pohoří nejsou zaledněna a sněhem jsou pokryty jen nejvyšší vrcholky Australských Alp a pohoří Tasmánie v zimě po dobu 2–3 měsíců). Pevninu tvoří z 60 % bezodtoké oblasti a oblasti bez hydrografické sítě, zbývajících 40 % náleží převážně (3/4) do úmoří Indického oceánu a (1/4) do úmoří Tichého oceánu. Rozvodní čára probíhá po hřebenech Východoaustralských hor.

Rozsáhlé oblasti bez odtoku k moři vyplňují celou střední a částečně i jižní část Středoaustralské pánve a také východní část Západaustralské plošiny. Celá bezodtoká oblast se vyznačuje vnitřním odtokem s řídkou sítí periodických toků (creeků), jejichž síť se sbíhá v pánvi Eyreova jezera. Jezera jsou spíše většími či menšími solnými pánvemi, z nichž největší je právě jezero Eyreovo (nazývané též „mrtvé srdce Austrálie“), v období sucha se vod-

ní plocha jezera rozpadá na řadu malých jezírek a převážná část jezerní pláně je pokryta až 1m silnou solnou kůrou. Podobný charakter má i Torrensovo jezero. Nejvýznamnějším tokem této oblasti je řeka Finke. Ze všech oblastí s odtokem k moři považujeme za nejvýznamnější systém povodí řek Murray a Darling (Murray-Darling 3 490 km). Řeku Murray s délkou 2 520 km můžeme srovnávat s veletoky jiných světadílů, pramení nedaleko vrcholu Mt. Kosciuszka a ústí do Indického oceánu. Řeka Darling (2 720 km) je sice delší než Murray, teče však periodicky a v určitém období dokonce částečně vysychá. Další systém tvoří východní svahy Východoaustralských hor, z nichž do Tichého oceánu stéká řada stálých řek. Příkladem jsou řeky Burdekin a Fitzroy, které jsou navíc důležitými hospodářskými řekami, protože jsou na svém dolním toku splavné i pro námořní lodě. Další větší řeky stojící za zmínku jsou např. Flinders (832 km), která je nejdélsí a nejmohutnější řekou ústící do Carpentarského zálivu. Nejmohutnější řekou severozápadní Austrálie je Fitzroy, pramenící v pohoří krále Leopolda. Největší řeka západního pobřeží je Swan River (zvaná také jako „Labutí řeka“), dlouhá 390 km s důležitým přístavem Perth – Fremantle. Jižní pobřeží neprotíná ani jedno říční ústí, příčinou jsou nízké srážky a geologický podklad Nullarborské krasové tabule, kde dochází k vsaku vody do podzemí.

Pro zájemce: Fitzroy River(s)

Pokud jste četli předchozí odstavec pozorně, asi jste si všimli, že v něm byla dvakrát – a na různých „konicích“ Austrálie – zmíněna řeka Fitzroy. Nejde o omyl, v obou případech byla dokonce řeka pojmenována po osobě s příjmením FitzRoy – kratší z obou řek (v Queenslandu) podle bývalého koloniálního guvernéra Charlese FitzRoye, delší (v Západní Austrálii) podle viceadmirála Roberta FitzRoye, účastníka Darwinových vědeckých výprav.

10.2.5 Pedologie

V Austrálii převažují půdy typické pro tropické klima, půdy mírného pásu jsou pouze v horských oblastech jihovýchodní Austrálie a na Tasmánii. Půdy jsou rozmístěny přibližně v šířkových pásech, k narušení dochází pouze ve východní části kontinentu v oblasti Východoaustralských hor. Zóna podzolových půd zabírá právě oblast Východoaustralských hor, jihozápadní oblast kontinentu a Tasmánii. Červenohnědé půdy a červenice na vápencích nacházíme na středním toku Murray-Darling a také na jihozápadě kontinentu (sezónní srážky). V této oblasti také nacházíme lehké, světlé, vápnité půdy, které jsou chudé na humus. Značně rozšířené jsou v Austrálii šedé a hnědé půdy (xerosoly), které lemují oblasti pouští a polopouští ve střední a západní části kontinentu. Pouštní a polopouštní půdy (arenosoly – půdy na písčitém substrátu) vyplňují rozlehlé oblasti střední a západní Austrálie. Rozdělujeme je do dvou podtypů, sypká pouštní půda a pouštní kůry, ty jsou pro Austrálii typické (10–15 % rozlohy kontinentu). V severních oblastech se v důsledku vymývání vytvořily oblasti lateritových půd, které představují spodní stmelenou vrstvu starých plošin.

Pedologie

10.2.6 Biogeografie

Australská květena a zvířena je velice svérázná, s vysokým podílem endemitů (místní druhy, které žijí jen zde). Charakter fauny a flóry má hned několik příčin, dlouhodobou izolaci kontinentu (květena a zvířena se vyvíjela zcela samostatně), rozmanité životní prostředí, značné rozdíly v horninách a klimatu a rozmanitost reliéfu a půd. Rozmístění vegetace je závislé především na klimatických podmínkách a samozřejmě také na dostatku srážek. Sever a severovýchod kontinentu zaujímá pás tropických deštných lesů, které přecházejí v lesy subtropické na východním pobřeží. Směrem do vnitrozemí na pás tropických deštných lesů navazuje pás savan, s vysokou trávou (až 2 m).

Biogeografie

V Austrálii najdeme až 25 000 druhů vyšších **rostlin**, z nichž asi 75 % jsou rostliny endemické, které se liší od forem rostoucích v Euroasii, Africe nebo Americe. V kvartéru došlo při snížení mořské hladiny k „invazi“ nastěhování rostlin z ostrovní jihovýchodní Asie a Nové

Guineje. Také mnoho druhů rostlin, rostoucích v dnešní Austrálii, bylo na kontinent zavlečeno Evropany a posléze zde zdomácněly. Zřejmě nejtypičtějšími dřevinami Austrálie jsou blahovičnický (Eucalyptus), jichž tu roste stovky druhů. S dalších rostlin např. akácie (u nás známe jako mimózu), kaktus opuncie aj. Lesy zaujímají jen asi 5 % celkové plochy kontinentu.

Na zeměpisné rozšíření australské **fauny** má velký vliv rozdílnost podnebí a vegetačního krytu. Značné rozdíly lze pozorovat mezi západní a východní Austrálií, které lze vysvětlit rozsáhlými pustinami oddělující obě části kontinentu. Typickou zvláštností australské zvěře je nedostatek vyšších savců, pouze psovité šelma dingo, o němž se předpokládá, že přišel do Austrálie s prvními lidmi a zdivočel zde (působí velké hospodářské ztráty, loví ovce a jehňata). Naopak do silně rozšířené skupiny patří nižší savci – vačnatci a ptakořitní. Vačnatci jsou dokonale přizpůsobení místním životním podmínkám. Ve více než 100 druzích žijí v korunách dešťových stromů, v travnatých savanách a stepích, pronikli i do horských oblastí a někteří se přizpůsobili životu ve vodě. Společné rysy vačnatců jsou ve vnitřní stavbě a způsobu rozmnožování. Mají vak, jehož funkce je především ochranná. Mezi vačnatce patří nejtypičtější australští býložravci klokani (více než dvě třetiny všech vačnatců, klokán rudý může měřit až 2 m), medvídkovité koaly (žijí se výhradně listy blahovičnicků), vombati a vačice, vačnaté poletuchy, vačnatí veverovci, masožraví vačnatci, kunovci aj. Na Tasmánii žijí draví vačnatci, vlkovec psovitý zvaný tasmánský tygr nebo ďábel medvědovitý. Další významnou skupinou jsou ptakořitní, např. ježura australská či ptakopysk podivný. Přestože se jedná o savce, jejich mláďata se líhnou z vajec. Jedním z nejbohatších ekosystémů je Velký bariérový útes, který poskytuje útočiště stovkám druhů ryb a je tvořen až 400 druhy korálů. Nachází se zde více než sedm set druhů ptáků, přes pět set druhů plazů a obojživelníků, více než 20 000 druhů ryb a nejméně 65 000 popsáných druhů hmyzu. Ptactvo je v Austrálii tvořeno z 95 % endemity. K nejtypičtějšími ptákům patří papoušci, kteří se zde vyvinuli od obřího kakadu arového až po drobné korely a andulky. V chladnějších oblastech Austrálie můžeme spatřit nelétavé běžce, např. emu hnědého (největší australský pták) a pralesního kasuára přilbového. Menší ale neméně zajímavý je nelétavý pták kiwi. Z ostatních druhů jmenujme kurovitě ptáky tabony, okolí vod zdobí mimo jiné i volavky a ibisové. V Austrálii žije na 700 druhů plazů. Na tropickém severu žijí krokodýli (krokodýl mořský a krokodýl Johnstonův), také se na kontinentu nachází více než 200 druhů hadů a početné druhy ještěrek a ještěřů (agamy, moloch ostnitý, varani, různé druhy gekonů).

Květena a zvěř Austrálie je v současné době silně ohrožena lidskou činností. Po příchodu do Austrálie začali Evropané zasahovat do původního přírodního prostředí, docházelo k bezohlednému kácení lesů (pastviny, pole), vybití zvěře a zavlečení nových druhů (zejména domácí zvířata). Velmi dobře se v Austrálii aklimatizoval polní králík, rychle se rozšířil, až nakonec zaplavil celou Austrálii. Obdobných případů lze uvést více: vodní buvoli, velbloudi, zdivočelí domácí koně, lišky či vrabci. Ze zavlečených rostlin byl „problématický“ hlavně kaktus opuncie dovezený z tropické Ameriky (rozšířil se hlavně v Queenslandu). Problém se zavlečenými druhy je zde tedy velice zřetelný. Jednou z hlavních příčin je skutečnost, že před příchodem člověka zde nebyly žádné šelmy ani velcí býložravci, takže zdejší příroda není k jejich působení přizpůsobena (mnozí ptáci ztratili schopnost létat, rostliny většinou nemají trny apod.).

10.3 Historie osídlování Austrálie a Oceánie

Historie osídlení První lidé osídlili Austrálii z Asie asi před 50–60 tis. lety (přes Guineu) pomocí rybářských člunů a to ve dvou vlnách, v první vlně Tasmánci (vyhlazeni po evropské kolonizaci), v druhé vlně Australci. Přes bohatou kulturu a mytologii, civilizace za ostatními kontinenty značně zaostává. V jihovýchodní části kontinentu okolo Lake Mungo byly objeveny nejstarší lid-

ské pozůstatky (až 60 000 let staré). Evropanům nebyla už ve starověku cizí myšlenka na existenci Jižní neznámé země, obývat ji měli protinožci, tzv. Antipodi (šlo ale jen o dohady, resp. intelektuální spekulace). Fernão Magalhães při své plavbě kolem světa (1519–1522) objevil v Tichém oceánu některé atoly v Polynésii a prokázal možnost západní cesty na Filipíny (tam r. 1521 zabit domorodci).

Objevné cesty ze západu: roku 1606 Holanďan **Willem Janszoon** přistál na australské pevnině (poloostrov York), myslel, že jde o část Nové Guineje (objev byl Holanďany utajen). Po roce 1611 pak byly postupně objevovány úseky západního pobřeží. Roku 1642 **Abel Tasman** objevil Tasmánii, Nový Zéland, Tongu, Fidži a Bismarckovo souostroví, objevy kartograficky dobře zpracoval. V 17. století objevili Holanďané značnou část pobřeží Austrálie (především západ), území nazvali Zuidlandt, svou kolonii pak Nové Holandsko, ale kvůli nehostinnosti objevených oblastí neměli velký zájem o kolonizaci.

Objevitelské cesty

Cesty z východu probíhaly souběžně s holandskými objevy na západě. Roku 1606 Španěl **Luis Vaez de Torres** prozkoumal severní pobřeží Torresova průlivu a dokázal, že Nová Guinea není součástí předpokládané Jižní pevniny (i tento objev byl ale Španělskem utajen). **James Cook** po plavbě přes Tahiti a Nový Zéland roku 1770 objevil východní pobřeží Austrálie a území pojmenoval Nový Jižní Wales a formálně zabral pro britskou korunu (při dalších plavbách objevil Novou Kaledonii a Havaj, tam zabit domorodci).

V roce 1783 musela britská vláda uznat nezávislost Spojených států, tím pro své trestance potřebovala novou kolonii a vhodné místo našli v Austrálii. Roku 1788 přistála první flotila v zátocě Port Jackson, tam bylo založeno město Sydney a vyhlášena britská kolonie Nový Jižní Wales. Britové začali dovážet a zakládat chov ovcí (merino) a r. 1870 se začíná vyvážet vlna (rozvoj místního textilního průmyslu byl ale Anglií potlačován). Postupně vznikají další nové samostatné kolonie, vždy kolem dominantního přístavního města: 1825 Tasmánie, 1829 Západní Austrálie. Z Nového Jižního Walesu vyčleněny: 1836 Jižní Austrálie, 1851 Victoria a 1859 Queensland. Většinou se původně jednalo o trestanecké kolonie, pouze Jižní Austrálie měla od počátku pouze dobrovolné osadníky. V polovině 19. století byla poblíž Melbourne objevena ložiska zlata a zlatá horečka měla za následek prudký příliv přistěhovalců, zlatokopů z celého světa. Austrálie v té době zažívá obrovský příliv Evropanů. Od šedesátých let 19. století nastává bouřlivý rozvoj zemědělství, vzrůstají plochy oseté dovezenou pšenicí. Vzniká také první železniční trať a pozornost kolonizátorů se obrací do vnitrozemí. Do roku 1868 byly postupně zastaveny transporty trestanců a země se stává atraktivní pro svobodné imigranty. V roce 1901 došlo ke spojení jednotlivých australských kolonií v jednotný státní celek Australský svaz a tím byly vytvořeny předpoklady k dalšímu hospodářskému rozvoji.

Nový Zéland byl osídlen Maory z Polynésie mezi 8. a 14. stoletím. Pro Evropu byl „objeven“ velmi pozdě. Až v roce 1840 vzniká první stálá evropská osada Wellington. Častá maorská povstání byla krutě potlačena, roku 1907 udělen statut dominia a 1931 vyhlášení faktické nezávislosti (Westminsterský statut).

Koloniální historie **Oceánie** odrážela mocenský vývoj v Evropě a ve světě (časté změny koloniální správy) a na rozdíl od Austrálie a Nového Zélandu nepocítila masový příliv Evropanů. Nezávislost získávají státy v Oceánii postupně od 60. let 20. století (Papua Nová Guinea 1975).

10.4 Australský svaz

10.4.1 Politické uspořádání

Politické uspořádání

Koncem 19. stol. byl kontinent rozdělený na 6 kolonií a začíná se uvažovat o sjednocení vnitřních předpisů a politik (poštovní služby, rozdílný rozchod železnic, celní překážky aj.). Po referendu o spojení kolonií královna Viktorie roku 1900 podepisuje ústavu a 1. 1. 1901 vzniká Australský svaz (Australské společenství) jako britské dominium (v té době 5 mil. obyvatel). Otázka stanovení hlavního měst (Sydney nebo Melbourne) byla vyřešena „třetí cestou“. V letech bylo 1913–27 vybudováno na půli cesty mezi rivaly nové hlavní město Canberra (do té doby přechodně metropolí Melbourne). Roku 1931 byla vyhlášena faktická nezávislost (Westminsterským statutem se stávají dominia plně nezávislými státy, platnost pro Austrálii od roku 1942). Ústava byla přijata r. 1986 a tím byly zrušeny poslední ústavní vazby na Spojené království.

Struktura státní moci vychází z britského modelu, ale s vlivy USA. Hlavní město a zároveň sídlo vlády a parlamentu je Canberra. Systém vlády je zde třístupňový, tvoří ho federální parlament, šest parlamentů federálních států a místní úřady státní správy. Parlament se skládá ze tří částí, z Poslanecké sněmovny (150 poslanců volených na 3 roky, povinně preferenční většinový volební systém), Senátu (76 senátorů – 12 z každého státu a po 2 z teritorií, typ systému poměrného zastoupení zaručuje rovnost členů federace) a královny (formálně schvaluje zákony, v praxi královnu zastupuje generální guvernér).

Ve volbách zde spolu soupeří v podstatě systém 2 stranických seskupení: prvním je Australská labouristická strana (sama sebe označuje za stranu „demokratického socialismu“, v praxi prosazuje sociálně demokratické hodnoty levého středu a též výrazně proekologická opatření) a druhým dlouhodobá koalice Liberální strany Austrálie (konzervativně-liberální strana pravého středu) a Národní strany Austrálie (původně výrazně agrární strana, voličská základna je na venkově).

Australská federace sestává z šesti států a tří teritorií (2 z nich jsou samosprávná, třetí je prakticky neobydlené).

Tab. 3 Administrativní dělení Austrálie

území	hl. město	počet obyvatel (tis., 2012)	rozloha (km ²)
Státy (zkratka):			
Jižní Austrálie (SA)	Adelaide	1 651	983 482
Nový Jižní Wales (NSW)	Sydney	7 273	800 642
Queensland (Qld)	Brisbane	4 560	1 730 648
Tasmania (Tas)	Hobart	512	68 401
Victoria (Vic)	Melbourne	5 603	227 416
Západní Austrálie	Perth	2 451	2 529 875
Teritoria:			
Jarvis Bay	–	0,4	70
Severní teritorium (NT)	Darwin	222	1 349 129
Teritorium hl. města (ACT)	Canberra	373	2 358
celkem		22 645	7 692 021

Federální vláda spravuje ještě několik zámořských teritorií, mezi ně řadíme Norfolk (těší se široké autonomii), Vánoční ostrov, Kokosové ostrovy a několik neobydlených ostrovních skupin: Ashmorův ostrov a Cartierovy ostrovy, Ostrovy Korálového moře, Heardův a MacDonaldivy ostrovy a Australské antarktické teritorium.

Federace je z našeho pohledu „slabá“, pravomoci členských států jsou poměrně rozsáhlé, např. oblasti školství, soudnictví, policie, dopravy, místní samosprávy, aj. Podobné postavení mají i Severní teritorium a Teritorium australského hlavního města, zde ale na rozdíl od států může federace měnit jejich legislativu.

10.4.2 Obyvatelstvo

Austrálie má rozlohu jako téměř celá Evropa, ale žije zde pouze necelých 23 mil. obyvatel. Především u jihovýchodního pobřeží mezi městy Adelaide a Brisbane sídlí více než 75 % veškeré populace a dokonce více než polovina Australanů obývá pouze tři městské aglomerace (Sydney, Melbourne a Brisbane). Celkové rozložení obyvatelstva je mimořádně nerovnoměrné, tři čtvrtiny kontinentu jsou neobydleny. Austrálie také vykazuje vysoký stupeň marinity (3/4 obyvatel žije do 50 km od pobřeží).

Obyvatelstvo

Do 60. let 19. století rostlo obyvatelstvo hlavně díky přistěhovalectví. Země byla až do roku 1972 otevřena pouze pro bělochy, imigrantům z Asie bylo přistěhovalectví ztěžováno povinnými zkouškami z některého evropského jazyka, naopak přistěhovalectví z Británie bylo podporováno (zaplacení cesty, 5leté daňové prázdny atd.). Popsaný systém se označoval jako politika „bílé Austrálie“. V roce 1972 byla politika bílé Austrálie ukončena, dnes je podporován multikulturalismus a realizují se projekty na zlepšení mezirasových vztahů. Preferovanou skupinou jsou vzdělaní imigranti, ale roční kvóty zahrnují i rodinné příslušníky a uprchlíky.

Jen po 2. světové válce imigrovalo do země přes 6 mil. obyvatel (26,8 % současných obyvatel se narodilo v zámorí). V roce 2010 byly mezi obyvateli narozenými v zámorí nejpočetnější skupiny lidí narozených ve Spojeném království, Novém Zélandu, Číně, Indii, Itálii a Vietnamu.

Podobně jako ve většině vyspělých zemí se stává problémem stárnutí populace, proces je ale zpomalen migrací (stěhují se hlavně mladí lidé). Z Etnicko-rasového hlediska silně převažují běloši (kolem 80 %, hlavně Evropané), zbytek tvoří hlavně Asiaté, asi 2,5 % připadá na domorodce. Ve sčítáních (naposled v roce 2011) se zjišťuje i tzv. etnický původ, jednotlivě se může hlásit ke dvěma původům současně. Nejpočetnější je anglický původ (36,1 %), následuje australský (35,4 %), irský (10,4 %), skotský (8,9 %), italský, německý, čínský, indický, atd. Přistěhovanci z Evropy se zpravidla rychle začleňují do většinové společnosti, vědomí etnického původu si ale mohou uchovat i několik generací.

Dominantním jazykem a také úředním je angličtina. Ta je mimořádně územně homogenní (prakticky neexistují nářeční rozdíly) a má blíže k anglické a kanadské angličtině než k angličtině americké. Náboženství odpovídá složení přistěhovalců, při sčítání v roce 2011 tvořili katolíci 25,3 %, anglikáni 17,1 %, ostatní křesťané 18,7 %, buddhisté 2,5 % a muslimové 2,2 % obyvatel. Zhruba třetina lidí je nábožensky indiferentní.

Jak již bylo uvedeno, obyvatelstvo se mimořádně silně koncentruje do velkých měst. Mezi nejvýznamnější aglomerace patří:

Velká města

- **Canberra:** vybudování nového hlavního města je výsledkem sporů mezi Sydney a Melbourne o statut svazového hlavního města. Pro město bylo v roce 1908 vybráno místo mezi oběma rivaly. Následovala mezinárodní architektonická soutěž. Urbanistický plán města vycházel z konceptu zahradního města, do intravilánu byly zahrnuty rozsáhlé segmenty přírodní vegetace, proto bývá Canberra někdy označována jako „bush capital“. Federální úřady se do města přestěhovaly 9. 5. 1927, kdy byla otevřena prozatímní budova parlamentu a dnes má Canberra kolem 300 tis. obyvatel.

- **Sydney:** založeno roku 1788 (první evropské sídlo na kontinentě). V aglomeraci žije přibližně 4,3 mil., ve vlastním městě jen 152 tis. obyvatel. Sydney je hlavním městem Nového Jižního Walesu a druhým největším přístavem Austrálie. Je hlavním finančním centrem země (sídlo největších společností a burzy), a také turistickou destinací světového významu (příjemné podnebí, v okolí hory, známá budova opery, řada kulturních a sportovních akcí – např. letní olympijské hry v roce 2000). V centru města se koncentrují obchodní a kulturní aktivity, typická je moderní architektura a výškové budovy.
- **Melbourne:** založeno roku 1835 svobodnými osadníky, k rozvoji došlo až během zlaté horečky ve Victorii. V poslední třetině 19. století bylo dokonce nejlidnatějším městem kontinentu (poté opět Sydney). Jako tehdy nejlidnatější město bylo hlavním městem Austrálie před dostavbou Canberru. V aglomeraci žije 3,7 mil. obyvatel. Kulturní a sportovní centrum země (letní olympijské hry 1956).
- **Brisbane:** je jedním z nejrychleji rostoucích australských milionových měst (cíl vnitrostátního stěhování). Je správním střediskem Queenslandu. Založeno bylo roku 1824 jako trestanecká kolonie. Brisbane je zároveň důležité průmyslové město (ložiska černého uhlí), finanční a dopravní středisko, ve městě se nachází námořní přístav a mezinárodní letiště.
- Město **Perth** bylo založeno roku 1829 v ústí řeky Swan pro svobodné osadníky. V aglomeraci žije 1,5 mil. obyvatel a zahrnuje 34 správních jednotek, vlastní Perth má jen 13,5 tis. obyvatel.
- Město **Adelaide** bylo založeno roku 1836 v zálivu Sv. Vincence „na zelené louce“ jako hlavní město plánované kolonie pro svobodné osadníky, městu chybí „trestanecká“ tradice. V aglomeraci žije přibližně 1,1 mil. obyvatel a oproti ostatním městům má pomalejší růst.

10.4.3 Hospodářství

Vývoj hospodářství

V 19. století byla Austrálie hlavním dodavatelem vlny pro britský průmysl. Probíhal vývoz potravin do Evropy, hl. ovoce, hovězí a skopové maso, mléčné výrobky. Koncem 19. stol. vznikaly důlní podniky (investice britského kapitálu). 20.–60. léta 20. století přinesla postupné přeorientování na nové trhy (omezen vliv Britů, ale zůstala orientace na Evropu a USA). Zvyšující se industrializace nahrazovala dovoz spotřebního zboží (vysoké dopravní náklady). Rozvoj hutnictví a zbrojního průmyslu, textilního průmyslu, potravinářství (konzervárny, mlýny, pivovary). Velkým hospodářským impulzem byla 2. světová válka, při níž kontinent nebyl až na drobné výjimky přímo postižen boji. Důsledky protekcionismu ve 20.–60. letech byla orientace na 2 vrstvy ekonomiky, na export surovin (zemědělské i přírodní, podobné jako v rozvojových zemích) a na zpracovatelský průmysl (řada státních podniků, často neefektivní a nekonkurenceschopný). Tento systém ovšem v 70.–80. letech zkolaboval (nižší ceny surovin na světových trzích, ztráta tradičních trhů v Británii a Evropě v důsledku rozšíření EU, pokračující populační růst a mezinárodní tlak na otevření ekonomiky). Dochází proto k obratu exportu na východní Asii (nalezení nových trhů pro australské suroviny ve východní Asii, hlavně Japonsko). Hodnota exportu nerostných surovin přesáhla export zemědělských surovin. Od krize počátkem 90. let zažívá Austrálie příznivý hospodářský vývoj (růst HDP 3–4 % ročně)

Australské zemědělství

Zemědělství

V zemědělství je zaměstnáno 3,6 % obyvatel (cca 350 tis. lidí). Do 50. let mělo rozhodující podíl na tvorbě HDP a až 80% podíl na vývozu, dnes už vytváří jen 3 % HDP. Obděláváno je

6 % rozlohy, většina produkce jde na vývoz. Austrálie se řadí mezi přední vývozce vlny a pšenice. Pro rostlinnou výrobu je k dispozici 2,5 % rozlohy, z toho 56,5 % pro pšenici a 16 % pro ječmen. V Austrálii je mnoho smíšených farem, kde je rostlinná i živočišná výroba. Průměrná rozloha těchto farem je asi 500 ha. Obilný pás se nachází při západních svazích Australských hor, sklizeň závisí na srážkách. Jihovýchod a jih Austrálie je význačnými oblastmi pěstování ječmene (pivovarnictví). V povodí Murray a Darling se také nacházejí oblasti pěstování rýže. Z technických plodin má významné zastoupení cukrová třtina (9. místo na světě, většina pro vývoz), bavlník, tabák a chmel. Ovocnářská oblast je především Victorie (Murray), jablka, hrušky, meruňky a Queensland, ananas, banány. Pro vývoz zemědělských produktů má značný význam i výroba vína, která však v posledních letech stagnuje. Nejdůležitější vinařské oblasti jsou v Jižní Austrálii (Barossa Valley), Victorii (Sunraysia) a Novém Jižním Walesu (Hunter Valley). Vyrábí se hlavně chardonnay, shiraz a cabernet sauvignon. Chov ovcí má silnou historii (již od konce 18. století) a je zaměřen na vlnu. Významný je i vývoz živých ovcí do Asie. Největší oblasti chovu jsou jižní Austrálie a západní svahy východoaustralských hor vyjma Yorského poloostrova. Rozmach skotu nastal hlavně v 19. století, soustředěn je v Severním teritoriu a Queenslandu (odtud se maso z 80 % vyváží). Chov prasat hlavně pro domácí potřebu. Významný i chov koňů, ten je spojen s chovem ovcí. V současnosti pokles chovu a využití koňů pro sport. Doposud méně ekonomicky významné odvětví je rybolov, ale potenciál pro růst má značný, vyváží se krevety a tuňáci.

Průmysl Austrálie

Austrálie disponuje značnými zásobami fosilních paliv i minerálů, nachází se zde jedno z největších ložisek železné rudy a bauxitu na světě (velká část kontinentu byla opakovaně metamorfována, což přináší bohatství nerostů) a tím se dostává na přední příčky v exportu a produkci těchto i dalších významných nerostných surovin.

Průmysl

Austrálie je největším světovým producentem hliníku a bauxitu, ilmenitu, rutilu, zirkonu a tantalu. V těžbě uranu, železné rudy, zinku a niklu je také na předních místech. Souhrnnou hodnotou těžby je Austrálie 5. na světě, bez zahrnutí paliv 3. největší na světě. Mezi hlavními odběrateli surovin jsou Japonsko, USA a Jižní Korea.

Železná ruda má dnes 4 hlavní oblasti těžby, ložiska jsou hlavně v západní Austrálii (95 % zásob). Nejbohatší oblastí je sever a západ západní Austrálie, jih Jižní Austrálie, sever Severního teritoria a severozápad Tasmánie. Těžba železné rudy má 20% podíl na celkové hodnotě produkce těžebního průmyslu. Do 50. let těžba pro domácí trh (snaha chránit ložiska, embargo na vývoz). V roce 1963 zrušení embarga, podepsána dlouhodobá smlouva s Japonskem (dnes polovinu těžby odebrává Čína, čtvrtinu Japonsko, zbytek J. Korea, Tchaj-wan, Spojené království). **Bauxit** vzniká zvětráváním paleogenních a neogenních sedimentů v tropickém podnebí, největší ložiska má Yorský poloostrov, další se nacházejí v Severním teritoriu a v Západní Austrálii. V těžbě bauxitu je Austrálie první na světě (kolem 1/3 světové produkce). V těžbě **olovnat-zinkových rud** drží Austrálie také prvenství (20 % PbZn rud se vyváží přímo v surovém stavu, hlavní odběratelé Japonsko a USA). **Černé uhlí**: Austrálie je největší světový exportér, cca 400 mil. tun, 9 % světové produkce (ale téměř 30 % světového exportu). Největší naleziště v pánvích kolem Sydney a Brisbane (vývoz do Japonska, Jižní Koreje a na Tchaj-wan). Ve stejných oblastech se nacházejí také ložiska hnědého uhlí.

Austrálie nemá velké zásoby ropy, vlastní těžba pokrývá 70 % spotřeby. Nejvíce nalezišť leží při pobřeží Západní Austrálie (55 % australské těžby). S Východním Timorem má Austrálie společný projekt na využití ložisek v Timorském moři. Austrálie těží i uran (30 % světových zásob a 10 % světové těžby), veškerá ruda se exportuje.

Zpracovatelský průmysl svou strukturou odpovídá ostatním vyspělým průmyslovým zemím. Výrazněji rozvíjet se začal až po 2. světové válce, souviselo to s dostatkem kvalifikované

pracovní síly. Hutnictví se rozvinulo hlavně v okolí Newcastleu, pobřeží Spencerova zálivu a okolí Perthu. Austrálie má jednu z nejvyšších spotřeb elektrické energie na světě, hlavně díky zpracování Al (87 % tepelné, 13 % vodní, jaderná není).

10.5 Oceánie

Oceánie představuje asi 10 000 ostrovů, s celkovou rozlohou přibližně 1,3 mil. km² a počtem obyvatel okolo 10 mil. Většina ostrovů se nachází v tropickém pásu. Z geologického hlediska je rozdělujeme na sopečné nebo korálové. Sopečné ostrovy představují Mariany, Samoa a Společenské ostrovy, naopak korálovými ostrovy jsou Karolíny, Kiribati a Marshallovy ostrovy. Pozůstatek pevninského mostu představuje Melanésie (reliéf tektonický, sopečný a korálový). Etnické složení obyvatelstva je různorodé, představují ho Melanésané, Mikronésané, Polynésané, Papuánci, Evropané, Číňané aj. Z přírodních zdrojů stojí za zmínku rybolov, nerostných surovin je obecně málo (Melanésie: nikl, chrom, zlato, měď, Nauru: fosfáty). Oceánie má také dopravní a strategický význam, ten ale v posledních desetiletích upadá (modernější letadla již nepotřebují mezipřistání na ostrovech, řada vojenských základen byla vyklizena).

Oceánie se zpravidla člení na 3 celky:

10.5.1 Melanésie

Melanésie („Černé ostrovy“) má rozlohu 940 tis. km² a přibližně 7,5 mil. obyvatel. Zahrnuje dva ostrovní oblouky, Novou Guineu, Novou Kaledonii, o. Loyalty a Bysmarckovy o., Šalomounovy o., Santa Cruz, Nové Hebridy a Fidži. Politicky je Melanésie rozčleněna na 4 nezávislé státy (Papua – Nová Guinea, Šalomounovy o., Fidži a Vanuatu) a francouzské zámořské území (Nová Kaledonie).

Papua – Nová Guinea zahrnuje východní část ostrova Nová Guinea, Bismarckovy ostrovy a sever Šalomounových ostrovů. Území je hornaté, jeho střední částí se táhne Centrální pohoří (4509 m n. m.). V podstatě celé území (93 %) je zalesněno. Obyvatelstvo Papuy Nové Guineje tvoří hlavně Papuánci (ve vnitrozemí) a Melanésané (na pobřeží), celkově zde žije přibližně 5,5 mil. obyvatel (gramotnost 50 %). V hlavním městě Port Moresby žije přes 200 tis. obyvatel. Z ekonomického hlediska má Papua – Nová Guinea těsné vztahy s Austrálií. V hospodářství převažuje zemědělství (80 % zaměstnanosti), hlavními plodinami jsou taro, batáty, rýže, kukuřice a mezi hlavní exportní plodiny patří kávovník a kakaovník. Světově je také významná těžba mědi, zlata a niklu. V posledních letech také nalezeny velké zásoby ropy a zemního plynu (připravuje se výstavba plynovodu přes Torresův průliv do Gladstone v Austrálii).

Šalomounovy ostrovy zabírají většinu stejnojmenného souostroví (s výjimkou ostrovů Bougainville a Buka v severní části). Území je převážně hornaté, sopečného původu. Většinu obyvatel tvoří Melanésané (celkově 525 000 obyvatel), ti žijí převážně na venkově v tradičních kmenových strukturách. Stát se řadí mezi nejchudší v oblasti (nerozvinuté školství, chybí infrastruktura pro cestovní ruch, nepokoje).

10.5.2 Mikronésie

Mikronésie je souhrnné pojmenování pro ostrovy v severní části Oceánie. Rozloha souše činí pouze 2 650 km² a obyvatel zde žije asi 400 tis. Radíme sem Karolíny, Palau, Mariany, Marshallovy ostrovy, Guam, Gilbertovy ostrovy (Kiribati). První čtyři skupiny mají společnou historii, do 1. svět. války patřily Německu, poté byly mandátním územím ve správě Japonska, následně správa pod USA. Koncem 70. let USA rozdělily Mikronésii na 4 přidru-

žené státy: Palau, Marshallovy ostrovy, Severní Mariany a Federativní státy Mikronésie (většina Karolín).

10.5.3 Polynésie

Polynésii tvoří skupina více než 1000 ostrovů. Na celkové rozloze souše 30 tis. km² žije přibližně 1 800 tis. obyvatel. Východní část Polynésie tvoří Společenské ostrovy, Markézy, Tuamotu, Tubuai, Pitcairnovy o. a Velikonoční ostrov. Západní a střední část tvoří Tonga, Samoa, Tuvalu, Cookovy ostrovy, Manihiki, Tokelau a Phoenix. Severní část tvoří Havajské ostrovy.

10.6 Nový Zéland

Souostroví **Nový Zéland** je tvořeno řadou ostrovů, z nichž největší jsou Severní ostrov (*North Island / Te Ika-a-Māui*) a Jižní ostrov (*South Island / Te Wai Pounamu*). Má periferní polohu, od Austrálie je vzdálen přibližně 2000 km. Nový Zéland je význačný mimořádnou pestrostí přírodních podmínek, vyplývající zejména z členitosti reliéfu. Západní částí Jižního ostrova se táhnou Jižní Alpy s nejvyšší horou Mt. Cook, která dosahuje výšky 3 753 m a do značné míry ovlivňuje podnebí celého Jižního ostrova. Nejvyšším bodem severního ostrova je Mt. Ruapehu (2 797 m). Mezi nejvýznamnější přírodní rizika zde patří vulkanická a tektonická činnost, ale také nečekané a mimořádně silné povodně. Mezi celosvětově unikátní patří novozélandské rostlinstvo a živočišstvo (vývoj v dlouhodobé izolaci). Až 80 % procent rostlinných druhů, kterých je zde více než 2700, je endemitních. Mezi nejvýznamnější zástupce flóry patří stromové kapradiny a damaron žižní (výšky až 50 m). Nejen rostlinstvo, ale i živočišné druhy mají vysoký podíl endemitních druhů, patří sem zejména haterie novozélandská, papoušek kea, tučňák žlutooký a nelétavý pták kiwi (novozélandský národní symbol). Fauna i flóra je dnes výrazně ohrožena, převážná část porostů damaroní byla vykáčena, stejně jako obrovské plochy lesnatého porostu (lesy pokrývají přibližně čtvrtinu území). Velké nebezpečí představují nepůvodní druhy, které sem přivezl člověk (krasy, psi).

Příroda Nového Zélandu

První obyvatelé Maori, kteří zhruba v 9. století jako první toto souostroví osídlili, si dodnes udrželi významnější postavení ve společnosti. Roku 1840 uznali Maorové svrchovanost Britů nad ostrovy (dohoda z Waitangi, výměnou za uznání svého práva na půdu). Ale poté následovalo třicetiletý válek (1843–1872), i později povstání a boje za uznání rovnoprávnosti. Dnes na Novém Zélandu žije asi 565 tis. Maorů (tvoří osminu populace). Původní jazyk už prakticky nepoužívají (maorsky plynně mluví už jen 60 tis. lidí, mladí ho ovládají jen pasivně). Většina Maorů žije na severním ostrově (95 %). V roce 2003 celkový počet obyvatel přesáhl 4 mil., z nichž 80 % žije na severním ostrově. Co se týká celkové hustoty zalidnění, tak je velmi nízká. Ve městech žije až 86 % obyvatelstva, Auckland (1,2 mil.), Wellington (hl. město, 365 tis.), Christchurch (358 tis.). Z etnického hlediska převažuje obyvatelstvo evropského původu (67,6 %), Maori tvoří (14,6 %), také rychle roste podíl obyvatel asijského původu (9,2 %) a pacifického původu (6,9 %). Skoro jedna čtvrtina obyvatel (23 %) Nového Zélandu se narodilo v cizině (nejčastěji Anglie, Čína, Austrálie a Samoa). Nový Zéland spojuje velmi silná jazyková jednotnost, anglicky mluví nejen Evropané, ale i většina Maorů a část Asijsců (celkem 95,9 %), druhým nejrozšířenějším jazykem je maorština (4,1 %).

Obyvatelstvo Nového Zélandu

Hospodářství Nového Zélandu má podobnou strukturu jako Austrálie, ale celkově zde převládá méně surovin. Hospodářství je orientováno na export zemědělských produktů na evropský trh, od 80. let snaha o přechod na asijské trhy. Nejvyšší podíl na tvorbě HDP mají služby (68 %), průmysl (27 %) a zemědělství (5 %). Nový Zéland má výborné podmínky pro zemědělství, ve vývozu skopového masa a mléčných výrobků patří země ke světovým špičkám, chovají se ovce, skot a v poslední době stále častěji také jeleni. Z ovoce se pěstují pře-

Hospodářství Nového Zélandu

devším jablka, kiwi, vinná réva aj. Průmysl je zaměřen hlavně na zpracování potravin (zpracování mléčných výrobků, masa, plodin a ryb), k ostatním průmyslovým odvětvím se řadí výroba látek, hliníku a umělých hmot.

Stále větší význam má na Novém Zélandu cestovní ruch, země má i přes značnou odlehlost dobré předpoklady. Návštěvníci se zde mohou těšit zejména z unikátní přírody národních parků, mezi nejznámější patří Fiordland s četnými fjordy, zasněženými horskými vrcholy a ledovcovými jezery. Dále pak čtvrtý nejstarší národní park světa Tongariro s vulkanickým reliéfem. Nový Zéland je také známý svým důrazem na životní prostředí, př. zákaz přístupu amerických jaderných lodí k ostrovům.

10.7 Antarktida

Antarktida je po Asii, Americe a Africe čtvrtý největší světadíl. Název Antarctica je romanizovanou podobou řeckého „Antarktiké“, což znamená protějšek Arktidy, používáno od konce 19. století.

10.7.1 Poloha Antarktidy

Antarktida zaujímá téměř symetrickou oblast kolem jižního pólu. Symetrii však narušuje Antarktický poloostrov a dva výrazné zálivy (Weddelovo moře a Rossovo moře). Výrazný je i Prydzův záliv s Ameryho šelfovým ledovcem. Pobřežní čára měří 30 000 km, 56 % pobřeží je lemováno šelfovými ledovci. Členitost pobřeží je 2. nejmenší na světě (po Africe). Nejbližší je k Antarktidě jižní cíp Jižní Ameriky (1000 km), vzdálenější je Austrálie (3100 km) a Afrika (3890 km).

Antarktidu dělíme na 2 části nanejvýš velké, Západní Antarktidu a Antarktidu Východní (poměr rozlohy je zhruba 3:7). Hranice mezi těmito částmi není zcela ostrá, tvoří ji spojnice Rossova moře a Weddelova moře, tzv. Ross-Weddelova deprese (1000 m pod hladinou moře). Názvy „Východní“ a „Západní“ odvozeny z jejich polohy na východní resp. západní polokouli.

Celý kontinent je tvořen pevninským typem zemské kůry (tloušťka 30–60 km), okolní oceán má tloušťku kůry 5–10 km. Povrch je vyvrásněn a následně přemodelován ledovcem. Se střední výškou povrchu 1830 m, je Antarktida „nejvyšším“ kontinentem. Nejvyšší bod se nachází v Ellsworthově pohoří, jde o vrchol Vinson Massif (udává se výška v rozmezí od 4897 do 5140 m – první je z družicových, druhá z pozemních měření). Nejvyšší bod ledovcového povrchu je ve středu Východní Antarktidy, Argus Dome (4030 m).

10.7.2 Led a voda v Antarktidě

Celková plocha Antarktidy činí necelých 17 mil. km², včetně šelfových ledovců a ostrovů, délka pobřeží je 45 317 km. Antarktická oblast zaujímá téměř 90 % veškerého zemského zalednění. Střední mocnost ledu je 1980 m a maximální mocnost zalednění je 4776 m (Schmidtova rovina). Objem ledu činí 24,9 mil. km³ (22,5 mil. km³ vody, roztátí by znamenalo zvýšení hladiny světového oceánu o 60–70 m a zaplavení 10 % souše) a tvoří až 80 % světových zásob sladké vody.

Antarktické ledovce dělíme na čtyři základní typy, pevninský ledovcový štít, šelfové ledovce, pevninské ledovcové proudy a horské ledovce.

- **Pevninský ledovcový štít** převažuje na kontinentě, právě pevninského ledovcového štítu se týkají ledovcové rekordy (mocnost, nejvyšší povrch ledovce). Štít je nejvyšší

přibližně ve středu, výška pozvolně klesá směrem k periférii, poté prudký nárůst sklonu a přechází v ledovcový svah. Led jako celek se přesouvá ze středu k pobřeží, bouře naopak nahánějí sněh z periferních oblastí do centra (10–20 cm/rok). Pohyb ledovce je 2–4 m/rok v centru a až několik stovek metrů za rok na periférii. Tato oblast je pro pozorovatele meteoritů největší ráj na Zemi (nasbíráno přes 13 tis. meteoritů).

- **Šelfové ledovce:** tvoří plošné tabule ledovcového ledu s obsahem horninového materiálu (lemují 44 % pobřeží, hlavně vyplňují zálivy), odlamují se z nich rozměrné kry, které poté plují na sever. Na vzniku šelfových ledovců se podílí ledovcové proudy, horské ledovce, srážky a pevninské ledovce. Mezi nejvýznamnější patří Rossův šelfový ledovec (547 000 km² – největší na světě), Filchnerův-Ronneové šelfový ledovec (534 tis km², vyplňuje Weddellovo moře), Ameryho šelfový ledovec (vyplňuje Prydzův záliv) a Larsenův šelfový ledovec.
- **Pevninské ledovcové proudy:** ledovcový proud vzniká uvnitř pevninského ledovce, od něhož se „utrhne“ díky své rychlosti. Skalní podklad vytváří deprese, led se v nich pohybuje rychleji, vznikají trhliny mezi rychlejším a pomalejším ledem a vzniká proud ledovce v ledovci. V Antarktidě je několik stovek takových proudů, ty buď ústí přímo do moře, nebo dotují šelfové ledovce. Nejdelší je Lambertův proudový ledovec (délka 470 km, až 45 km široký).
- **Horské ledovce:** ty vznikají přímo na skále a všechny končí v šelfových ledovcích nebo v pevninském ledovcovém štítu. V horských polohách vyčnívají nad povrch pevninského ledovce (nunataky). Nejvíce jich je v Transantarktickém pohoří a v Elsworthově pohoří.

Vodní toky na Antarktidě prakticky neexistují, v letním období vznikají dočasně v místech bez ledové pokrývky, mohou i erodovat a unášet materiál v oázách (místa bez ledu). V letním období vytvářejí tavné vody dravé proudy i na povrchu ledovce. Stálé vodní toky jen na Georgii. Jezer je na kontinentu mnoho, hlavně v oázách (Vestfoldská, Bangerova, Schirmachovova). Jsou většinou ledovcového původu a převážně sladkovodní, pár jezer je i slaných nebo mořských. Ve sladkovodních jezerech se vyskytují rozsivky (jednobuněčné fotosyntetizující organismy s dvojdílnou křemičitou schránkou, „hnědě řasy“), rudé a zelené řasy.

10.7.3 Podnebí Antartidy

Podnebí je v Antarktidě extrémně suché, jde v podstatě o studenou mrazovou poušť. Suchost vzduchu je v centrální Antarktidě větší než na Sahaře. Nad vlastním kontinentem se drží centrální tlaková výše a početné tlakové níže, které se drží při jeho okrajích. Roční přírůstek sněhu činí 10–20 cm (do centrální části jen díky větru, 1 mm/rok nového ledu). Chladný vzduch z centrální části trvale stéká k okrajům kontinentu, pokud se spojí tento proud s cyklonální činností u pobřeží, vzrůstá rychlost větru až na 50–60 m/s. 99 % srážek dopadne na zem v tuhém stavu (sněh), dešťové jen výjimečně na pobřeží (jednou za několik let). Na některých místech pobřeží až 1000 mm, na ostrovech až 1000–2000 mm, vnitrozemí 50–600 mm a v centrální části pod 50 mm (z dlouhodobého hlediska je to téměř 0).

10.7.4 Biogeografie Antarktidy

Pro vegetaci tu panují nepříznivé klimatické podmínky (mráz, chudé půdy, nedostatek slunečního svitu, polární noci), vegetační cyklus se musí proto „vejít“ do několika týdnů během léta. Typické jsou zde lišejníky (200 druhů), mechy (50 druhů) a houby, ale pouze 2 druhy kvetoucích rostlin (trávy). Ze zvířeny naprosto převažují bezobratlí, vyšší živočichové jsou vázáni na moře, případně na potravu z moře (ptáci, tučňáci, velryby, kosatky, lachtani).

10.7.5 Objevování a výzkum Antarktidy

Z historického pohledu byla Antarktida až do 20. let 19. století naprosto neznámá. Důvodem bylo, že moře v oblasti Antarktidy jsou velmi bouřlivá (problém pro plachetnice závislé na větru), také moře kolem na část roku zamrzají, dále obrovský mráz a prudký vítr (vnitrozemí je méně větrné, na okraji ale až 300 km/h) a neméně nebezpečné trhliny v ledovci (hloubky až několik set metrů, dnešní pásová vozidla mají přístroj na zjišťování těchto oblastí).

Postupné „mapování“ okolních ostrovů probíhalo od 16. století. Fernão de Magalhães (1520) proplul průlivem mezi Ohňovou zemí a Jižní Amerikou (Ohňová země byla považována za součást Jižní pevniny, stejně jako Tasmánie a Nový Zéland).

Jean-Baptiste Charles Bouvet de Lozier (1738–39) našel ledovcové kry s horninovým materiálem (považováno za přímý důkaz existence Jižní pevniny), objevil Bouvetův ostrov. **Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarec** (1772) údajně objevil na jihu zemi, jeho popis ale krajně nevěrohodný (zlato, vzácné dřeviny), území zabral jako tzv. „Jižní Francii“, o několik let později se vrátil a objevil Kerguelenovy ostrovy. **James Cook** (1772) Antarktidu obeplul celou dokola (k pobřeží se dostal na 121 km), nezahlédl nikdy pobřeží, ale jako první překonal jižní polární kruh (17. 1. 1773). Došel k názoru, že dále na jih nějaká pevnina je, jedná se ale o ledovou pustinu, která nemůže být ničím přínosná nebo užitečná. K objevování Antarktidy nakonec přispěli nejvíce lovci tuleňů, kteří na svých komerčních cestách hledali loviště stále hlouběji na jihu. Roku 1821 vstoupil první člověk na Antarktidu v Hughesově zátocě (tuleňářská loď). V průběhu dalších let objevovány další body pevniny (opět s hlavním podílem lovců tuleňů). Na ostrově Deception osady sezónních pracovníků, které měly v lovné sezóně až 1500 obyvatel (zanikly za 2. světové války). Až do konce 19. století se ale výzkumy omezovaly jen na pobřeží a od počátku 20. století probíhalo soustavnější mapování vnitrozemí a později i „boj“ o dosažení zeměpisného pólu (ten vyhrál Nor **Roald Amundsen**, který na pól dorazil 15. 12. 1911).

Antarktida nebyla v pravém slova smyslu nikdy osídlena, základem osídlení byly (a nyní jsou) zaměstnanci tuleňářských základů a vědeckých výzkumných stanic. V současnosti sahá počet dočasných obyvatel v létě až k 5000 (zahrnutí i rybáři a turisté), v zimě se počet snižuje na cca 1000 obyvatel. Na ostrově Deception pobývalo na stanici (v té době největší) nejvíce lidí v době největšího lovu (asi 1500), během 2. světové války zanikla, po válce obnovena, ale ne v takovém rozsahu. V současné době je na Antarktidě několik výzkumných stanic, mezi nejvýznamnější patří norská stanice Freimheim (první výzkumná stanice na pobřeží, zázemí pro zkoumání vnitrozemí), francouzská stanice Port Martin (hl. meteorologická), norskobritsko-švédská stanice Maudheim (meteorologická, geologická a glaciální pozorování, později i pozorování živočichů) a australská stanice Mawson (meteorologická a geofyzikální pozorování).

10.7.6 Smlouva o Antarktidě

Z politického hlediska je Antarktida v současnosti svého druhu **mezinárodní území**. Z historického pohledu většina objevitelů zabrala objevené území pro svou zemi. Formální nároky byly vzneseny až v průběhu 20. století, některé územní nároky byly částečně uznávány, jiné ne, všeobecně značně nepřehledná situace. Oblast mezi 90° a 150° z. d. nebyla nikdy oficiálně nikým nárokována, jde tedy o jediné pevninské území, které dosud nebylo „prvotně okupováno“. Smlouvou o Antarktidě (1961) bylo zakázáno vyhlašování nových nároků a kontinent byl prohlášen za politicky neutrální. Roku 1998 vstoupil v platnost dodatkový (tzv. Madridský) protokol o ochraně přírodního prostředí Antarktidy dohodnutý už v roce 1991. Protokol nově zavádí pravidla pro nakládání s odpadem, upřesňuje ochranu přírody, na dalších 50 let zakazuje těžbu a zavádí omezení rybolovu.

Z hlediska hospodářského má Antarktida poměrně značné „využitelné“ bohatství, ale zatím nedošlo k žádné těžbě (nevyužíváno kvůli podmínkám a odlehlosti). Ze surovin se zde nachází např. ložiska černého uhlí (ostrov Zklamání, Transantarktické pohoří, Viktoriina země), ložiska ropy a zemního plynu (Ross-Veddellova deprese, šelfy Weddellova moře) ve východní Antarktidě (železná ruda, cín, měď, uran, zlato, velká ložiska diamantů), v západní Antarktidě (olovo, cín, zlato, měď, mangan). Oceány obklopující Antarktidu jsou bohaté na tuleně a velryby i některé druhy ryb, rybolov je ale málo rozšířen (nerentabilní, moc ryb ale daleko, lov jen místní).

SHRNUTÍ

Austrálie a Oceánie zaujímá nejmenší kontinent světa, také nejméně osídlený a od ostatních světadílů značně vzdálený. Oceánii rozdělujeme na tři velké celky: Melanésii, Mikronésii a Polynésii. Austrálie svojí polohou náleží do pásma tropického a do pásma subtropického. Původní přírodní charakter kontinentu byl přeměněn, a to především v důsledku evropské kolonizace. Australská flóra i fauna je velice pestrá a z velké části tvořená endemity, mezi nejznámější představitele australské fauny patří vačnatci a ptakořitní. Australské obyvatelstvo se soustřeďuje převážně ve městech a z etnického složení převažují Evropané. V posledních několika desítkách let dochází především k imigraci obyvatel z Asie. Hospodářství Austrálie se orientuje na vývoz nerostných surovin a zemědělských produktů, jádrovou oblastí ekonomiky je jihovýchodní pobřeží. V posledních letech v Austrálii a Oceánii i na Novém Zélandu nabývá na významu cestovní ruch. Antarktida je v současnosti mezinárodní území se značným nerostným bohatstvím.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké jsou z hlediska vzniku ostrovy v Oceánii?
2. Co jsou to creeky?
3. Který systém povodí řek je pro Austrálii hospodářsky nejvýznamnější?
4. Jací jsou typičtí zástupci australské zvířeny?
5. Proč Austrálie disponuje velkým množstvím nerostů?
6. Ve kterém městě se konaly letní olympijské hry v roce 2000?
7. Ze kterých států přicházelo do Austrálie a Oceánie nejvíce přistěhovalců kdysi a dnes?
8. Komu patří Antarktida z politického hlediska?
9. Objasněte pojmy: Melanésie, Mt. Kosciuszko, Hobart.

Pojmy k zapamatování

Melanésie, Polynésie, Mikronésie, Australský svaz, creek, Canberra

Závěr

Vážení kolegové, jak již bylo zmíněno v úvodu, používali jste text určený studentům kombinovaného studia studijního oboru Učitelství geografie pro střední školy. Cílem autorů bylo napsat oporu, která Vám předá nové informace přístupným a srozumitelným způsobem. Protože bychom na tomto díle chtěli i nadále pracovat, budeme Vám vděčni, když nám pomůžete identifikovat místa obtížně srozumitelná, nepřehledná, případně upozornit na překlepy, typografické i věcné chyby. Děkujeme Vám, že pečlivým vyplněním závěrečného hodnotícího dotazníku přispějete ke zdokonalení tohoto textu a tím i k efektivnějšímu studiu Vašich budoucích kolegů.

Použité zdroje

- ANDĚL, J., MAREŠ, R. *"Nový Svět" : Amerika, Austrálie a Oceánie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000.
- BAAR, V. *Anglosaská Severní Amerika*. Ostrava: Ateliér Milata, 1994.
- BAAR, V., ŠINDLER, P. *Regionální geografie světadílů a oceánů 1*. Ostrava: Pedagogická fakulta OU, 1988.
- BAAR, V., ŠINDLER, P. *Regionální geografie světadílů a oceánů 2*. Ostrava: Pedagogická fakulta OU, 1989.
- BATEMAN, G., EGANOVÁ, V. *Encyklopedie Zeměpis světa*. Praha: Knižní klub, 1994. ISBN 80-901727-6-8.
- BLOUET, B. W., BLOUET, O. M. *Latin America and the Carribbean: a Systematic and Regional Survey*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2006.
- BRINKE, J. *Austrálie a Oceánie*. Praha: SPN, 1987.
- CARDOSO, F. H. *Závislost a rozvoj v Latinské Americe*. Praha: Oeconomica, 2007. ISBN 978-80-245-1223-5.
- CLAWSON, D. L. *Latin America and the Caribbean : Lands and Peoples*. New York: Mc-Graw-Hill, 2006. ISBN 0072826940.
- FŇUKAL, M., SZCZYRBA, Z. *Regionální geografie Latinské Ameriky a Karibiku (internetová studijní opora)*. Olomouc: Přírodovědecká fakulta UP, 2007
- INOVECKÝ, F. *Austrálie*. Praha: Svoboda, 1982.
- NĚMEC, J. *Politické systémy Latinské Ameriky*. Praha: Oeconomica, 2006. ISBN 80-245-1107-X.
- OPATRŇY, J. *Amerika v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1998
- VOTÝPKA, J., JAROŠOVÁ, J. *Severní Amerika*. Praha: SPN, 1987.

Profil autorů

Mgr. David Šebesta

David Šebesta se narodil v roce 1968 v Pardubicích, je externím spolupracovníkem katedry geografie Přírodovědecké fakulty UP v Olomouci. Profesně se věnuje aplikacím GIS pro územní plánování. Odborné zájmy se soustředí na geomorfologii, pravidelně publikuje články zaměřené na vybrané geomorfologické otázky východních Čech, a na regionální geografii. Patří také k předním organizátorům „turistického života“ na Pardubicku.

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Miloš Fňukal se narodil v roce 1970 ve Velkém Meziříčí. Pracuje jako odborný asistent na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde vyučuje politickou geografii, konfliktní regiony světa, regionální geografii Ameriky a Austrálie a vede semináře z historické a kulturní geografie. Ve své vědecké činnosti se zabývá hlavně konflikty na Balkáně, otázkami stability hranic a volební geografii.

Mgr. Milan Tláškal

Milan Tláškal se narodil v roce 1987 v Hradci Králové, je externím spolupracovníkem katedry geografie Přírodovědecké fakulty UP v Olomouci. Pracuje jako středoškolský učitel geografie a tělesné výchovy v Litomyšli. Vedle zájmu o regionální geografii se dlouhodobě zabývá problematikou postavení terénní výuky zeměpisu v kurikulu základní a střední školy a jejími aplikacemi na konkrétní region (diplomová práce, Centrum pro interdisciplinární terénní výuku žáků ZŠ a SŠ v Olomouci, ad.).

Mgr. David Šebesta
RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.
Mgr. Milan Tláškal

Regionální geografie anglosaské Ameriky, Austrálie a Antarktidy

Výkonný redaktor prof. RNDr. Tomáš Opatrný, Dr.
Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký
Technická redakce autor
Návrh obálky Jiří Jurečka
Foto na obálce Russell Weller

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

Publikace neprošla ve vydavatelství redakční jazykovou úpravou

1. vydání

Olomouc 2013

Ediční řada – Studijní opory

ISBN 978-80-244-3898-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-244-3899-3 (online verze)

Neprodejná publikace

Online verze publikace dostupná na
<http://geography.upol.cz/soubory/studium/e-ucebnice/978-80-244-3899-3.pdf>

VUP 2013/864 (tištěná verze)

VUP 2013/865 (online verze)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

